

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várad Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Halasi Zoltán*: Isten a Malomban • 1283
Lázáry René Sándor: Könyörtelen szépségtől búcsúzik • 1308
Hódolat Omar Khajjámnak! • 1309
Szabó Magda: A gem tovaszállt • 1310
Márton László: „Az beszél” (Mészöly Miklósról) • 1314
Orbán Ottó: Élni • 1319
Agh István: Alsóörsön tavaly, most meg
Almádiból • 1319
Kilencszer hét • 1320
Utassy József: Félálom • 1321
Homályban, füstben • 1322
Rába György: Házi rendet a kísértőnek • 1322
Táltos • 1323
Bán Zoltán András: Hölgyszonáta (II) • 1324
Sólyom György: „Solenne in quest’ora...” • 1333
Gál Ferenc: Ódák és más tagadások • 1340
Jónás Tamás: Szerelem • 1342
Pályi András: A világ végén • 1351
Mihály gróf rokonsága (*Közéleti Hajdu Tibor*) • 1369
Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka (II)
(*Részlet a regényből*) • 1388
Várad Szabolcs: Magyar badar • 1404
Negyvennégy magyar limerik (*Bertók László, Bognár Róbert,*
Csengery Kristóf, Gergely Agnes,
Imreh András, Kántor Péter,

*Kovács András Ferenc, Lator László,
Mesterházi Mónika, Nádasdy Ádám,
Orbán Ottó, Szónyi Ferenc, Tatár Sándor,
Timár György, Vadász Géza,
Várady Szabolcs, Varró Dániel* • 1410

FIGYELŐ

- Radnóti Sándor*: Mi, kritikusok (Somlyó György:
Philoktétésztől Ariónig I–II) • 1419
Laki Mihály: Kerékgyártó István: Vagyonregény –
ipszilon történet • 1424
Vámos Tibor: Hilary Putnam: Reprerentáció
és valóság • 1428

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Halasi Zoltán

ISTEN A MALOMBAN

Születésnapok

Három Goethe-születésnapot ünnepelt a Majna-parti város öt év leforgása alatt. Az elsőről a neves kiadó, Cotta lapja, a *Morgenblatt* tudósított. A közönség innen értesült, hogy a frankfurti színház a zsúfolt repertoár ellenére néhány nap alatt betanítottta és az ominózus napon műsorra tűzte a TORQUATO TASSÓ-t; telt ház volt, még a csillárokon is lógtak, a szerző személyes jelenlétével tisztelte meg az estet, mely a darabbal nem ért véget, mert a tapsviharral egy időben a zenekar Haydn C-DÚR SZIMFÓNIA-ját kezdte játszani, s mindaddig szólt a zene, amíg a függöny végleg alá nem ereszkedett. Ezt követően ünnepi szónokok váltották egymást a proscéniumon, a közönség mindannyiszor felállva tapsolt, majd egy köztisztelőben álló polgár két koszorút nyújtott át a város legjelesebb szülöttének, emezt Ariosto, amazt Vergilius hermájáról származó hervadhatatlan babérból fonták, végül a szülni nem akaró örömnép utcai fátklós felvonulásba torkolt. Hát így köszönti fel Németország legnagyobb élő poétáját!, ujjong fel beszámolója végén az anonim szerző. A frankfurtiak igencsak elcsodálkoztak; valószínűleg zártkörű előadásról lehetett szó, mert közülük senki sem volt ott a Tassó-n. A szerkesztőség később közleményben tudatta olvasóival: a születésnap-i tudósítás „mindenfajta valóságálapot nélkülöz”, és „legnagyobb fájdalmára” kénytelen visszavonni.¹

Öt évvel később, 1819-ben a Weidenbusch Szálló nagyterme már valóban zsúfolásig megtelt a meghívott dignitásokkal, a politika, a művészet és a tudományos élet illusztrisáival, csupán az ünnepelt hiányzott. Nők sem vehettek részt az eseményen. Egyre-másra emelkedtek szólásra az ünnepi asztalnál helyet foglaló orátorok, kurátorok és laudátorok („Theodor Körner² halála napját kellett volna tegnapelőtt így megünni!”, hangzott el többek között), majd a „kannibáli fogyasztással” fűszerezett „teuton légkörben” fölmerült az ötlet: a város polgárai állítsanak szobrot a költőnek. A jelen lévő Thorvaldsen³ szobrászt mindjárt fel is kérték volna a mű megalkotására, ám a gyűjtés megszervezésére vagy az esetleges azonnali adakozások megejtésére irányuló próbálkozások belefűltek a zenekar és a tívornya hangzavarába. (A kérdés, hogy ízléses-e élő embernek szobrot emelni, föl sem merült, hiszen Goethe gipszbüsztyje, rézbe metszett portréja kultikus tárgyként számtalan hódoló asztalán, szekrényén és falán ott díszelgett már ekkor; a költőfejedelem kultusza épp ez idő tájt a biedermeier poharakon, csészéken, hamutálakon, tollszárakon, pecsétnyomókon és díszpárnákon kezd kiterjedélyesedni.)

Goethe akkor már két éve nem volt frankfurti polgár. Lemondott polgárságáról, mert a napóleoni időkben súlyos adókat fizettek vele, noha nem is lakott a városban. Enyhítésre, netán mentesítésre vonatkozó kérelmét a hatóságok elutasították. Goethe kiválása a polgárok sorából sértette a cívis önértetet. A frankfurtiak megnehezítették rá. Milyen anyagi! A Fürstenknecht, a hercegek szolgája, a fejedelmek cselédje! És hogy fenn hordja az orrát!

Goethe Frankfurtban ült harmadik születésnapja időben a két előbb említett közé, de ugyanúgy augusztus 28-ra esik.

Ej, mi ez a zenebona?, fortyan föl az éppen hatvanhat éves. Csak az imént ült le reggelizni. Kikukucskál az ablakon, hát nem a három fiú dala szól a VARÁZSFUVOLÁ-ból! Zenészek egy bárkában, csupa fúvós, lehetnek vagy nyolcan. Mi tagadás, eléggé harsány színekkel keltik életre az éteri dallamot: *Bűvös hangú csehengehettyű, bárcsak mindig szóhoholna, éltünk nahapjaha gyöhyöhyörű, ember boldog vooolna*. Nahát, nem is olyan rossz! A költő megenyhülve kortyolja kávéját, s leküldet egy aranydukátot a muzsikusoknak szolgálójával, Stadelmann-nal. Lesz is felzúdulás! Szerencse, hogy az ünnepelt kissé nagyothall már. Mert a tubás durván lehordja az aranypénzt csillogtató Karl. Nem tarhálni jöttek ők ide! Hivatásos zenészek valamennyien, a színházi orkesztra tagjai. És Von Bethmann-Hollweg asszony, a megrendelőjük, nem azért a város egyik leggazdagabb kereskedőjének a felesége, hogy ne tudná tisztességesen honorálni alkalmi produkciójukat. Mire Stadelmann dolgavégezetlen visszaér, az ünnepelt már nincs a szobában. Hátrahívták. A főépülettel szomszédos kis kerti lak ablakait a mai napon nádkötegek díszítik pálmaoszlopformán jobbról-balról. Hátsó falán lombkoszorú lóg, azon belül virágfüzér, a goethei színek szirmokból kirakott mása (a „hasznos” zöld „közönséges” kékbe, az „szükségtelen” lilába, az „szép” vörösbe, az „nemes” narancsárgába, az pedig „jó” sárgába megy át); ez elé, az árnyékba ültetik le Goethét. Mi várja a kerti asztalon? Két fonott kosár: az egyik mindenféle ritka és nem ritka keleti gyümölcscsel, a másik egzotikus virágkülönlegességekkel teli. Ám ezt az ünnepelt nem láthatja azonnal, mert elsőül a két kosár tetején trónoló hatalmas turbán⁴ vonja magára figyelmét. A legfinomabb indiai muszlinból csavarták, s a tetejébe babérral meg is koszorúzták. Hölgyajándékokról van szó. S mert a nők már akkor is művészi hajlammal megáldottak és az ajándékozásban igen leleményesek voltak, a hatvanhat éves két saját kezűleg készített alkotást kap tőlük: egy ceruzával rajzolt távlati képet, mely Frankfurtot ábrázolja úgy, ahogy az ünnepelt látja, ha kitekint szobája nyugatra néző ablakán, s egy szárított mezei virágból papírra ragasztott tarka füzért saját verssoraival a közepén. A jelen levő fiatal férfiak Jan van Eyck és Daniele Volterra egy-egy képének másolatával lepik meg. Az ünnepelt szabódik. Enyhén zavart a meghatottságtól. Pedig a java még hátravan. A házigazda, e szerény frankfurti kör feje (összesen tízen ülnek az asztal körül), ötvenes éveit taposó férfi, frappáns pohárköszöntőt mond, ám bár eleinte mintha maga sem tudná, merre terelgeti a szót: vakolókanalat, kötényt, körzöt meg holmi testvéreket emleget, jótékonyaságról, hallgatagságról elmélkedik (ez utóbbi Goethe esetére alkalmazva szinte szentségtörésnek tűnik), de aztán rátér az ünnepelt egészségére, mely hál’ istennek kitűnő, és óbortöltet a poharakba, 1748-as évjáratút. Egy évet téved, hát istenem. Alig hörpintik fel, akarom mondani, majszolják el a bort (jó zselés állagú), mikor küldönc jó pihegve a konzisztórium írásos engedélyével: az evangélikus egyházközség hozzájárul, hogy Willemer úr otthon keresztelje meg a mai napon házasságon kívül született fiúgyermekét, ki a keresztségben a Wolfgang nevet kapja. (És a Johann?) Kítör a hahota. Ezután jó frankfurti szokás szerint az ünnepelt jeles tulajdonságai soroltnak fel, mégpedig papírról. Mert erről is írás készült. A házigazda olvas. No de mi ez már megint? Egy magát Christiannak mondó „mesterdálnok”⁵ zengeménye mutatja be költőnket, nem éppen előnyös színben, műzsáinak erősen görbített tükrében, úgy, hogy a megénekelt nők neve (már amennyi belőlük nyomtatásban ismert) mindig rímhelyzetbe kerül.⁶ Ejnye, nem lesz ez egy kicsit sok? Már mint a tréfából. A hölgyek aggódva lesik a hatást az excellenciás úr arcán. Goethe mosolyog, meg-megrázkódik a nevetéstől, szeme egy kisgyermeké, örömkönyveket potyogtat. Teljesen el van feledkezve magáról.

A DÍVÁN forrásvidéke

Ugyan ki merete volna megjósolni, hogy a weimari protestáns gimnázium dísztermében mohamedán istentiszteletet fognak tartani, és a KORÁN szúráit mormolják majd? Pedig ez történt, baskír ájtatosságon vettünk részt, néztük a mullahot, és üdvözlöttük hercegüket a színházban. Különleges kegy gyanánt fjjal és nyílvezzőkkel tiszteltek meg, melyeket én, örök emlékezetül, felakasztottam a kandalló fölé, mihelyt Isten szerencsésen hazavezérelte kedves vendégeinket, meséli Goethe arra a kérdésre, hogy vajon mi adta az első ösztönzést a keleties versek írásához. Egyébként, teszi hozzá, a weimari teahölgyek a baskír epizód után kikölcsonözték a KORÁN fordítását a hercegi könyvtárból. De ha jól belegondol, látott ő már tevét is Weimar utcáin. Az átvonuló kozákok hozták magukkal, össze is csődült mindenki, hogy lássa ezt az igazi ázsiai látványosságot. Az oroszok joggal lehetnének úttörők az orientalisztikában, nekik nem kell határokat átlépniük ahhoz, hogy Ázsiában legyenek, ugye, ezért is támogatja ő Uvarov, az ügyes cári diplomata törekvését, *integros adire fontes*,⁷ egy nemzetközi Ázsia Társaság felállítására. És hát, gombolyítja tovább a beszéd fonálát, járt ő már Kínában, sőt Japánban is a nagy utazók, Marco Polo és a későbbiek társaságában. Az útleírások alapján tökéletesen meg lehet rajzolni e vidékek földtani térképét, az ősalapzatokat és a röghegységeket egészen a Sárga-tenger partjáig. Ezeket a számára fontos országokat a többitől elkülönítve mintegy meg akarta őrizni arra az esetre, hogy ha kell, legyen hová menekülnie. Voltak válságos pillanatok, ugye, az elmúlt esztendőkből, s hányszor fordult a hadiszerencse! Némi önismeret persze szükséges ahhoz, hogy az ember rájőjön, a természete időnként azt diktálja, hogy fusson, ha túl sok a politikából.

No és a József-eposz? Mintha ott is valami ilyesmire lett volna szó, nem? Hogy a szétszórt élet, a töredékes tanulmányok közepette miképpen lehet mégis egyetlen pontra összpontosítani a szellemet, az érzéseket. És mintha valami nagy békesség vette volna körül azt a fiatalembert, aki olyan tizenégy-tizenöt éves lehetett, akárhogy tombolt is körülötte a szertelen élet. Nem ezért menekült akkor is a keleti tájakra, nem ezért mélyedt el öröme Mózés első könyveiben? Vagy rosszul emlékszik?, de hisz tegnap olvasta a KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG-ban, kotyog közbe egy ifjú hölgy.

Goethe megállapítja magában, hogy Rosine kisasszony még csak az első résznél tart, mert ha már a harmadikat olvasná, akkor fölemlíthette volna e vonatkozásban a tervezett MOHAMED-drámát és a minden részletében elképzelt epikus költeményt a *bolygó zsidó* történetéről.

Rosine szerencséjére csinos, fiatal, így a költő nem neheztel rá a közbeszólásért, de válaszolni sem válaszol neki, legalábbis nem direkt módon; arról beszél, hogy az ember élete ugyanúgy ritmusra lüktet, mint a szíve, csak persze jóval hosszabb a kitégülés-összehúzóds periódusa. Szisztolé-diasztolé, expanzió és koncentráció: általános elv a világ jelenségeire.

A háborúra is érvényes?, kérdi egy fiatal férfi, akit Goethe úgy szeret, mint Jézus Jánost, pedig nincsenek egy felekezeten. A fiatal műgyűjtő nem tudja, hogy a házigazda megígérte a költőnek: háborúról és békéről pedig nem esik szó.

A háború, mondja a költő, igazában betegség, melyben az egészséget és fenntartást szolgáló nedvek csak arra használnak, hogy valami idegent, a természethez nem valótló tápláljanak. Hát szép dolog az, hogy fiaink a hazafit játszva a harcterekre sietnek elvérezni, s így ránk, hatvan éven felüliekre hárul a feladat, hogy udvaroljunk a nőknek, hogy tartsuk bennük a lelket? Ami pedig a Goethe-műveket illeti, kanyarodik vissza az eredeti kérdéshez, egyes szám harmadik személyben beszélve magáról, a Goethe-művek olyan tehetség munkái, aki korántsem fokról fokra halad, s nem is csa-

pong szenvedélyesen, hanem egyidejűleg egy adott középpontból megkísérel többféle tekinteni, próbálkozása közel s távol egyként hatásra törekszik, egy-egy útról örökre letér, másokon hosszasan halad.

Igaz-e, hogy tanult kínai módra festeni?, kérdi az iménti kotnyeles hölgy, a házigazda legidősebb leánya. Már csak azért is kíváncsi rá, merthogy ő rajzórákat vesz Radl mestertől, az akvarellezést is tervezi megtanulni, és tudja, hogy a kínaiak egészen más technikával dolgoznak, mint az európaiak.

Kapott egyszer Koppenhágából egy festőkészletet, feleli a költő, de sajnos nem akadt mesterére, aki beavatta volna a kínai piktúrába. Festés helyett csak a dobozban lévő táblácskákat azonosította ásványtanilag. Tudják, ha ő meglát egy követ, addig nem nyugszik, amíg nem határozta meg. Hanem azt tudja-e, Rosine kisasszony, hogy a kiegyensúlyozottságukról híres kínai művészek néha mekkora jelentőséget tulajdonítanak a mámornak?

És elmeséli, hogy Csen Zsung, a sárkányairól híres festő, amikor lerészegedett, ordítva fölkapta a sapkáját, tusba mártotta, és azzal rögtönzött egy festményvázlatot, amelyet aztán kijózanodva ecsettel dolgozott ki. És csakugyan, ezt Klaproth, a sinológus mondta neki, a felhők gomolygó tusfoltjain jó szemmel kivehetők a textilnyomok, a szövött textúrától származó rajzolat. De mintha kissé messzire kalandoztunk volna, jegyzi meg, és jelentőségteljes pillantást vet a hűtővederben tárolt borra. Rajnai rizling, 1811-es évjárat: „Eilfer”.

Be nem teljesült remény

„A dilettantizmus oka: menekülés a modortól, a módszer ismeretének hiánya, balga vállalkozókedv, mely mindig a lehetetlenre tör, holott ez utóbbihoz, már ha egyáltalán, csak a legmagasabb rendű művészettel közelíthetünk.”

De mit tud erről az írónak műkedvelő házigazda? Neve Johann Jakob Willemer, született Frankfurtban, férfi felmenői zömmel ágostai hitvallású lelkészek, korán elhalt atyjától egy bankot örököl társtulajdonosként, a befektetett családi tőkét (főleg porosz államkötvények és a királyi családdal folytatott hitel- és kölcsönügyletek révén) gyorsan megtöbbszörözi, fiatalon beválasztják a városi szenátusba, 1792-ben egyike a hét gazdag polgárnak, akit a benyomuló francia csapatok vezére kétmillió gulden hadisarcot követelvé túsul ejt, majd elenged (a szenátus a kisujját sem mozdítja értük), harminchat évesen másodszor jut özvegységre; ekkor olvassa a WILHELM MEISTER TANULÓÉVEI-t, amely „*lelke mélyéig meghatja*”, a szerzővel egyébként ifjúkora óta ismeretségben van, apró szívességeket tesz neki, például Berlinbe utaztában mandzsettát visz a mamától Goethe fiatalúrnak Weimarba, jelentősebb összeggel segíti ki Goethe fiatalúr darmstadti barátját, Mercket,⁸ továbbá szívélyesen fogadja tisztes polgári házában Goethe titkos tanácsos urat élettársával, a finnyás weimariak által lenézett és kiközösített Christiane Vulpiusszal együtt, később a fölcseperedő Goethe fiút, Augustot is pártfogásába veszi göttingai diák korában, még később a már feleség Christiane Goethének is kölcsönad, a költővel pedig tágas időközönként levelet vált, illetve írásműveket küld neki, mely írásművek a széppróza, a dráma és az értekezés műfajában mozognak. Az első két műfajról Goethe többnyire hallgat (de például a frenológus Gallt kifestőként megfigyelő vígjátékot, A KOPONYASZAKÉRTŐ-t mint „*a közönséges lejárata iskolapéldáját*” tapintatosan, ám annál határozottabban visszautasítja) a tudományos igényű művekről (íme egy-két szerény cím találomra: A MŰVÉSZET ROKONSÁGA A VALLÁSSAL ÉS AZ ERÉNNYEL, ÉMBER- ÉS NEVELÉSTUDOMÁNYI TÖREDÉKEK, THEOFON AVAGY A HALÁL UTÁNI ÁLLAPOT) Goethe

szíves ajánlása nyomán jóindulatú recenziók látnak napvilágot a jénai *Allgemeine Literaturzeitung*ban, kevésbé jóindulatúak (Goethe ajánlása híján) a lipcseiben, ilyesformán a fogadtatás elegyes, de a végső mérleg kiegyensúlyozottnak mondható. Willemer Goethehez írott leveleit, amennyiben az írásműveiről esik bennük szó, hiúsági és önmarcangolás-rohamok jellemzik („*el kellett volna égetnem – írja az egyik opusról –, de akkor én is elégtlenem volna vele együtt, vagy attól fogva árnyként bolyongtam volna csak a világban*”), viszonyát a címzethez a tolakodó alázkodás: „*Ne vegye rossz néven Ön, nagy ember, a kis embertől, hogy annyira szeretne legalább pár jó órácskát szerezni Önnek; már a gondolat, hogy ez megtörténhet, akkora jótétemény az Ön iránt érzett tiszteletemnek és szeretetemnek, hogy Ön, szeretetteljes leereszkedéssel, kénytelen lesz elviselni, hogy ebben részem legyen, s a jó barát jóindulatától fölüdüljön a szívem*” – így szól a rendszeressé váló borszállítmányok egyikéhez mellékelt Willemer-levél jellegzetes passzusa, mely egyrészt mintha utasítaná a költőt, másrészt mintha kétségbe vonná, hogy egy Goetheinek lehetnek vagy lehetek volna valaha is víg órái, végül pedig arra hívja fel a nagy ember figyelmét, hogy az ajándékküldemény végső soron a feladó örömeire szolgál.

Willemer a frankfurti színház egyik főrendezője, s a részvényeseket képviselő főigazgatóság tagjaként folyamatos harcban áll a hagyományos, lazább kötelmeket és függőségeket kedvelő színházvezetéssel, reformokat (képzett rendező, kötött gázsik, helyárok felemelése stb.) követelő cikkek tömegét írja, de a hosszas huzavonában-torzalkodásban az ellenpárt kerekedik felül. Mellékesen színdarabot fordít franciából, támogatja Montaigne esszéinek németre átültetését, pénzt ad a Hessen-emlékmű állítására, fiát és nevelt fiát Pestalozzi intézetébe küldi, méltató cikkeket ír a svájci pedagógusról, valóságos Pestalozzi-divatot indít el Dél-Németországban. Egyesek szerint példának állítható a közvélemény elé, amiért bankár létére kiáll a művészetek, a tudomány pártfogása mellett, mások szerint hatalmasokhoz, nagy emberekhez dörgölőző, hiú, önféjű és összeférhetetlen alak. Mindenesetre forr körülötte a levegő. Névtelen feljelentéseket irkálnak ellene, röpiratokat tesznek közzé a sajtóban személyéről. Hol azzal vádolják, hogy a franciák, hol azzal, hogy a poroszok ügynöke, hol azzal, hogy gyanús, felforgató elemekkel tart kapcsolatot.

Goethe szempontjából érdektelen, hogy Willemer rajong-e Pestalozziért vagy nem. Ámbár ő maga nem rajong érte, szerinte a svájci pedagógus túlságosan liberális, s mint ilyen, csupa önző embert nevel, de különösképpen a tiszteletet öli ki a fiatalokból. Mi lett volna belőle, Goethéből, ha nem lett volna benne tisztelet, például a weimari herceg iránt?, veti oda egy ízben fiatal műgyűjtő barátjának, akit mint Jézus Jánost, úgy szeret. (Ugyanakkor Pestalozzi sem volt nagy véleményrel az ifjú Goethéről; egyenesen a „*Sátán torkába való ingyencfalatnak*” tartotta!) Az sem érdeklő a költőt, hogy Willemer dörgölőzik-e a hírességekhez vagy nem, mint írőember azonosan, mint a kultúra papját mindenképpen érinti házigazdája neofita buzgalma e téren. Ha nem volna olyan tapintatos, azt mondhatná róla, ez az ember romjaiban hever.

Hát nem irigylésre méltó, ha valaki negyvennyolc évesen döbben rá, hogy „*gondolatainak szárnya szegve, ereje megbénult, egészsége tönkrement*”, hogy „*nem kapott rendes nevelést, szellemi útravalót*”, hogy a pénzszerzéssel, amire egész eddigi élete ráment, „*csak látszatmegbecsülést szerzett*”, azzal pedig, hogy 1806–07-ben megbukott a porosz monarchia, vagyona fele is elúszott. S ez hagyján, de tizenöt, az ő nevét viselő családtagját veszítette el az elmúlt években, köztük a legjobb gyermeket, Kätte lányát, *aki egyedül csak őt szerette*, tizennyolc évesen. Azt a kis zsenialitást, amit a gyermeki oktondiság, az ifjúkori bánat és a gondok még nem öltek ki belőle, a színházi részvényesek végképp

kioltották, úgymond. S nemcsak a múlt, a jövő is befellegzett már neki, mióta tudja, hogy nyolc éve dédelgetett reménye sem teljesülhet be soha. Ezért inkább elvonul, visszahúzódik, magába tekint, hogy alapadottságait erőteljesebben kibontakoztassa, és „azzá lehessen létezése, amire lehetőségeiből telik”. Ha sikerült véghezvinnie írói terveit, ha ebben nem gátolja és nem zavarja semmi, akkor boldognak érzi magát. Itt a Malomban a kiskirályal sem cserélne.

Goethe erre az 1808-ban írott életcsődjelentésre azzal felel, hogy sajnos nem áll módjában törleszteni azt az ezer guldent, melyet Willemer Christianénak kölcsönzött, de mihelyt az örökség körüli dolgok rendeződnek (Goethe anyja ekkor hal meg), Schlosser jogtanácsos rendelkezésére fog állni, vegyék hát fel egymással a kapcsolatot. A Malomba szóló későbbi invitálást hosszú-hosszú hezitálás, kérdezősködés és terep- szemle után végül elfogadja.

Fürdők

„Mindenekelőtt ismételten áldassék a neved, drága gyermekem, amiért rávétél, hogy erre a vidékre jöjjek. Itt más az ég, a föld, mások az emberek, valahogy derűsebb minden, és ez napról napra jobb hatással van rám. Már mint fürdővendég is kezdem kiismerni az itteni viszonyokat, tiszta, hűvös szállást kaptam, fenn étkezem a szobámban, és úgy élek, ahogy nekem tetszik. *Nota bene!*, a schwalbachi víznek nincs párja!... Olyan karalábét és kelkáposztát ettem, amelyet már évek óta nem! Most már csak az articsóka hiányzik...” Ezt a beszámolót Wiesbadenből küldte Goethe, de Christiane, a feleség kapcsolatuk folyamán szinte végig ilyen és ehhez hasonló leveleket kapott nyaranta a különböző fürdőhelyekről. „Reggel ötkor kelek, elmegyek a forráshoz. Nyolc és kilenc között reggelizem, aztán pihenek kicsit, félöltözöm, diktálok, sétálok megint egyet, azután étkezem. Ebéd után rajzolgatok a szobámban, estefelé a promenádon vagy más módon töltöm el az időt.” De megtudhatta Christiane, milyen beosztó az ő nagy ember férje, mert Goethe a kiadásokat is nemcsak könyvelte, de bele is szőtte leveleibe, nyilván nem minden pedagógiai célzat nélkül; Christiane roppant pazarló volt.

Ahogy szüleink, nagyszüleink Gyulára, Hévízre, Szoboszlóra, dédszüleink Bártfára, Szovátára vagy Gasteinbe, úgy járt a korosodó Goethe is évről évre fürdőre, izületi vagy emésztési bántalmait gyógyítandó, vagy egyszerűen csak az idegeit pihentetni. Eleinte Nyugat-Csehországba, a kor divatos, főleg arisztokraták és gazdag polgárok által látogatott fürdőhelyeire, Karlsbadba, Teplitzbe és Franzensbadba. A kúra kezdetben öthét hétig tartott, de a napóleoni háborúk idején három-négy hónap sem érződött soknak ezeken az azilumnak számító békés helyeken. Rengeteg ismeretség szövődött ilyenkor, egymást érték a vendégségek, a bálók, a hangversenyek, és a kúra szerves részének volt tekinthető a flört, az orvosilag is javallott „fürdőszerelem”, mely Goethe esetében nemes vonzalom formájában nyilvánult meg (gondolunk itt Ziegesar kisaszonyra, vagy, nagy titokban, Mária Ludovika császárnéra). Közben a költő kedvére botanizált, tanulmányozta a helybeliek ásvány-, érme- és egyéb gyűjteményeit, fogadta a tiszteletére érkező látogatókat (így jött létre például Bettina Brentano közvetítésével találkozója Beethovennel Teplitzben), és írt: például az 1810-es évek elején a KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG első három könyvét. Mikor a harmadik kötet is megjelent 1814 májusában, akkor Goethe már rég nem az életregény folytatásával volt elfoglalva. Azal ugyanis elakadt: a Werther-epizód után a Lili-szerelem leírása következzett volna, csak hogy Lili von Türckheim báróné (leánynevén Schönemann) ekkor még élt.⁹

Bad Berka, amelynek kénes vizű forrását a bányák felügyeletével megbízott hercegi miniszterként maga a költő táratta fel a XIX. század elején, s ugyanő tervezetett a forrás fölé klasszicista stílusú fürdőcsarnokot, Berkafürdő tehát, ahová 1814 májusá-

ban kúrára vonult, több előnnyel is bírt: egyrészt közel volt Weimarhoz, másrészt Schütz fürdőinspektor személyében olyan kiváló muzsikus felügyelte működését, aki órákon át zongorázott a költőnek Bachot, Mozartot, Hummelt, ő pedig fekvve, hunyt szemmel hallgatta a zenét, és töltekezett. Itt készült a kor nagy színésze, Iffland felkérésére az EPIMENIDÉSZ ÉBREDÉSE című ünnepi játék, mely a német nemzet magára találását volt hivatva ábrázolni (a népek csatája után, immár Napóleon biztos vereségének tudatában, III. Frigyes Vilmos porosz király nagyobb dicsőségére).¹⁰ És itt, Berkafürdőn kereste fel Goethét művei húszkötetesre tervezett kiadásának ügyében Cotta báró, a stuttgarti kiadó: Goethe már kitalálta, hogy az elakadásért cserébe másfajta érdekességgel bíró életrajzi írással kárpótolja Cottát és az olvasót: ilyen szándékkal született az UTAZÁS ITÁLIÁBAN ÉS A FRANCIAORSZÁGI HADJÁRAT. És itt, Berkafürdőn történt, hogy Cotta egy seereg új könyvet hagyott kedves szerzője asztalán, köztük a perzsa költő, Háfiz kétkötetes német kiadását Joseph Hammer von Purgstall fordításában.

Miután a kötelező feladatok teljesítvék, Goethe dióhéjkönnyűségű, remek rugózású, párnázott hintója egyet fordult még Weimar felé, de csak azért, hogy pár nap múltán minél messzebbre távolodjék udvartól, napi politikától, családtól, adminisztrációtól. Barth kocsis mellett Stadelmann (az újonnan fölvetett inas) ül elől a bakon, irány Wiesbaden!

Vulcanus és Neptunus

A XVIII. század embere meg volt győződve róla, hogy a világ legfeljebb hatezer éves. Összeszámlálva a pátriárkák családfáit Ádámtól Noéig, s az utánuk következőket, és hozzáadva a Krisztus születése óta eltelt időt, jött ki e kerek szám eredmény, amit Goethe is elfogadott. Precíz történészek a Föld teremtését Kr. e. 4004-ben adták meg. Ez így rendben is lett volna, csakhogy *egy* vízözön a geológia számos kérdésére nem adott kielégítő magyarázatot. Két irányzat bontakozott ki: a „vulkanisták” a tűzben látták az elsődleges őanyagot, ők „összevont” vízözönben gondolkodtak, ennél fogva viharos katasztrófák, heves rengések sorozatának és tűzhányók működésének tulajdonították a földfelszín kialakulását, míg a „neptunisták” a víz elsőbbségét hirdették: eszerint a nedves káoszról emelkedett ki a kőzetek anyaga, az egymásra rakódó felszíni rétegek irdatlan nyomása alakította ki például a kőszéntelepeket.¹¹ A valóság bőségesen szolgáltatott bizonyítékot mindkét irányzat híveinek, a Jénai Ásványtani Társaság elnöke azonban a lassú, szerves változás, vagyis a víz mellett tette le voksát. Kérdezhetnénk: vajon a tudós mineralógus elnökben, kiről halála után a túvasérc a *goethit* nevet kapta, midőn költői alkotást hozott létre, nem ahhoz hasonló jellegű folyamatok mentek-e végbe, mint aminőket ő a Föld esetében döntő fontosságúnak tartott? „*Én igen különösen fogtam föl a költészetet – írja –, és pedig gyakorlatlan, amennyiben a tárgyat, mely megragadott, a mintát, mely felcsigázott, elődömet, ki vonzott, oly sokáig hordoztam s nevelgettem magamban, mígnem előállt az, amit immár a magamnak tekinthettem, s amit sokévi csendes és rejtett formálgatás után végezetül egyvégtében, mondhatni kapásból s ösztönszerűen vettem papírra.*” Tudjuk például, hogy Schiller (maga sem éppen csigalassú alkotó) egyik ámulatból a másikba esett a HERMANN ÉS DOROTHEA című verses eposz kidolgozásának sebességét és azonnali tökélyét látva.

Kérdésünk a költői vulkanizmust és/vagy neptunizmust illetően azért vetődött fel, mert a Wiesbadenba induló útibátárban a termékenység különös jeleit lehetett tapasztalni. 1814 júliusában az utazás első napján Weimartól Eisenachig három, a második napon Eisenachtól Fuldáig tíz vers születik („*Sok verset írtam Háfizhoz, a legtöbbit jó*”, írja haza a feleségének), ír még további hármat az úton, s kettőt mindjárt a megérkezés

után: ebből az egyik az egész Goethe-életmű egyik kulcsverse, az *ÜDVÖZÜLT VÁGY*. Egy évvel később, május végén, amikor ugyanígy nekivág az útnak, az első napon hét, a negyedikén nyolc vers születik, köztük három („*Az út nem volt terméketlen – regisztrálja ismét hitvesének –, DÍVÁN-om tizennyolc darabbal gyarapodott*”). Lehet, hogy a vitetés kényelmes érzése, a táj lassú filmszalagmozgása hat jótékonyan a költői lélekre? Nyilván ez is felszabadítólag hat, az elszakadás Weimartól nemkülönben.

Anélkül, hogy a mennyiség bűvöletébe esne, Goethe a továbbiakban is rendszeresen tudósít róla, hogy éppen hol tart: „*A Háfizhoz írt versek száma harmincra gyarapodott*” (1814. aug. 28.); „*Az első száz már majdnem kész, ha elérem a kétszázat is, akkor már egészen komoly arcot ölt a gyűjtemény*” (1815. máj. 17.). Ez utóbbi jelentés a száz többstrófás verset jelenti, a nyolcsorosokból vagy még rövidebbekből további száz kitelt már ekkor is. A versek (kockáztassuk meg: Neptunus és Vulcanus közös ténykedésének eredményeképpen) forrásként fakadtak föl a két odaút során, ám a kútíró lassabban ugyan, de egyenletesen csobogtatta az áldást az első visszatérést követő hónapok folyamán Weimarban is. Mintegy kilencven vers született így a Kelet ígézetében ősszel, télen és tavasszal, köztük olyan remekművek, mint a *HAGYATKOZÁS A RÉGI PERZSA HITRŐL* és (mindössze egy nap szünet után) az *EZER ALAKBA REJTŐZHETSZ*: „*Célom, hogy derűs módon egybefogjam a Keletet a Nyugattal, a múltat a jellel, a perzsa elemet a némettel, és hogy elősegítsem mindkét oldalról a szokások és gondolkodásmódok egymásra hatását*”, írja ekkortájt Cottának a költő.

Összehasonlítva a két odaút során írt darabokat, azt mondhatjuk, hogy 1814-ben Goethe a Háfizzal folytatandó költői versengésre („*produktívan kellett viselkednem, különben nem álltam volna meg a hatalmas jelenség előtt*”), 1815-ben a Hátem–Szulejka nevekkel fémjelzett álarcos szerelmi „duódrámára” készülődött. Holott Wiesbaden mint helyszín eredetileg nem a szerelmi szálat szolgálta volna, sőt: szerelemről szó sem volt! A Willemerénél régebbi keletű és egészen más természetű meghívásnak igyekezett eleget tenni a délnémet kúra keretében a költő.

Boisserée

Történt ugyanis, hogy 1803-ban a Napóleonnal szövetséges rajnai területeken is életbe lépett az egyházi vagyon világi kézbe adását elrendelő törvény, minek folytán épületek, telkek, földterületek kerültek jutányos áron magánosok kezébe vagy éppen állami tulajdonba. A szekularizáció nem került el a templomok, kolostorok, apátságok műtárgyait, s a műbarát kereskedők és polgárok komoly gyűjteményekre tettek szert ezekben az években, vagy jelentős mértékben bővíthették már meglévő „Kunstkabinett”-jüket.

Sulpiz Boisserée, e furcsa nevű, félig belga, félig német származású kölni kereskedő és művészettörténész fivérével, Melchiorral és ügyvéd barátjával, Johann Bertrammal együtt a lelkét (és persze a pénzét) is kitette azért, hogy a Rajna-vidék felbecsülhetetlen értékű egyházi kincsei ne menjenek veszendőbe, sőt az ekkortájt kibontakozó romantika bűvöletében (Friedrich Schlegel tanítványaként) fejébe vette, hogy rábírja a politika és az egyház hatalmasait: a német összefogás jelképeként építtessék fel és fejezzék be a XVI. században félbemaradt kölni dómot. Két ügyben is apostolkodott tehát: egyrészt a Boisserée-gyűjteménynek keresett megfelelő helyet, másrészt a kölni dóm befejezését próbálta nagynevű potentátok közbenjárásával tető alá hozni.¹²

Sulpiz Boisserée kvalitásait dicséri, hogy Goethét is sikerült megnyernie. Nem volt könnyű dolga. Amikor 1811-ben beállított hozzá Weimarba, Goethe olyan mereven fogadta, mint aki karót nyelt, s eleinte úgy nézett rá, mint aki fel akarja falni. Sem a

konvertita Friedrich Schlegel neve nem keltett benne rokonszenvet, sem a gótika felélesztéséért nem rajongott. A dómról készült alapos tervrajzokat némán nézte végig, a hozzájuk fűzött lakonikus, hozzáértő szavakat legfeljebb egy-egy „hm, hm, jó, jó”-val kommentálta. De ahogy az „önémet” festőkre, Van Eyckre, Memlingre és a többire kanyarodott a szó, a vendég szakszerű előadása fölcsigázta az érdeklődését. Ahogy Boisserée fogalmazott: „*az első napon csak egy ujjat kaptam, másnap már enyém volt az egész kar*”. Runge arabeszkjeinek csodálatában aztán végképp egymásra találtak. Boisserée a diadal első mámorában azt hitte, sikerült megtérítenie az „*öregurat*”, vagyis visszatéríteni „*a pogány eltévelyedésből*”, a görög-római művészetet normának tekintő klasszicista ízlésvilágból a keresztényi érzülettel áthatott művészetszemléletre, illetőleg ennek a romantika által kultivált formájára. Hadd jegyezzem meg: Goethét nem kellett megtéríteni, megvolt neki a maga kereszténysége, ízlésvilágát illetően pedig korához képest rendkívüli hajlékonyságot árult el, amikor elfogadta Boisserée meghívását, hogy jöjjön el Heidelbergbe, és nézze meg műgyűjteményüket.¹³ Erre az első wiesbadeni kúra után került sor.

Idézzük Boisserée-t: „*Két teljes hélig lakott nálunk... Hogy jól megértsd, milyen hatalmas benyomást tettek képeink öreg, jó erőben lévő barátomra, tudnod kell, hogy sohasem látott Van Eyck-képet, s általában Cranachon és néhány Diüveren kívül nem látott önémet képeket. Mindennap, kivéve néhányat, amikor az építéssel foglalkoztunk, reggel nyolckor már a képek termében volt, s nem mozdult el onnan ebédidőig...*” „*Nem úgy nézte a képeket, ahogy egymás mellett a falon függtek, mindig csak egyet állított a festőállványra, elkülönítve a többitől, s úgy tanulmányozta. Csendben tette ezt, sok beszéd nélkül, míg úgy érezte, hogy ura lett a megtörténtnek, tartalmának és mélyebb vonatkozásainak, s ha olyankor alkalma volt olyan személyek előtt, akiket szeretett és becsült, érzéseinek kifejezést adni, ez olyan módon történt, mely minden hallgatóját lenyűgözte*” – emlékezik Boisserée barátja, Bertram, aki Goethe szavait is feljegyezte azon frissiben: „*Az ember öreg napjaira nagy nehezen fölvertezi magát, hogy ne ronthasson rá a fiatalság, különben hogy állná meg a helyét; fölvertezi magát rendíthetetlen nyugalommal, óvakodik minden újfajta és zavaró élménytől; és akkor egyszerre csak elém áll egy ilyen teljesen új és ismeretlen világ a maga színeivel és alakjaival, és arra kényszerít, hogy kikökenjen nézeteim és érzelmeim megszokott régi kerékvágásából, elém lép egy ilyen új, örök fiatalság, és ha én most egy szót is szólnék, kinyúlna egy kéz erről a képről, és lekeverne nekem egy pofont, és azt minden bizonnyal meg is érdemelném.*”

Goethe e kikökenése rendíthetetlen nyugalomból az északi festők bensőséges áhítatot, igaz emberséget és művészi frissiséget árasztó képeitől nem tartott sokáig. Már az év őszén azt írja weimari fedezékéből, hogy lakomázott ő már Homérosz asztalánál és a Nibelungokénál is, és úgy találta, az ő személyének semmi sem felel meg jobban, mint a tágas és mély, örökke eleven természet, a görög költők és művészek világa.

Megírja ugyan érzéktelen beszámolóját a Boisserée-gyűjteményről, és jó barátságban marad annak gazdájával, de a romantikus katolicizmus nem lel benne szövetségésre (ő, aki a jelenben cselekvés, a jövőbe hatás elvét vallja, rossz szemmel nézi a „múltba révedő” romantikát) a katolikus vallás mint esztétikai tárgy, mint kiaknázható formavilág érdeklí csupán a továbbiakban.

Goethe, mondhatni, „alkotó módon” viszonyult a vallásokhoz: alapítóik életét, legendás személyiségeiket, tanításuk alaptételeit, szervezetük történetét forrásként használta, ám kinyilatkoztatást egyiktől sem várt. A költői sugallatot belülről kapta. Viszonya Istenhez, a transzcendenciához úgyszólván „tapasztalati jellegű” volt. Erről a viszonyról jellemző módon éppúgy nem beszél, ahogy például élete fő műve, a FAUST keletkezéstörténetéről is alig-alig ejt egy-egy szót a KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG-ban.

Találós kérdés

Mit gondolnak, hogyan tettem szert erre a sebhelyre?, mutatja a forradást a jobb mutatóujján az asztal körül ülőknek.

Mikor excellenciád Strassburgban diákoskodott, párbajt vívott a német nyelv védelmében, akkor szerezte, mondja Fritz Schlosser, aki ügyvédként Goethe frankfurti tanácsadója vagyón- és polgárjogi ügyekben.

Nem.

Mikor színidirektorként a FIGARO HÁZASSÁGÁ-t tetszett rendezni, és egy instrukció során a címszereplőnek meg tetszett mutatni, miként húzza le a borbély egy ujjvonással a habot a borotváról, akkor történt a baleset. Ezt olvastam is valahol, mondja Meline, Willemer másik leánya.

Nem.

Én tudom, jelentkezik Meline férje, a fiatal Scharff kereskedő. Goethe úr még boldogult úrfikorában át akart mászni a nagypapa kertjéből a szomszédba, mert odaát érett a legfinomabb germersdorfi cseresznye, csakhogy a szomszéd a kőkerítés tetejére színes üvegcserepeket rakatott alattomos módon, úgy, hogy alulról ne látsszon. Abba markolt bele Goethe úr kiskorában.

Nem.

Jénában tükrök segítségével színtani vizsgálatok folytak, s az egyik tükör, melyet igen jelentékeny summáért metszettek s políroztak, foglalatából kicsusszanván a földre esett, és legott ripityára tört volna, ha önben nincs annyi lélekjelenlét, hogy oda kap, és estében felfogja a drága kísérleti eszközt. Nem a tükör, az ön ujjá bánta ezt a kis balesetet, magyarázza Seebeck fizikus, kivel Goethe itt a Malomban is nap mint nap empirikusan ellenőrzi SZÍNELMÉLET-e állításait.

Nem.

Ó, hiszen ezt még annak idején Offenbachban mutatta nekem, drága barátom!, vezi át a szót Willemer. Alpinistáskodás eredménye, nem? Ön visszacsúszott egy sziklafalon, amelyből valami kemény ásvány állt ki tú gyanánt. Később, második svájci útján sikerült is azonosítani a kőzetet, nem?

Nem.

Az egyik hercegi vadászon ön egy kimúltnak látszó vadkan szájába készült helyezni a tölgyfalevelet, ám a kan az ön ujjához kapott, és agyarával fölhasította, mondja Boisserée.

Nem.

A társaság két további hölgy tagja eléggé el nem ítéhető módon családi perpatvarra gondolt, ám föltevésüknek nem mernek hangot adni, pedig mindenki rájuk néz. Christianéről sok mindent lehet hallani, de ugye pletykáknak nem adunk hitelt.

Majd én megmondom, szólal meg Goethe öreg barátja, a nem éppen bőbeszédű, de annál jólelkűbb Riese. E sebet abból az alkalomból volt szerencsém adhatni, hogy a Zöldfa fogadóban üldögélvén, anno 1774, az én ifjú barátom, Goethe felemelt kézzel rámutatott egy közeledő fehérnépre, aki mindkettőnknek fölöttébb tetszett. Épp egy jókora adag veszfáliai sódort készültünk elfogyasztani tormás mustárral, minek folytán én fölemelve tartottam kezemben a kést, mely a kelleténél kissé sietősebben ereszkedett alá, helyesebben szólva úgy csapott le, mint a villám, elhárítván a mutogató ujját, s ezzel életre szóló emléket szerzett a WERTHER írójának.

Igen.

Goethe grimaszol

A gyalult homlokú, egyenes tekintetű öreg barát, a szegények ügyének fáradhatatlan intézője a városházán, ha lehet, tovább fokozza az általános megrökönyödést, midőn kijelenti: Hasonlít Goethe a kuzár királyhoz. A kuzárok bálványimádó nép voltak, és Nagy Károly idejében a Fekete- és a Kaszpi-tenger között éltek. Volt egy legendás királyuk, József. Nos, mondja Riese, ahogy az kisiklott a szomszédok eszmei öleléséből, s a bizánci keresztység és az iszlám helyett a Mózes-hitet vette föl, úgy tett Goethe is, protestantizmus és katolicizmus, Napóleon és Németország, kereszténység és pogány-ság helyett az iszlámnál kötött ki.

Érdekes párhuzam, talán van is benne valami, feleli Goethe kissé meglepetten, s elmondja, hogy miután Japánt, Kínát alaposan bejárta, most Timur hódításainak határvonalán belül kíván maradni,¹⁴ így esetleg megint tehet egy utat a fiatalkora óta kedves Palesztinába. Sírázt választotta költői tartózkodása központjául, onnan indít kisebb zsákmányszerző hadjáratokat számos régi dinasztiaéhoz hasonlóan, csak persze ártatlanabbakat, mint azok, a szélrózsa minden irányába. Nem sok hűja, hogy arabul is megtanuljon. Tán nincs még egy nyelv, amelyben szellem, szó és írás ennyire egy testté vált volna a kezdet kezdetétől. Erről a kuzár ügyről hol olvasott Riese?

Egy öreg rabbitól hallotta nemrégiben, mondja a városi szegényügyek pénztárnoka. Állítólag a granadai zsidók, akik akkor még minisztereket adtak a kordovai kalifátusnak, levelet írtak a kuzár királynak, melyben lényegében arról faggatták, hogy „megfelelő-e” a hite.

Ő erről nem tud, de könnyen lehet, hogy legendáról van szó, feleli Goethe. Ő annyit tud csak Paulus professzortól, aki írni is tanította arabul, hogy a zsidók a keresztényekkel, a zoroasztriánus párszikkal, a manicheusokkal, a mandeusokkal és a buddhistákkal együtt eleinte megtűrt, később védett státusban voltak az iszlám világon belül. Bizonyos foglalkozásokat, amilyen például a kádi, nem tölthettek be. Időnként a közhivatalok viselésétől is eltiltották őket, sőt az egyik kalifa rendelete előírta, hogy fából készült ördögfigurákat függeszzenek az ajtajukra. Ezenfelül sárga csillag viselésére kötelezték őket, külön negyedekben kellett lakniuk, és nem ülhetek lóra. Egyszer, mivel a keresztények merészelték megszegni ezt a tilalmat, Bagdad lakói megtorlásul lerombolták a Kelil-Yszu- (Jézus koronája-) kolostort.

Willemer megjegyzi, hogy tudomása szerint a frankfurti szenátus felülvizsgálni készül a napóleoni törvényeket, köztük a zsidók polgárjogáról, katonai szolgálatáról és a vegyes házasságokról szóló fejezeteket. Megszorítások várhatók, de újból gettóba kényszeríteni nem lehet az izraelita honfitársakat. Rengetegen vásároltak telket a Hálásmezőn, jó széles utcákat jelöltek ki, elég nagyok a házhelyek, új zsinagógát is fognak építeni, mert a régint abban a szűk utcában kinőtték már.

Goethe helyesli ezt az „erjedést”, a fafajták együttélésével, vegyes lomboserdőkkel példálózik. Hajdan Keleten nagyszámú más felekezetű népesség élt együtt. Hogy a kuzárok Khuzisztánból jöttek-e – nevük erre enged következtetni –, nem tudja, ellenben hirtelen fölrémlett benne annak a jiddis prédikációnak a szövege, amit egy jó fülű diáktársa költött Lipcsében a zsidó Messiásról, egy tanulatlan falusi templomszolgája szájába adva a „szentbeszédet”. Ha megengedik, földidézn.

Aszongyák a gójok, nincsen nekünk se császáronk, se kirájonk, se jogaronk, se koronánk. Tévednek. Van nekünk császáronk is, kirájonk is, jogaronk is, koronánk is. Megmongyam, hun a mi császáronk? Túl a Verestengeren, és mikó háromezer eszten-

dő eételik, gyün majd egy nagy hatalmas szálfá termetű embör, sarkantyúját a lova vékonyába nyomva, kezibe szarv, kosszarv, no ugyan minek? Kürtöni. Há mikó megfújja azt a kürtöt, amit különbe sófárnak hínak, mind az esszes sidó, ki százezer éve szét-hagyigáltatott a góleszbe, mind odagyüleközik a szélös szeles Verestenger partjára. No mit szóttok ehho? Lesz ám nagy öröm, eehiszitek? Eemondom azt is, hogyan: Eegyün az a nagy hatalmas szálfá termetű embör, egy almásderess hozza, s mind a háromszáz-kilencvenkilencezer sidó felül a deressre, és hiába gebbeckedik a gój, nem kap sehun hejet. Nincs egy tenyéryi hej annak a lónak a hátán. No mit szóttok ehho? De lesz még nagyobb öröm is, eehiszitek? Mer asztán kinyúttya farkát a deress, akkó minden gój aszizsi, hogy hát van ám hej, hát ott a farkán. És a gójok mind-mind ráúnek a kinyúttott farkára a deressnek. No akkó szélesebes vágtába vágtat a deress által a Verestengerön, aszt ahogy átmén rajta, jó megrázza a farkát, beleszörja az összes gójt a szélös szeles Verestengerbe. No mit szóttok ehho?

Goethe, aki szokásához híven frakkot visel, úgy adja elő a szöveget, mintha ott helyben találná ki. Időnként gesztikulál, grimaszokat vág, persze az illendőség határain belül. A jelenlevők pedig (hiszen ez az egész inkább beillene amolyan vaskos népi trufának, mintsem jiddis nyelvű prédikációnak) gurulnak a nevetéstől.

Vásár

Offenbach előtt egy S kanyar, Hoechstnél egy kevésbé éles U, közben lomhán kígyózik a Majna szalagja. Ezt a lassú kanyarulatot ezer éve még holtágak kísérték, s a folyó halmozta hordalékkúpokra épült Frankfurt, az emberarcú város. Legalábbis a frankfurtiak ezt állítják: emberi arca van. Hogy összesimul a folyóval! S mivel délre néz, estig éri a nap. Vele átellenben, a Mühlbergnek nevezett hegyecske tövében terül el Sachsenhausen, amely a hatvanezer lakosú Frankfurttal szemben mindössze hatezer lelket számlál. Sachsenhausen sohasem lábalt ki alárendelt szerepéből egyrészt fekvése miatt, másrészt a finom frankfurtiakhoz képest nyersebb s nemegyszer durvább lakossága miatt. A rossz nyelvek szerint a sachsenhauseniek azoknak a nehézféjú alsószászoknak a leszármazottai, akiket még Nagy Károly telepített le ide mint hadifoglyokat, de ezt a sachsenhauseniek kikérik maguknak. Különben is honnan kerül a frankfurti pincékbe a nemes rizling, azután a messze földön híres almabor, ha nem az ő szőlőskertjeikből, présházaikból? Hogyan szerepelhetne az Englischer Hof, a Weidenbusch és a Schwan étlapján négyféle, vörös, fehér, zöld és hollandi spárga a kínálatban, ha ők nem ültetnének négyfélét a tőkesorok közé? Miből híznának degeszre a frankfurti szállodások, ha nem tudnának tiszta hősín ágyneműt adni a vendégnek? Minden arra járó láthatja, hogy fehérített vásznak ezrei száradnak a gyöpön Sachsenhausen napsütötte kertjeiben! És honnan vennék a hasukat féltő frankfurtiak a borjúpacalhoz a savanyú káposztát, ha odaát, Sachsenhausenben nem savanyodna a káposzta a hordókban kő alatt? És reggel a halpiacon mitől lenne teli a sok vizedésza és medence angolnával, márnával, csukával, potykával, ha a sachsenhauseni halászok nem vetnék ki a hálójukat este? És miben sétafikálnának a nagymellényű frankfurtiak a Zeilen vagy a Szép kilátásnak nevezett új Majna-parti sétányon, ahonnan melleleg Sachsenhausen szépségét csodálják, ha az itt élő cserzővargák nem készítenék ki a cipőnek, csizmának való bőrt? És ha már ott tartunk, hogy ki kit néz le, nem furcsa, hogy a császárválasztók kényes ízlését csöppet sem zavarja, hogy kétszáz mészárosuk a nyílt utcán taglózza, döfi és nyúzza le az ökrök, ürök, bárányok, disznók ezreit, s hogy szegény jószágok vére a csatornában egyenesen a Majnába folyik? Igen, a Majnába, ahol

újabbán úszóiskolákat nyitnak az unatkozó polgároknak! No és ugyan hogy érezhetik magukat a frankfurtiak abban az „emberarcú” metropolisban, ha közülük mind többen és többen vásárolnak házat s telket ideát, a folyó túlsópartján, s ha csak tehetik, idejönnek a zöldbe, ahol van szabad tér, van fény, van levegő?

Régi frankfurti polgár, noha tudna mit mondani erre, rendszerint szóra se méltatja az önérzetében ingatag sachsenhauseni atyafit. Mi a magunk részéről az elnyomottal érzünk együtt, s tudjuk, hogy végső soron kicsit-nagyot testvérré tesz a köztük folyó Majna. Ha rajtunk múltna, mi is a sachsenhauseni oldalról gyönyörködnénk a városban, amennyiben Goethehez hasonlóan a látvány egészére lennénk kíváncsiak, nem akarván túl közel kerülni hozzá. Látnánk a bölcs belátás és a polgári szorgalom csodáját, a lerombolt városfal és a sáncárok helyén zöldellő sávot. Amikor ugyanis a frankfurtiak rájöttek, hogy a középkori védművek mit sem érnek a francia ostromgépekkel szemben, elhatározták, hogy az ormóttan falakat, melyek acélfűzőként szorulnak a város testére, a földdel teszik egyenlővé, a vizesárkot betemetik, s a helyén széles allét létesítenek. Bravó! Aztán elnéznénk a tizenhárom ívre rakott kőhidat. E hídra lépve a mégoly nagyszájú sachsenhauseni sem kötne bele egy frankfurtiba azzal, hogy virslit csinál belőle, mert az Alte Brücke a béke hídjá. Mindenki tudja: aki rajta vizsálykodott, annak a hóhér levágta a karját. Ott a közepetájt sejtenénk az aranykakat, a Brickegiggelt, mely egyrészt a hajósoknak jelzi, hol a legmélyebb a Majna, másrészt rossz érzést kelt mind az idevalóságban, mind a tájékozott utazóban. Innen dobták valamikor a folyóba azokat, akiket fulladásos halálra ítélték.

Aztán, ha úgy hozná kedvünk, Goethehez hasonlóan a városba hajtatnánk, egyenesen a Kornmarkton nemrég nyílt impozáns Brönnner-féle könyvesbolthoz, ott értetlenkednénk egy sort, hogy az angol botanikai szakkönyvek mitől olyan drágák („Tíz guinea! Egy csak fenyővel foglalkozó könyvért. Uramisten!”), de lecsapnánk az orientalisztikai újdonságokra, elsősorban az ÁZSIA NEVEZETESSÉGEI-re Dieztől, aztán Tavernier HAT UTAZÁS-ára, némi habozás után Rehbinder Mohamed-életrajzát is megvennénk, bár Oelsneré megvan már otthon a weimari könyvtárban. Aztán elvegyülnénk a tömegben Boisserée vagy Fritz Schlosser vagy Guaita báróné született Meline Brentano társaságában, utóbbi nyilván segítene ruhaanyagot választani a feleségünknek, mellényt és selyemharisnyát a fiunknak, és Goethehez hasonlóan mi is a bőség zavarával küzdenénk, hiszen vásár van, a flamand szövetárusok elárasztották a rakpartot, a Rómer előtti nagy téren egymást érik a délnémet ötvösök és ékszerészek bódéi, és hát szó, ami szó, könyv- és papírárusok is akadnak szép számmal. De lehet, hogy nem vágyunk sem bumlizni, sem csalinkázni, főleg a mézárszékek felé nem, és a marhavásárt is örömet kihagynánk. Elképzelhető, hogy minket nem nyomasztaná az úgy a szűk, sőtét középkori utcák a múltat konzerváló gerendavázis házakkal, mint annak idején a tettvágytól majd’ szétrobbanó fiatal Goethét, elképzelhető, hogy a mi szemünket üdítene a kapuk fölötti színes növényvilág, s a majolikából készült vagy kőből faragott sárga rózsza, vörös rózsza, fehér lilium, kék szőlőfürt, aranyalma, hársfa, bodza és diófa nem a házszámozás és a valóságos vegetáció hiányára figyelmeztetne, hanem a változatosság képzetét keltené bennünk, de akkor is elbizonytalanodnánk. A „Vörös ember” nevet viselő ház előtt, mely egy ideje Willemer tulajdona (valaha fogadó volt, innen indult a flótás-szék a Rómerhez),¹⁵ elméláznánk a Brazíliából való zsugorított aligátorbőrök láttán; talán a vedlés is eszünkbe jutna róla, és arról kicsit absztraktabb formában az átváltozás, de nem valószínű, hogy Goethehez hasonlóan, aki egész életében a természeti erők és folyamatok közös kulcsát kereste, arról kezdenénk értekez-

ni, hogy a növényekben, az állatokban és az emberben egyazon elv érvényesül, meghozzá a magasabb rendű létforma felé haladva csökkenő mértékben: az átalakulás. Akárméddig álldogálnánk a brazíliai kereskedő standja előtt, és aztán akármerre folytatnánk az utat, egy biztos: a Braunfelsben¹⁶ berendezett francia kozmetikai és illatszeráruházba nem mennék be, mert ott a legnagyobb a tömeg. De a vándorszíntársulatok előadásaira mindenképpen vetünk egy pillantást, mert amilyen bárdolatlan a beszédük, olyan zamatos, és a bohócok tréfáin is jól szórakozunk Goethével együtt, ha másért nem, hát azért, mert zavartalanul nézhetjük a közönség arcát. Majomketrecek, állatseregletek vonulnak el mellettünk, aranygolyóbison állva Fortuna csalogat a játéktermekbe fáraózni, rulettezni, tódulnak is befelé a könnyelműek, sóvár szemükben lidércként lobog az átkozott pénzéhség, *az auri sacra fames*.

Van valami vasárnapias ebben a városban, jegyzi meg Boisserée, akinek már föl sem tűnik a pincékből felszálló savanykás borszag.

Dúr és moll

Jó lenne, ha Christiane gondolkodna, mivel töltik majd napjaikat, ha beköszönt a tél. Valami zene nagyon kellene, hiszen a zene az a szer, amely a legártatlanabb és egyben a legkellemesebb módon össze tudja tartani a társaságot, írja haza feleségének Goethe mintegy két héttel a születésnapja után.

Igen, többek között a zene miatt jött ide, csak hát a párbeszédhez két fél kell, és Christian Schlosser, akivel igen termékenynek látszó zeneelméleti fejtegetésekre bonyolódott, most éppen az alkotmányozó nemzetgyűlés egybehívásával foglalkozik Stein báró megbízásából. Az utóbbi időben legalább annyit töpreng a zenén, pontosabban egy bizonyos zenei problémán, mint hajdan a recehártján megjelenő képeken és a színes árnyékokon. Akkoriban csak az foglalkoztatta, hogy a fényből keletkeznek-e a színek, mint Newton állítja, felbontás útján, vagy sötét és világos együttes hatásaként jönnek létre, ahogy ő tapasztalta kísérletei során. Színelmélete, mely a fizikát a fiziológiával társítja, s elválasztja tőle a matematikát, hite szerint előbb-utóbb diadalmaskodni fog, bár alighanem egy emberöltőbe is beletelik, mire tudnak majd kezdeni vele valamit. Mindegy, fő, hogy elfogulatlan fiatal emberek kezébe kerüljön. A fiatalok a természet új ötletei, s mint ilyenek, fogékonyak az új, forradalmi elgondolásokra.

Most ugyanígy izgatja a moll hangnem és a kis terc genezise. Kipróbált barátja, dala megzenésítője, Zelter ugyan elmagyarázta neki, hogy a zenei hangközök a görögök óta bizonyos egyezményes arányoknak engedelmessé válnak, s ezekből az arányokból épül fel a hétfokú skála: egységnyinek fölvetett húrhosszból felezéssel oktávot, harmadolással kvintet, ötödöléssel nagy tercet nyerünk, de a kis terchez nem juthatunk el matematikai úton, a kis terc nem *donum naturae*;¹⁷ újabb keletű képződmény, a nagy terc szűkítéséből adódik.

Goethének azonban megvan a véleménye a magukat a zenébe is beleártó matematikusokról: „beszélj csak nekik, ők majd lefordítják a maguk nyelvére, és mindjárt valami egész más lesz a dologból”. Goethe szent meggyőződése szerint a természet és az ember füle közé nem tolkodhat a matematika, a hétfokú skála mesterséges képződmény, merő püthagoraszi önkény. Nagy terc és kis terc egyenértékűek a természet előtt, kell, hogy legyen valamilyen megnyugtató magyarázat ennek bizonyítására. Végül az emlegetett Christian Schlosser (a jelen levő Fritz öccse) adja az ötletet: legyen a kvint hangköz az alapegység, s ezen belül fölfelé halad a nagy terc, lefelé a kicsi. Már irányukból következőleg is világos, hogy a dúr miért a kemény, férfias, katonás, a moll pedig miért a

szívbe markoló bánat kifejezője. Goethe szemében ez elfogadható magyarázatnak tűnik. Nyomban beépíti az ötletet a saját rendszerébe: a kvint a hangok monádja, ezen belül a nagy terc a kitágulásnak, a kis terc az összehúzódásnak felel meg: expanzió-koncentráció, szisztolé-diasztolé, megérkeztünk! Részletezőbben fogalmazva: a dúr a monád tágítása, ilyképp is hat az emberi természetre: az objektum, a tevékenység, a messzeség, a láthatár felé terel. A moll a monád összehúzódásából keletkezik, ezért aztán összevon, koncentrálni, a szubjektum felé terel. Vagyis: a vágyódás, mely kifelé, a távolba törekszik, de melodikusan önmagát korlátozza, szüli a mollt. S hogy végleg jogaiba iktassa a kisebbik hangnemet, a *minort*, a zeneteoretikus Goethe kijelenti: a moll hangnem az északi népek sajátossága (halászdalokban, táncokban); a derű, a jókedv, a vidámság utáni vágyakozást fejezi ki. Délen, Itáliában is megvan az opera buffában,¹⁸ ott a komikus hatáskeltés eszköze. Tehát a moll hangnem iránti hajlam lényegében a klíma következménye.

Amíg a születésnap tortája érkezik, valaki megemlíti, hogy Düring fagottos, aki a dél-előtti vízenében is közreműködött, csinos dalkart alapított a helvét hitvallásúak között, s ezen felbuzdulva a másik két felekezet is szervezkedésbe kezdett. Alkalmassint Szent Cecíliáról fogják elnevezni a megalakítandó dalegyesületet, s szándékukban áll mind az élő egyházi, mind a világi igényeknek eleget tenni, jótékonyági koncerteket adni, új műveket bemutatni.

Goethe elmondja, hogy Zelter barátja, a berlini *Singakademie* vezetője egy ideje foglalkozik az öreg Bach kórusműveivel, például a H-MOLL MISÉ-vel, és úgy tapasztalja, nagyon nehéz betanítani, a mai zenét, a mai énekeseket egy világ választja el attól a zenei köznyelvtől, amit utoljára Bach korában, de akkor még teljesen természetesen beszéltek a muzikusok és értett a közönség is.

Apropó, énekesek: Marianne, nem adnál elő valamit?, biztatja Willemer az ő kicsi feleségét.

Csak ha a tisztelt ünnepelt előbb felolvassza a DÍVÁN-ból.

Halljuk! Halljuk!

A kuglóf

Goethe kicsit kéreti magát, aztán rááll. Ő tulajdonképpen csak a DÍVÁN-nal szeretne foglalkozni, de hát a feladatok, megbízások elől nem térhet ki: hetek óta foglalmazzák Boisserée-vel a kölni dóm és általában a rajnai múkincsek ügyében az emlékiratot Hardenberg kancellárnak. Továbbá feltett szándéka részletes beszámolót írni a bingeni Szent Rókus-kápolna újjászenteléséről, a környéken látott összes műgyűjteményről, köztük a frankfurtiakról. Mindezt avégből teszi, hogy a tehetősek felkarolják a művészetet és a tudományokat, mert a tetthez tehetség kell, a jótethez tehetőség.

Eleinte csak úgy hívtam ezeket a verseket, mondja visszajövet kis dossziéval a hóna alatt, hogy HÁFIZHOZ, azután NÉMET DÍVÁN-nak kereszteltem el őket, majd következett a kacifántos NÉMET VERSEK GYŰJTEMÉNYE, MELYEK ÁLLANDÓ VONATKOZÁSBAN ÁLLNAK HÁFIZ DÍVÁNJÁVAL és végül a NYUGAT-KELETI DÍVÁN elnevezés. Mivel sohasem jártam Keleten, csak képzeletben, itt természetszerűleg imaginárius utazásról van szó. *Díván* (annak mondom, aki esetleg nem tudja) a perzsa irodalomban versgyűjteményt jelent, a politikában ülést, gyűlést, összejövetelt, mondjuk a minisztereket, átvitt értelemben akár magát a kabinetet is. A címbeli jelző pedig, kicsit precizírozva a dolgot, *nyugatiásan keletinek* értendő: a hangsúly végig a nyugati *szubjektumra* (és nem a keleti *objektumra*) esik, általában még olyankor is, amikor keleti mezbe bújva beszélek. Még annyit: Háfiznál,

amennyire én tudom, minden második sor ugyanazt a rím��ót ismétli, csak más-más értelmében. Ez a megkötés részint nagy hajlékonyságot, részint szeszélyes megoldásokat eredményezett. A rímkényszer miatt szójátékokra, nyelvi sziporkákra hajlamosodik a költő, merész képek, képzettársítások laza füzérévé válik a perzsa dal: nemhiába hívják gyöngysornak arrafelé Keleten. Én mind a szerkezetben, mind a belső formát illetően végig nyugati talajon állok: érzést vagy gondolatot, vagy egyiket a másikkal, vagy mind a kettőt együtt, fejték ki, lehetőleg következetesen. A Kelettel való találkozás olyan élmény, mint amikor valaki arra eszmél, hogy a már untig ismert csillagképek helyén sose látott alakzatok ragyognak föl az égen, hogy szinte káprázik belé a szem! Eleinte kissé idegen az embernek, de minden föltekintés: fölfedezés.

Ebben a pillanatban érkezik az ünnepi torta, Prehm cukrászmester személyesen hozza, ha nem is futva, mert az ekkora hordópocakkal úgyszólván lehetetlen, de szaporán fűjtatva, vízilótrappban. Az ember nem is hinné, hogy e szétfolyó toka, e hamiskás malacszem a képzőművészet egyik legkiválóbb helyi értőjének és gyűjtőjének tartozéka.¹⁹

Amint a díszdoboz tartalma föltáru, Willemer arcán pír suhan át, a tar koponya áfonyaszínűvé válik, egészen a nyakszirtig követhető a pírba borulás, szerencséjére senki sem őt figyeli. Nem is torta ez, hanem csokoládémázzal bevont, mézzel megfolyatott, tört mandulával-mogyoróval-dióval telehintett, kandírozott gyümölcsökkel ékített turbán alakú kuglóf vagy micsoda. Két marcipánfigura áll egymás felé fordulva a tetején: egy kaftános-turbános férfi és egy nő, könnyű fehér lepelbe burkolva. Tüzetesebb megtekintésük arról győzi meg a körülülőket, hogy arcuk egyáltalán nem mutat keleti jelleget. A férfié hosszúkás-szabályos: dús szemöldöke, nagy barna szeme, latin szabású orra mintha emlékeztetne is valakire, csak annak a szája nem ilyen keskeny, s az álla nem ilyen csapott. De homlokán s tekintetében ugyanaz a mély tragikum borong. Mint akinek terhére van e század, melyben a burleszk az úr. Idősebb a nőnél, magasabb is nála, keze hátul összefogva. A szemlélőnek határozottan az az érzése, mintha mondana valamit, mintha diktálna. Uralkodói jelenség. A nő filigrán, kecses, szeme szürkés-kék, mosolyog, amennyire ez egy marcipánfigurától kitelik. A két figura lábánál, a kuglóf oldalán érthetetlen arab felirat díszleleg.

Hátem és Szulejka. Remélem, nem hibáztuk el, mentegetőzik Prehm Boisserée felé pislogva.

Bízom benne, hangzik az udvarias válasz, melyből az is érződik, hogy Prehm cukrászmester további jelenlétére a társaság nem tart igényt.

Excellenciás uram, ugye engem is méltóztatik megemlíteni majd az útleírásában, dadogja Prehm, hátrafelé araszolva az asztaltól.

Feltétlenül, válaszolja az ünnepelt, mindazonáltal a jelenlevők mérget mernének venni rá, hogy ki fogja hagyni Prehmet.

Nekik lesz igazuk.

Isten és bajadér

Bíbelődjünk-e mi is (mint az ünnepelt a kuglóf szabdalásával) annak taglalásával, hogy Goethe milyen elbűvölően olvasott föl, mily tökéletesen tudta modulálni a hangját a naivtól az ironikusig minden árnyalatot kihasználva, lágy tónusban, mégis inkább beszélve, mint skandalva; osszuk-e meg az olvasókkal azt a megfigyelésünket, hogy a kétértelmű megnyilvánulások jogát Goethe magának tartotta fönn, ilyesformán, ha szán-

dékában állt volna is szerelmi lírájának valamelyik gyöngyszemével előhozakodni (kételkedünk benne), ez a kuglóf-intermezzo azonnal elvette volna tőle a kedvét; valószínűbb azonban, hogy eleve a jámbor-bölcs mozzim álruhájában óhajtott fellépni, ez, úgy érezhette, korához és az alkalomhoz is egyaránt illő, így elsőként a példázatok közül olvasta föl a két könyvelőset (VOLT EGY CSÁSZÁR S KÉT KÖNYVELŐJE), aztán az evangéliumost (A MENNYBŐL SZÁLLT LE JÉZUS), majd a HÉTALVÓK-legenda iszlám változata következett (Willemer ekkor kezd el bóbiskolni), s végül a szőlőérlelő Nap sajtáságos dicsérete (MEGBECSÜLJÜK MIND A FÖLDET); utóbbi vers vége a motyogó részegről és a vígan felzengő mértékletesről osztatlan lelkesedést keltett, s immár semmi sem tartóztathatta tovább azt a pillanatot, amikor végre énekeszó tölti be a jegenyék, rezgőnyárfák, füzek takarásában meghúzódó Malmot, melynek köve egykor gabonát is őrölt, ugyanakkor a cserzővargák is itt áztatták a csávából kivett bőrt, innen a neve is, Gerbermühle, vagyis Cserzőmalom, s már harminc éve (és még hosszú ideig) Willemer bankár bérleménye, családi nyaraló, átutazó jó barátok, híresek és nem híresek találkozó- és enyhelye, mely éppen most éli fénykorát, ezekben a napokban, ma pedig különösen, de eljön az idő, mikor gazdája egészségével és szellemi épségével együtt ez a hely is hanyatlásnak indul, és ha nincs egy élelmes vállalkozó, aki fogadót nyit benne, Willemer halála után talán romba is dől, és sohasem válik azzá a patinás szórakozóhellyé, ahová szívesen eljárnak például a környéken állomásozó amerikai katonák, dzsippel vagy hajóval, s mivel telik a zsoldjukból, akár egy éjszakát is eltöltenek itt alkalmi barátnőikkel, miért is ne, a folyó felől lágy szellő fújdogál, a tűző napsütés ellen árnyat ad a hatalmas gesztenyefák lombosátra, igaz, a sok gyerek nagy lármát csap a játszótéren, de az almaspiccer jólesik, főleg a tárkonyos ürücombra, s mielőtt vidám kulcscsörgetés közepette felvonulnának a kilenc luxusszoba valamelyikébe, ahol márványburkolatú fürdő, franciaágy és tévé várja őket, tekintetük megakad egy öregember profilján; jé, valami helyi híresség, a seriff, ott van a plecsni rajta!, mondja az egyik, szerintem a tűzoltóparancsnok!, mondja a másik, hülye vagy, nincs sisakja!, ez az az olasz filmrendező, hogyishívják, Fellini, na az!, mondja a harmadik, a lányok pedig kényszeredetten bólogatnak, rá se néznek Jagemann krétarajzára, annyiszor látták, s amint az ajtó becsukódik, gyorsan megkeresik a távkapcsolóval az MTV-t.

Marianne még egészen más természetű számokat tart a repertoárján, mint az MTV, bár a maguk idején azok is slágernek számítottak bizonyos körökben. Hangja bámulatosan tiszta és kifejező szoprán, a nyolchúros gitárt, amellyel énekét kíséri, s amelyen virtuóz módon játszik, Nápolyból hozta. Marianne bezzeg nem kíméli a gondosan féltett érzelmeket: AZ ISTEN ÉS A BAJADÉR-ral adja meg az alaphangot, amitől azonnal meg kell rendülnie a férfiszívnek, és fel kell fornia a férfivérnek, aztán (közben leszáll az est) A HALOTTAK TÁNCA jön borzongatónak, majd egy közismert osztrák népdalra vált (DIE TIROLER SIND LUSTIG, DIE TIROLER SIND FROH), föl-alá lejtve az asztal s még inkább az ünnepelt előtt, de most visszaül a kotta mögé, elnézést kér, hogy egyedül adja elő, amit igazából ketten kellene, és rákezd Don Giovanni és Zerlina duettijára (*Lá ci darem la mano*), olyan bővöletes, olyan megejtően csábító hangon, hogy a jelenlevők egy emberként képednek el (Willemert kivéve, ő ez idő tájt már szunyókál), maga Marianne is elpirul a végen a társaság kacagásától, de még inkább a saját merészségétől.

Kis Don Juan, csóválja a fejét Goethe, ő pedig a kottákba rejti az arcát szégyenlétben.

A duódráma

Amiről Hátem lemondani készül, abban Szulejka soha nem részesülhet már. Hiába a város egyik közismert személyiségének felesége (egy esztendeje), születését igazoló okmányok hiányában a szenátus nem adhatja meg neki a frankfurti polgárjogot.²⁰ Ellenőrizhető adatok híján el kell fogadnunk, hogy 1784-ben született az ausztriai Linzben, házasságon kívül, és Maria Anna Theresa Katharina Jung néven nevelődött. Apja fiatalon elhalt szerszámkészítő, de az is lehet, hogy egy Jung nevű színigazgató. Csak az anya biztos, született Pirngruber, foglalkozását tekintve színésznő. Anyai ágon kimutatható egy jogász nagybácsi, városi tanácsos, színházrajongó, darabokat is ír. Pirngruber művésznő pályafutásáról hézagosak az ismereteink: fellép a bécsi Landstrasser Theaterben, 1795-től a pozsonyi színház tagja, melyet egy Csáky gróf épített, s amely a Piac téren állt, 1798-tól pedig már Jung kisasszonyt is a színpadon találjuk, Sopronban, majd a Bécs melletti Badenben vendégszerepel, s amikor a társulat balettmestere meghívást kap Frankfurtra, anyjával együtt ők is követik Traubot. Marianne ez év karácsonyán debütál a frankfurti színpadon A FÉLBESZAKADT ÁLDOZATI ÜNNEP című operában, ettől fogva rendszeresen fellép kisebb prózai és énekes szerepekben. Átütő sikert A HARLEKIN ÉBREDÉSE című egyfelvonásos táncos pantomimban arat, ahol is egy tojásból mászik elő, és „igen bájosan szökdel” a színpadon. Így pillantja meg őt Clemens Brentano, akit állítólag Goethe anyja cipelt el a színházba, mert éppen szerelmi búskomorságba esett. Az énekesnek, gitárosnak is kiváló költő első látásra beleszeret az elragadó kis táncosnőbe. Willemer, másodszor is megözevgyülvén, ez idő tájt Clemens nővérének udvarol, eredménytelenül. Ezután fordul érdeklődése demoiselle Jung felé. A tizenhat éves leány nevelt gyerekként a bankár házába kerül, a mama visszaköltözik Linzbe kétezer gulden végkielégítéssel. Mindketten búcsút intenek a színpadnak. Az eset közfeltűnést kelt. Willemer mindent elkövet, csak hogy Marianne kedvében járjon. Nagylelkűen megengedi, hogy a lány Clemens Brentanótól gitárórákat vegyen, de ezt is csak azért, hogy a hála érzésével magához láncolja. Marianne, mint a kelepcebe esett vad, vergődik, ő Clemenst szereti, Clemens megunja a csalétek szerepét, szemébe mondja Willemernek az igazat, a bankár féltékenyebb, mint valaha, és elkergeti Clemenst a háztól. Brentano dalba önti fájdalmát, mint mindannyiszor, ha szerelmi bánata van. (Életművek épülnek így.) Aztán belerohan egy boldog-boldogtalan házasságba. Marianne státusa nem változik, csak a gitártanár személye. A nevelt lány (kiből Willemer oldalán már huszonevesen is többszörös mostohanagymama lesz) mesterien bánik hangszerével, fellép Josephine császárnő előtt, kis koncertet ad Pestalozzi svájci intézetében. 1810–11-ben beutazza Willemerrel és Rosinével Itáliát, Rómában zongoraleckéket vesz Confidatinál.

Amíg Willemer, a mindig éber nevelőatyja (és immár férj) alszik, elmondjuk, hogy Marianne addig-addig kamatoztatja megszerzett zenei műveltségét, hogy Goethe átmenetileg visszaköltözik a városba, s ekkor veszi kezdetét az a verses szerelmi „duódráma”, amelynek (ezen a színvonalon) nincs párja az egész német irodalomban. Goethében zeng fel először a szerelmi líra hangja, amiben nincs semmi rendkívüli. Annál rendkívülibb azonban, hogy Marianne, aki eddig alkalmi felköszöntőkön, tréfás rigmusokon, emlékkönyv-klapanciákon kívül semmi egyebet nem írt, és nem is ambicionálta a versírást, ugyanazon a hőfokon és főleg ugyanazzal a formai biztonsággal és könnyedséggel felel a megütött hangra, sőt – a megénekelt bajadér sajátos aleseteként – még évődik is az ősz halántékú Jupiterrel (lásd a TOLVAJT SZÜLT AZ ALKALOM – ÉN, KIT ÜDVÖZÍT SZERELMED kettőst).

Marianne találmánya továbbá (arra az esetre, ha Willemer mégis fölbredne) a titkosírás. A szerelmesek Háfiz-verssorokkal üzennek egymásnak, de a cédulákon csupán számokat lehet látni. Mindkettejüknek megvan a kétkötetes német Háfiz, abból szinte bármiféle érzésre lehet meríteni idézetet, csak azt kell kiírni, hogy melyik kötet hányadik oldalán hányadik sorra gondol éppen az epekedő. A titkos idézetek és Marianne talpraesett versválasza (valamint az énekes-zenés, felolvasós esték a folyóparti Malomban) arra indítják Goethét, hogy amikor csak kedve van, akár maga is tovább szője a Hátém–Szulejka dialógusokat (AZ EUFRÁTESZEN HAJÓZVA – MEGMAGYARÁZOM, HA JÓS-E!).

Willemer még mindig alszik, tőle bármi is történhetne, s ha nem üt be a weimari herceg levele, Goethe ki tudja, meddig vendégeskedik Frankfurtban. Lehet, hogy megvárja október 18-át, és újból együtt gyönyörködnek Mariannéval a lipcsei csata évfordulóján rendezett tűzijátékban, mint tavaly. Ám a herceg szeptember eleji levele lelki-furdalást kelt benne. Karl August összevissza utazgat, ingázik Weimar és Délnyugat-Németország között, államügyekben jár el, nyaraltatja Jagemann színművésznőt és tőle született gyermekeit, mialatt ő, Goethe: mióta is van távol? Családjá és az udvar május vége óta nélkülözik személyét. Közben a Német Szövetség megalakulásával véget ér a Bécsi Kongresszus, Waterloo-nál legyőzik és Szent Ilona szigetére száműzik Napóleont, s a liberalizmus visszaszorítása érdekében életre hívják a Szent Szövetséget. Amíg a győztes európai hatalmak egy újabb *ancien régime* bölcsőjét ringatják, délen Madridban az öreg Goya a gyermekeit felfaló Saturnust festi, Bécsben Schubert az ERLKÖNIG-et zenésíti meg, és E. T. A. Hoffmann Berlinben Az ÖRDÖG BÁJTALA második részét írja. Csak a derű óráit számlálják.

Marianne egy ízben megjegyzi, s ezt Goethe is megerősíti: a zene nagyon lelassítja az időt.

Huzatos várkert

„A tekintet tisztasága, a befogadás derűje, a közlés könnyedsége, íme, ez búvöl el bennünket.” Hogy az általa készített festményekre is áll-e, amit az eszményített Raffaellóról mond, azt döntse el Goethe képeinek nézője. Rubens is nyilván a könnyű kezével nyerte el költőnk tetszését, szemben Leonardóval, aki eszméken és technikai kérdéseken „nyútte el magát”, és Michelangelóval, aki élete „legjava” éveit „kőbányákban tölti”, márványtömböket s rétegeket kutatva. Ne merüljünk most el a goethei vakfoltok lelki rejtelmeiben, csupán szögezzük le: a költő szeretett akvarellezni. S minthogy a Sickingen-palotától (itt lakik jelenleg Goethe és a Boisserée-féle képgyűjtemény is) nincs túl messze a heidelbergi vár, délelőttönként följár a pittoreszk romokhoz. Karl cipeli az állványt, a festőkészletet, a tábori széket. És ő az a kiváltságos, aki elsőként hallhatja a szentenciát: „Ha egy tárgyat minden részletében áttekinthetünk és gondolatban ismét létrehozhatunk, elmondhatjuk, hogy tulajdonképpen és magasabb értelemben a szemlélői vagyunk, hogy a miénk, hogy bizonyos hatalmunk van fölötte.” Stadelmann nem nagyon érti, miről van szó, különben sincs érzéke a festészethez, érmékről gipsznegatívot készíteni, azt megtanult Jénában, meg az ásványokat is szereti határozgatni, de a hatalom a hatalmasok dolga, és ott is érvényesülnek a rangkülönbségek. Például a nagyherceg fölött az ő gazdájának sincs hatalma, a herceget nem tekintheti át minden részletében, és nem hozhatja létre gondolatban. De még ide se hozhatja, Heidelbergbe. Így aztán várhatják ítéletnapig, mert, mint hírlik, a Serenissimo „vadászgatva közeledik” Baden-Badenből.

Hozzon egy kis tiszta vizet neki, mondja Goethe, mert most az előteret csinálja, és ki akarja mosni az ecsetet. Kékre festi a fűvet, magyarázza később, aztán barnával lazúrozza könnyedén: olyannak kell lennie, mint az improvizáció. Aztán figyelje csak Karl, hogyan lélegeznek a fák, hogyan bontja fel a lomb színeit a beeső fény, figyelje az önárnyékokat és a vetett árnyékokat, mindez jelenség csupán, de a jelenségben ott a tan! A természet olyan tökéletes, hogy a szentháromság se csinálhatná jobban. A természet az orgona, az Úristen nyomogatja a billentyűket, az ördög meg tapossa a fűjtatót.

Fújni a szél fúj, dűnnyögi Karl, mert tényleg festői hely a heidelbergi várkert, viszont eléggé huzatos. Úgy látszik, vonja le a következtetést, a szél is ama tárgyak közé tartozik, amelyek járását akármeddig szemlélheti az ember, úrrá akkor sem lesz fölötük. A gazdája is, lám, szipog. Csak meg ne hűljön!

Úgy fest a dolog, mintha Goethe kényszerűségből úzná, csak hogy az időt agyonüsse valamivel, a festészetet, amely őszintén minden művészetek közül a legbocsnatosabb és legkényelmesebb. Valójában az akvarellezés a költői termékenység újabb lázrohamának józanító ellensúlyául szolgál, akárcsak az arab nyelvórák Paulus professzornál. Az elmúlt két napban is öt vers született, a TITKOSÍRÁS, A SZÉPEN ÍRT... kezdetű, s tovább fűzte Hátem és Szulejka románcának történetét (MONDD, TE SZÁZ DALT IS FARAGTÁL, NÉZD, OTT A NAP).

Alighogy leérnek a szállásra, és Goethe Boisserée társaságában hozzálat az ebédhez, váratlanul betoppan Willemer (félében), és jelenti, hogy a hölgyek, nevezetesen Rosine és Marianne ugyancsak a városban vannak. Goethe nem tudhatta, hogy Marianne is olyan, mint ő: a búcsú, az elválás pillanatában aktivizálódnak igazán érzései. Amit ők odafönn a várban kellemetlen huzatként határoztak meg, arról a keleti szélről Marianne útban Heidelberg felé a német irodalom egyik gyöngyszemét költötte (MIT JELENT E SZÉL ZÚGÁSA?).

Ami ezután következett szombat déltől kedd reggelig (séták, rejtjeles levelek, csók a várkertben), arról jelenti Goethe Knebel barátjának elégedetten, hogy a DÍVÁN számára „gazdag új források tárultak fel”, úgyhogy „briliáns módon” ki is bővült. Megszületik a kozmikus teremtésbe szövődő szerelem elsöprő lendületű himnusza (ÚJRA EGYÜTT), a várkert potyogó gesztenyéire írt dal (E DÚS BOZONTÚ FÁRA) és a holdtölték későbbi kultuszát Szulejka nevében megalapozó, ráolvasásszerű TELIHOLDAS ÉJ. Marianne az elválás napján megírja a másik szélhez szóló csodálatos dalt (OH, NYUGATRÓL JÖTT VIZES SZÉL), Goethe pedig ugyanaznap a valóban „briliáns” VÁGYRA VÁGY-at és a sokat idézett ÜLDÖZŐ-E, ÜLDÖZÖTT-E kezdetű újabb Szulejka–Hátem-verset.

Erre a frankfurti–heidelbergi időszakra esik a furcsa természetű fa, a ginkgo bevonulása az irodalomba (GINGO BILOBA). Goethe úgy tudja, hogy az idősebb ginkgolevelek közepén támad olyan mély bevágás, hogy az ember kettőnek nézné, ami valójában egy. Pedig a természetben a fiatal hajtásokon nőtt ginkgolevél mondhatná el magáról, amit Hátem-Goethe hirdet: „egy s mégis kettős vagyok”.

De hát, mint a *maximák* nagyiparosától tudjuk, az embert végső fokon a tévedései teszik szeretetre méltóvá.

Ciklusok, maszkok, Mozart

A frankfurtiak, a heidelbergiek, a mannheimiek (itt is írt két verset) és később a weimariak is láthatták, az ünnepelt megállt a „hatalmas jelenség” előtt, ahogyan ő Háfízt nevezte, csakugyan „produktívan” viselkedett. Hovatovább egybegyűlt az, amit most

már rendezni lehetett. Háfiz (és más dívának) esetében a szerkesztés egyszerű alfabetikus elvet követett: nem a versek kezdőbetűje volt a sorrend alapja, végtére is keleten vagyunk, hanem a kezdősor utolsó hangja. Így kaptak a ghazalok alif, ba, ta stb. jelzést, s a betű után még egy sorszámot is. A Hammer-féle Háfiz-fordítás végén szerepel két, külön címmel ellátott hosszú vers is: egyik a SZÁKINÁME (A POHÁRNOK KÖNYVE), a másik a MOGANNINÁME (A KÖLTŐ KÖNYVE). Goethe ebből indult ki, csakhogy ami ott egyetlen hosszú verssel volt egyenlő, az nála ciklussá változott. Ahol tehette, négysorosokból mottót is keresett a ciklus elé. De nem volt merev a szerkesztésben, nem próbált egy sémát ráerőltetni az anyagra. Van, ahol erős verssel indít (A DALNOK KÖNYVE – HEGIRE), van, ahol erős verssel zár (HÁFIZ KÖNYVE – HÁFIZHOZ). Ahol túl sötétre sikerült egy vers, ott amolyan játékos arabeszket kanyarít utána (ÜDVÖZÜLT VÁGY – NÁD A CUKROT TERMI, NEM?), de ez az „elkomolytalanítás” (igazi nóvum a Goethe-lírában) akár egyetlen versen belül is megtörténhet (JOGOSULT FÉRFIAK). Megint máshol átköt a ciklusvégen a következőhöz (TIMUR KÖNYVE – SZULEJKÁHOZ). Nem volt ugyan cél, hogy az egyes ciklusok terjedelme egyforma legyen, de egy közülük (épp a születésnapot követő mámorban) annyira földuzzadt, hogy a többihez képest túl súlyos lett (SZULEJKA KÖNYVE). Ennél a ciklusnál, mai műszóval élve, a „hullámvasútelvet” alkalmazta a szerkesztésben Goethe, vagyis a „közeledem-távolodom”, „vágyódom-kínlódom”, „találkozom-elválok” ellentétek ismétlődnek többször is, mindazonáltal nem mechanikusan, hanem a ciklus vége felé egyre feljebb emelve, egyfajta spirál mentén fölpörgetve a szerelem vallásos apoteózisáig (EZER ALAKBA REJTŐZHETSZ). Sajátosan epés egységet képez az egyébként derűsnek szánt egészen belül a ROSSZKEDV KÖNYVE, amelyben a szerző ki mondja, ami „a bögyében van” (e ciklus kiemelkedő darabja mégis a VÁNDOR LELKI NYUGALMA), de jut a maró gúnyból az inkább rezignált hangvételű BÖLCS MONDÁSOK KÖNYVÉBE is. Részint Háfiz borversei, részint Szádi történetei nyomán születtek a POHÁRNOK KÖNYVE dramatizált kocsmái darabjai: a csaposfiú, ez a nyugat-keleti Ganümédész mozart-i könnyedséggel és játékosággal hódol a Mesternek (AZT MONDJÁK RÁD, LÁM, A KÖLTŐ). További bővülést remélt Goethe a PÉLDÁZATOK KÖNYVÉ-TŐL, kifejezetten soványnak, mi több, töredékesnek látszott a TIMUR KÖNYVE és a PÁRSZI KÖNYVE két-két verssel (az előbbibe politikatörténeti, az utóbbiba a keleti vallásokat számba vevő verseket képzelt), de végül ezek sem gyarapodtak. Csupán az üdv irányába mutató kötetzáró ciklus, A PARADICSOM KÖNYVE gazdagodott váratlan módon, 1820-ban a BEBOCSÁTTATÁS-sal és a három Költő–Huri dialógussal.

A kötet szinte mind a tizenkét könyvét átlengi a titok, a rejtett utalások, bújtatott célzások hálózata. Goethe nyíltan hadat üzen az „*anekdotavadászoknak*” (TITKOK TITKA), a misztikus szenteskedőknek (ÁTLÁTSZÓ REJTÉLY), máskor maga inti azokat, akik a rejtjelekből mindenfélét olvasni vélnének, hogy nála nem fikcióról van szó, ez itt kérem „*élet velejébe záporzó nyílserég*”, s idővel „*mindahány rejtjel megfejti majd magát*” (TITKOSÍRÁS). További áttételt kínált a keleti költő álarca, maga a szereplő. De Goethe ezt a maszkot sem szorította az arcára, inkább csak meg-meglengette az arca előtt, csak játszott vele. Másként aligha lett volna bátorsága az egyik legteltebb zengésű szerelmes versben (KEVÉS CSUPÁN, AMIT KÍVÁNOK) olyasmit leírni az imádott nőnek, hogy „*az egész kereskedelmi élet teérted működik*”. Rendkívüli ez a vers: az embernek az a benyomása, mintha egy angolszász nevelést kapott velencei gondoliere eresztené ki zengő tenorját, hogy gazdaságföldrajz-órát adjon a Közép-Keletről. Végül a dal (sok tekintetben a panteista indíttatású EZER ALAKBA REJTŐZHETSZ ellentéte) túljutva a praktikumon, banális szívközhelybe torkoll, a gondoliere oly mértékben iskolamesteri hangot üt meg,

mintha jót kacagna a saját áriáján. Ez a dürrögésszerű zöngéket sem nélkülöző álemelkedettség egyenesen az opera buffa világába vagy még inkább annak mozarti változata felé visz bennünket.

Mozartot helyénvaló itt emlegetni. Az a ki tudja, honnan merítő formáló géniuszt, amely csakugyan erőlködés nélkül teremt, magabiztosan jár-kezel bármely régióban, és végső soron tárgyától függetlenül önnön gyönyörűségére alkot, Goethének szintén ismertetőjegye. Háfiz, akit ő roppant nagyra tartott, tulajdonképpen kiszabadította a SZONETTEK óta vagy tétlenül senyedő, vagy leláncolt lírai géniuszt. Új dimenziók nyíltak meg a költői képzelet előtt, itt nem kellett nagyobb egységet, cselekményt szem előtt tartani, mint például a FAUST esetében, kifejezetten serkentette az alkotókedvet az, hogy a keleti lírától cseppet sem idegen a potpourri jelleg, s ebben a határtalanná tágítható térben Erósz volt a vezető kezdettől fogva. Goethe „*időleges megifjodásnak*” élte meg ezt a periódust, az istenek ajándékának; az is volt.

Tágasabb szemhatárú olvasók, kik úgy hajolnak Európa szellemtörténete fölé, ahogy meteorológusok műholdas felvételeket vizsgálnak, bizonyára át tudják tekinteni, mennyiben része a NYUGAT-KELETI DÍVÁN annak az áramnak, amely szeret megmártózni az egzotikumban, akár azért, hogy a romlott nyugati civilizációval szembeállítson valami romlatlant, akár azért, hogy a kereszténység rövidnek tetsző gyökereit más vallások szívósabbnak-hosszabbnak látszó gyökereivel toldva meg merüljön mélyebbre a kozmikusba; mi itt a különös egyénire korlátozva figyelmünket, eltekintünk mind az áramlástani, mind az indítékok boncolására irányuló vizsgálattól. Nem merülnénk el annak részletezésében sem, hogy az 1819-ben megjelent DÍVÁN miként viszonyul formai tekintetben egyrészt az orientális előképhez, másrészt az egy-két évvel később kirobbanó ún. *Gaselenwuth*hoz, vagyis Rückert és Platen (akkoriban Háfiz-követő) költők ghazalglyártó szenvedélyéhez. Csupán annyit jegyeznénk meg, hogy Goethe – észlelve, hogy még legműveltebb hallgatói sem tudnak mire gondolni olyan nevek hallatán, mint Rúmi, Szádi – írt a nagyközönségnek egy terjedelmes utószót JEGYZETEK ÉS ÉRTEKEZÉSEK A DÍVÁN JOBB MEGÉRTÉSÉHEZ címmel, mely utószó terjedelme kétszerese a versekének, s amely utószóban egy (népekre bontott) keleti irodalomtörténet, egy (főleg a klasszikus perzsákat tartalmazó) költői arcképcsarnok, valamint az IZRÁEL A PUSZTÁBAN című régebbi keletű tanulmány kapott helyet, továbbá ama források szerzőinek bemutatása, akiktől a dívánköltő bőségesen merített nyersanyagot vagy ismeretet. Fél évig írta ezt az utószót Goethe, s előtte három évig olvasott hozzá! Maga tervezte a díszes kétnyelvű borítót.²¹

Epilógus

Nagyjából az idő tájt, mikor Merseburgba érkezett az „ázsiai szörnyetegnek” nevezett kolerajárvány, az aggastyánkorában is gondos háziúr, a kiadásokat és bevételeket lelkiismeretesen könyvelő családfő, a levelezését rendszeresen szelektáló s így az utókor számára a saját képét előre alakító Goethe – pár héttel azután, hogy felbontotta a FAUST második részének lepecsételt kéziratát, és felolvasott belőle Ottilia menyének (majd ismét lepecsételte a szöveget) – néhány soros ajánló vers kíséretében kis levélkötetet küldött Frankfurtba.

Az ilyen levelek, mondta Eckermann-nak, azzal a boldogító érzéssel töltönek el bennünket, hogy éltünk.

Mintegy hatvan levelet számlált a csomag, valamennyit Marianne Willemer írta a költőnek.

Egy hónap múlva, 1832. március 22-én Goethe örökre lehunyta szemét.

Meghagyta azonban a Frankfurtba menő küldemény címzettjének, hogy a csomagot bizonytalan ideig őrizze meg fölbontatlan állapotban. Miről volt szó ezekben a levelekben? Családi ügyekről: betegségekről, felépülésekről és leépülésekről, unokák születéséről és házasságáról, nyaralásokról és utazásokról, jó barátok érkezéséről és távozásáról, szőrmentén politikáról (a frankfurti zavargásokról, a polgármester-választásról, a lengyel felkelés leveréséről) és mellékesen olvasmányélményekről. Többnyire csupa hétköznapi eseményről. Ajándékok útnak indításáról, érkezéséről is értesülünk a levelekből: Frankfurtról (a karácsonyi apostolokon, vagyis a tizenkét üveg Eilfer-boron, valamint egy házilagosan kötött török papucson kívül) a „Bretel”-nek nevezett mandulás sütemény, valamint törött bors, gyömbér, házi borosmustár, articsóka és kis hordónyi itáliai méz utazik Weimarba, onnan díszpárna, Goethe-érem, Goethe-könyvek, időnként növénykülönlegességek érkeznek. Ez a felszín: van azután egy kevésbé érthető rétege mind a szövegeknek, mind az ajándékoknak: sok szó esik bizonyos Hudhudról,²² az ilyen nevű lény valamiképpen hermészi feladatokat lát el: hol egy bambusz sétatálcá fogantyúján, hol egy kerek kartondoboz tetején ülve száll föl a postakocsira. A leveleket író nő mélységes tisztelettel, mégis közvetlen hangon szól a költőóriáshoz, különösen az első időben játékos évődéssel, s mondandójának visszatérő refrénje a reménykedés, hogy a nagy ember ismét ellátogat a Malomba. Alkalmi versek ugyancsak elő-előfordulnak a levelekben, de azon a költeményen, amelyet 1824-ben ír a nő A HEIDELBERGI VÁR címmel, elámulhatott még „*a weimari láma*” is, nemhogy az avatatlan későbbi olvasó. Netán ezért tétette el a leveleket, hogy ki ne derüljön: írójuk több holmi amatőr költőnél? És miért tett eleget egészen 1856-ig a diszkrecióra vonatkozó kíváncsalmnak a levélíró nő, holott már réges-rég ott volt a zongoráján Schubert kottája, Felix Mendelssohn pedig személyesen játszotta el neki azt a dalt, amelyet a nyugati szélhez írt „Goethe-versre” komponált? És ha nem árulta volna el halála előtt néhány évvel Herman Grimmnek, a meseíró Wilhelm Grimm fiának, hogy ő a DÍVÁN Szulejkája, sőt egynemely dal a DÍVÁN-ból az ő „lelkén szárad”, akkor az utókor vajon örökre abban a hiszemben marad, hogy Goethe csak afféle hurit „varázsolt le” a földre „imaginárius” keleti utazása során?

Nem könnyű olvasni a Goethe-sorok között, ismerte be Marianne alkonyi sétájuk során a Grimm fiúnak, a későbbi berlini irodalomprofesszornak. Ott van például a DÍVÁN két utolsó sora: „*s ott lehetnek hű kutyuskák gazdájuk kíséretében*” – mármint a Paradicsomban. Maga érti ezt? Miért egy kutya üdvössége olyan fontos neki, hogy ezzel tesz pontot az egész mű végére?

A majdani FAUST-komentátor, ez idő szerint huszonnyolc éves fiatalember széttárja a karját. Hát, ő éppenséggel úgy tudja, hogy Goethe nem nagyon szívelte a kutyákat. Például az intendánsi tisztről is egy kutya miatt mondott le 1817-ben. Egyszerűen nem tudta elviselni, hogy abban a színházban, ahol Iffland vendégszerepelt, ahol Schiller WALLENSTEIN-jét bemutatták, s ahol egy korszakot fémjelzett az ő, Goethe neve, egy idomított fekete pudli játssza a főszerepet valami közönségcsalogató fércműben.

Maga szerint a fércmű volt a baj vagy a kutya?, kérdezi Marianne.

Goethe ízlése mind a kettő ellen tiltakozhatott. Úgy érezte, ennél mélyebbre sülyedni már nem lehet.

Nem a kutya volt a baj. Másfél évvel előbb Goethe egy úgyszintén fekete uszkárt ajánározott nap mint nap a Malomban. A kutya pedig, ha hiszi, ha nem, a tenyerét nyalta a költőfejedelemnek. Pazzarellónak hívták, Olaszországból hoztuk, Willemer job-

ban szerette, mint az összes gyerekeit együttvéve. Maga nyilván nem emlékszik rá, hiszen még hátulgombolós volt, amikor Pazzarello elpusztult. Goethe azt mondta a búcsúzásnál, nemcsak versekkel megrakodva tér meg Weimarba, jobb emberként is, hiszen most már a kutyákat is szereti.

Lehet, tamáskodik Herman Grimm, de az állatvilág akkor sem volt Goethe erőssége. Eckermann írja, hogy nem tudta megkülönböztetni a verebet a pacsirtától.

Ha már Eckermann-nál tartunk, tudja, mit álmodott egyszer Eckermann? Eckermann nagy álmodó volt. Ezt csak azért mondom el magának... Marianne szeme az alkonyég rozsdavörösébe merül.

1836-ban, nem sokkal azután, hogy megjelent a BESZÉLGETÉSEK GOETHÉVEL, elküldte nekem a könyvét, és mellékelte hozzá egy hosszú levelet, abban szerepelt ez az álom.

Szóval azt álmodta Eckermann, hogy Frankfurtban járt, és ha már itt van, gondolta, benéz a Malomba. Legnagyobb döbbenetére, ahogy belép, a kerti asztalnál Goethét pillantja meg August fia társaságában. Mindketten derűsen mosolyognak, egészségesek, energikusak, arcbőrük napbarnított, pirospozsgás, kissé cserzett, mint akik már hosszú ideje szabad levegőn tartózkodnak. Miután kitörő örömmel üdvözlük és leültetik maguk mellé az érkezőt (Willemer érdekes módon az asztalra borulva alszik), Eckermann kicsit feszeng, kicsit szégyenkezik, mégsem állhatja meg, hogy szóba ne hozza a Goethe haláláról szóló híreszteléseket.

Mindenki azt hiszi, hogy excellenciád halott. De én mindig mondtam, hogy nem, és hál' istennek nekem volt igazam. Ugye, hogy nem halt meg excellenciád?

Badarság. Már hogy haltam volna meg? Nézzen rám, Eckermann, és emlékezzen. Hát összementem én?

Nem.

Na ugye. És ha azt is tudja, hiszen elmondtam elégszer, hogy valamely sötét tárgy mindig kisebbnek tűnik fel, mint a vele azonos méretű világos, akkor beláthatja, hogy nem vagyok árny.

Eckermann megkönnyebbülten felsóhajt.

Csak utazgattam, folytatja Goethe. Tavaly például Amerikában jártam. Mindig itt a Malomban szoktam megpihenni, egyrészt, mert ez a hely életem legszebb időszakára emlékeztet, másrészt, mert a DÍVÁN ittlétem alatt mindig újabb versekkel gyarapszik. Vigyázzon, maga fogja sajtó alá rendezni!

Köszönöm a bizalmat, hálálkodik Eckermann. De mielőtt utazásairól és a DÍVÁN gyarapodásának minéműségéről faggatnám, hadd kérdezzem meg gyorsan, olvasta excellenciád a könyvemet?

Hogyne, feleli Goethe. Nem rossz. Sőt. Útközben is csak jó véleményeket hallottam róla. Valaki azt a megállapítást tette, hogy kedvezőbb színben tűnök fel benne, mint a saját írásaimban. Fejtsem meg neki ezt a rejtélyt, kérte az illető. Mitől van ez?

És excellenciád mit felelt neki?, kérdi álmában izgatottan Eckermann.

Azt feleltem: a délies megvilágítástól.

Jegyzetek

1. Állítólag Rahel Varnhagen öccse, Ludwig Robert követte el a csínyt. Nagy Goethe-rajongók voltak mindketten.
2. Theodor Körner (1790–1813) – költő, katonaként a harctéren esett el.
3. Bertel Thorvaldsen (1770–1844) – dán származású szobrász, a kor egyik ünnepelt művésze.
4. Célzás a korábban írt JÖJJ, KEDVES, JÖJJ! TEKERD SAPKÁMRA LÁGYAN kezdetű DÍVÁN-versre.
5. Johann Christian Ehrmann (1749–1827) orvosról van szó. Ehrmann Willemerék baráti köréhez tartozott, még Strassburgból ismer-te Goethét, s alapítója volt a „Bolond Tanácsosok Rendje” nevet viselő egyesületnek, amely Goethét is fölvette tagjai közé „orientalismus occidentalís” (nyugatkeletiség) miatt.
6. Az alkalmi rigmus magyar fordítása így szól:
*„Őt is csak elhagyta, költőleg szerette,
 talán túl kíváncsi múzsa volt A n e t t e.
 »Üdvözlés és búcsú«, nem t'om, figyelik-e,
 kurta jelen, hosszú múlt lett F r i d e r i k e.
 Közel van, ha távol; távolból közeli;
 féltékennyé, sassá s nyúllá teszi L i l i.
 Huszonnyé éneket szült egy Péleida,
 őbelőle huszat kímán csal ki L i d a.
 Tud kívül szítani s lángot oltani ő,
 elégiás társa hús-vér r ó m a i n ő!
 Tőle kap vérszemet, vonzza csupa »figlia«:
 bomlás, Lottéért cserébe O t t i l i a.
 Most keleten ődöng, cserepes az ajka,
 nem ad neki inni, hogy hívják?, S z u l e j k a!”*
7. *Integros adire fontes* – hogy fölkeressék a tiszta forrásokat.
8. Részben Merckről mintázta Goethe Mephisztó alakját.
9. Lili 1817-ben meghalt, ám Goethe csak 1830-ban vette elő újból a DICHTUNG UND WAHRHEIT-et.
10. Abban, hogy Goethe vállalta a megbízatást, nemcsak a nemzeti szolidaritás érzése, hanem az anyagi ösztönzők is szerepet játszottak. Ezzel egy időben a hallei színház ünnepi megnyitására is írt egy előjátékot.
11. A két irányzat vitáját Goethe megörökítette a FAUST második részében.
12. A kölni dóm építkezése végül is 1842-ben indult meg, és 1880-ra be is fejeződött.
13. Az „önémetnek” nevezett festők sorába a Rajna-vidék késő középkori mesterei, valamint németalföldi festők egyaránt beletartoztak. „Van Eyck” Goethe által is magasztalt hármastoltáráról kiderült, hogy Roger van der Weyden alkotása, egyik-másik Memlingnek tulajdonított képet valójában Dirc Bouts festette. A Boisserée-gyűjteményt, amely mintegy százötven festményt foglalt magában, 1827-ben a művészetpártoló I. Lajos bajor király vásárolta meg. A képek zöme ma a müncheni Alte Pinakothek ékesége, kisebb részük Nürnbergbe vándorolt.
14. Ez lényegében a Közép- és Közel-Keletet jelenti.
15. Goethe részletesen leírja ezt a középkori eredetű szokást a KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG elején. A császár minden évben megújította a városnak adott vámszabadságot. Ezt a frankfurtiak jelképes ajándékokkal váltották meg: fakehelyben borsot, a kelyhen rojtos-sallangos pár kesztyűt, valamint fehér palcikát vittek a Römernek nevezett városházára, a soltész elébe. Az ünnepélyes menetet három flótás (pásztor-síp, fagott, oboa) kísérte.
16. Előkelő régi patríciusház a belvárosban.
17. *Domum naturae* – a természet adománya (latin).
18. *Opera buffa* – vígopera.
19. Prehm (vagy Prehn) jelentős műgyűjteménnyel rendelkezett, és galériát tartott fenn a Zeilen.
20. Az anyától várták, hogy elküldi a keresztlevelet vagy az apa halotti bizonyítványát, de egyik sem volt meg.
21. Goethe 1827-ben még egyszer sajtó alá rendezte a DÍVÁN-t, amely itt-ott néhány verssel bővülve ekkor nyerte el végleges formáját.
22. *Hudhud* – a búbosbanka arab neve. A KORÁN szerint ő közvetített Salamon és Sába királynője között.

Lázáry René Sándor

KÖNYÖRTELEN SZÉPSÉGTŐL BÚCSÚZIK

Charles Baudelaire négy sorával

*Bientôt nous plongerons dans les froides ténèbres;
Adieu, vive clarté de nos étés trop courts!*

Lelked kihűlt, kopár, s fordul hitetlenebbre –
Szerelmünk rád hagyom negédes birtokul!

Fáradt vagyok, rideg, mint lépcsőházak alja,
Hol rososz diák rajong, s meg-megremeg setét
Szemében még a tűz, ha tán Baudelaire-t szavalja –
S csók sem bódítja már keserves kedvesét...

A karfák rácsa bús madárra zárt kalitka –
A szív csak verdeső hús, párosult magány!
A szűzi Menny steril, s az ágy családi kriptá:
Röpülni szűk a tér, s a Végtelen parány!

*Tout l'hiver va rentrer dans mon être: colère,
Haine, frissons, horreur, labeur dur et forcé.*
Drágám! Nem érdekel – mért buktál egykor el?...
S hogy arczod szép-e, vagy reámgörcsülve torz-é?

Sivár bérház a Vágy, ha vált kietlenebbre –
Fizesse más a kvártélyt, s a bérletét sok úr!
*Bientôt nous plongerons dans les froides ténèbres;
Adieu, vive clarté de nos étés trop courts!*

Fagyos bogáncs, akadj nálamnál istenebbre,
Ha majd kanos Halál kéjjel hajadba túr!...

Páris, Montmartre, 1884. december 9-én...
Három nap múlva indulok haza, Kolozsvárra.

HÓDOLAT OMAR KHAJJÁMNAK!

*Hét rubái Antalffy Endrének,
az arab, héber, perzsa, szír és török
nyelvek és irodalmak neves tudósának,
Omar Khajjám nagy ismerőjének,
a kiváló orientalistának: köszönettel!*

1

Már semmi Nisápur, s ama szép, messzi Siráz!
Már Balkh s Demavend zord hava is semmi, vigyázz!
Már semmi neked – tar sivatagban vízcsepp!...
Már érzed a szent tér hidegét, mely ki-kiráz!

2

Ifjan csupa menny volt a világ még: csupa fény!
S boldog, csuda dolgok közepén én: kusza lény.
Édes, fura volt ott a világ – és csupasz én...
Most már csupa fátyol, keserült méz, csupa szén!

3

Vágtass, lovam, örvendj! Hazavár már Khoraszán!
Menny kék fala ködben... Kapukat tár Khoraszán!
Vágtass – sose lesz tán közelebb már Khoraszán!
Csak távoli visszhang... Tovaszáll – s már por a szám!

4

Rég India, Kína vágya vonzott!... Csoda nincs.
Nincs India... Mindhiába mennél oda!... Nincs.
Nincs Kína sem – elme láza, álomkép!... Csak
Nincs és van a lét – halál, ha volt is, soha nincs.

5

Szent lény lehet itt bárki – ha még elhiszi Fársz!
Szentebb-e a hit, feszt ha csak érvelsz, kritizálsz?
Ármányt szavaidból s a szivedből ha kizársz –
Szentelt bor a lelked, noha tétlen pityizálsz!

6

Sátor küszöbén por csak a sárral rokonul –
S egy bús fazakas víg keze formál konokul!
Majd lányos agyagkupák s legényes köcsögök
Pördülnek az űrvilág korongján romokul!

7

Sakkjátszma a lét! Mind kibukunk! Mondja a Könyv.
Jaj, nem tudom én, mert sok a bölcs, és sok a Könyv!
Jaj, mit tudok én? Játszani kell, míg ver a Sors!
Bár megcsal a tét, mert nyer az Ég – s elnyel a Könyv!

Marosvásárhelyt, 1919. február 14.–április 16.

Szabó Magda

A GÉM TOVASZÁLLT

„Minek zavarjuk a gémekeket, mikor nem tehetünk semmit? Hogy új gyülekezőhelyet keressenek maguknak? Ezt már tudjuk, hol van, aztán majd holnap kijövünk négy madárral, és levágatjuk a felét.”

(Mészöly Miklós: JELENTÉS ÖT EGÉRRŐL)

Egy

Hogy végképpen letted a bőrkápát, és elszálltál Diana és Viktoria után, barát telefonálta meg halálod estéjén, én vacsora után voltam, és Horatiust olvastam a kanapén. Utolsó frankfurti találkozásunkon ha másra nem is, erre még emlékeztél közös fiatalságunk idejéből, hogy nekem idegcsillapítóm, lapzártám az antik klasszikus irodalom. A momentán indíttatást már nem mondhattam el neked, hogy az új regényembe keresek egy carment, szegyenletesen sokáig tartott, míg megelétem. Mikor aztán a telefon is megszólalt, és Horatius hattyúszárnyas búcsúintésére a megrendült baráti hang közlése rímelt, beleborzadtam a vakvéletlen sajátos éleslátásába. A kötet, kinyitva, ott fehérlett a kanapén, kereshettem volna más ódát is, az emberi tisztesség versét, amelyet annak idején könyv nélkül is tudtunk, akkor már diktálhatnám is a sírbeszéded elemeit az egyelőre még nem ismert szónoknak: *Iustum et tenacem...* Mert az voltál, igazságos és tántoríthatatlan, nem féltél a zsarnoktól, csak utáltad. Csorba öröm, hogy a hír vétele után két másodperccel arra gondoltam, nincs Baranek. Ezt még elérted, megérted: nincs elpusztult ifjúságunk hajdani gyilkosa.

Kettő

De hogy rólam az utolsó frankfurti találkozón csak annyit őrzött meg az a tündöklő massa, az agyad, amiből mire ezek a sorok nyilvánosság elé kerülnek, már semmi sem lesz, mégiscsak meghökkentő. Hát nem úgy maradtam meg emlékeidben, mint a magányos hosszútávfutó sorsmegosztó társa, a tanú, aki veled együtt futott neki a reménytelen célnak, ahol téged illetett volna a győztes kupája, de olyan történelmi időszakban, mikor a magunkfajtától lábat, futást legalább olyan rossz néven vettek, mint a gyanút, hogy érezhet valaki ilyen negatív polgári fogalmat: magány.

Három

Valaha csak verset írtam, arról leszoktam, regényt írok, esszét, színdarabokat, hogy kerüljek ki ennek a nekrológnak keresztelt bizonytalan besorolású írásműnek útvesztőjéből, csak bolyongok saját tanácstalan mondataim között, szinte megoldhatatlan betűre váltani a fájdalom marását, a személyes veszteséget. Meg annyi mindent el kellett volna mondanom neked, de elmaradt, mert nem szívleltem meg valamikor különleges hangszíjjal többször is elismélt mondatodat: ne hazudjátok azt, hogy ez vagy az azért maradt el, mert nem volt idő. Formás kis mondat, csak éppen nem igaz, az idő, mint millió más, terajta áll, és sajátágosan tágítható, vagy ha úgy okosabb, annihálható, akkor csakugyan megszűnik minden tekintetben. Az idő tájt oktattál így, mikor a Rezervátum ama szakasza lezárult, és a megtiport nemzedék obulusként ott csörgethette kése nyert Kossuth-díjait. „Most volt Baranekéknek idejük – mondtad gúnyosan –, mire már se fogatok, se hajatok, sem örülni nem tudtok igazán.” Jaj, ordíts rám újra, érezned kell: úgy, mint ebben a keserves percben soha nem fogtam még fel az igazságaidat, ordítsd, hogy szedjem össze magam, tegyem, amire felkértek, és amit a gépembe csavart papír indokol, faggassalak, ha nem tudsz válaszolni már; akkor is, legalább kíséreljem meg egy töredékét behozni annak, amit mulasztottam.

Kérdezhetlek én, nem válaszolsz, arra sem felelsz, mit szólna a sajtóddhoz, hogy emeletes a rólad írt emlékezések, értékelések halmaz, magasabbra emeltek, mint bármilyen politikai terepen vagy művészként szereplő személyiséget. Ez ugyan hiábavaló kérdés volna, ha felelhetnél, ismerlek, akik emberként nem álltak közel hozzád, azok írásával kitapétáznád a vidrák lakóhelyét vagy a városmajorbeli hajdani hajlékot, ahol egybefutott a mi Bermuda-háromszögünk, Agnesék lakása közepén, tőlük balra a tiétek, jobbra meg mi, a Vérmező túlsó oldalán. Vállat vonnál, míg tudomásul vennéd, hogy új műfajt kreáltál, és elfogadtattál egy szokatlan életérzést, szalonképessé a tükrözés sugárként játszott hideg szenvedélyt, a letagadhatatlan nyomorúságot, az antioperett-életet. Persze neked a saját gyártmányú sajtókönyved és magánesztétikád a lényeges, azt te állítottad össze gondos munkával: laponként, személyenként, szigorú kézzel válogattál, fel is nőttek a tanítványaid minden tekintetben, ők a te sajtókönyved és stilsztikád, ők viszik majd immár nem ifjú, férfivállukon a tőled tanult igazságok saját változatait, ezek kísérek holtod után is. És megy nyomukban a mithosz, sem a mini-, sem a makrovilág nem lesz ezentúl soha nélküled, az immár férfivá nőtt fiatalok mind tudják, szakrális hagyományt kaptak örökségül, Saulus kételyét és a legszebb szót a korinthusi levélből, a koronagyémánt főnevet. Leírjam? Minek. Saulus adta, te élted, vállaltad, gyakoroltad, tanítottad. Ők megtanulták. Megtanulják az ellenségeid is, örökre.

Négy

Mit is említettem az imént? A Rezervátumot?

A RE-ZER- Ugyan már! A néhai nagybirodalom?

Hát csodálni való, hogy aki ismerte, mit rögzítesz, első mondataidnál felkapta a fejét? Mit gondolsz, az öt egér, akikről jelentést írtál, nem vallott a hazának a hazáról? Hol volt, hol van, van valahol egy rezervátum, amelyben védeni kell a halállományt, neveljünk hát a vízinépet ritkító gémeik távol tartására és megsemmisítésére sólymokat. A sólyom, szép fején kápa, míg fel nem reppentik, csak sejti, de nem érzi a biztonságos sötétben a felelősséget mindazért, amire idomították, csak felsuhan a jelzésre: most, s már vége is a hitvány tápanyagnak, a halpusztító gémeiknek, vidrának, nyúlak, pocoknak, akár rigónak is, bárminek, ami mozog, ami él. Úgy rajzoltad meg ezt a képet, hogy tudtad, a körön belül, amit vontál az írással, ott a halálra kijelölt, tápanyagként könyvelt gémeik kis csoportja, Pilinszky gém éppúgy kegyelmi idejét tölti, míg még engedik a tóból táplálkozni, mint Nemes Nagy gém, aki csak verdesen csőrén némító bőrtasakkal, szárnyait rögzítették, és zsákban viszik gyakorlatra, hadd végezzék el képzésük tanulmányait rajta a sólymok. Meg még nem ölhetik, csak tapasztalják, milyen lesz, mikor már engedéllyel fogyasztható. Micsoda ábra, ábrázolás ez a szintes szerkezetű regényépület, a tó, benne megőrzendő halak, állami tulajdonban, életük véges, hiszen előbb-utóbb kihalásszák és piacra dobják őket, de míg ez meg nem történik, ne csökkentsék a várható bevételt a parton leskelődő hitvány gémeik, akik ki tudja, mit figyelnek a tónál. Mit képzelnek voltaképpen, hogy ők, éppen ők megússzák, kezdetben még szabad nekik táplálkozni a halakból, de csak a türelmi idő végéig, mert aztán sem halzsákmány számukra, sem élet, maguk válnak tápanyaggá, halállistára kerülnek ők is. Csak bóklásszanak, kapjanak el egy-egy soványka zsákmányt, jönnek már a sólymok, hogy rendet teremtsenek, távolról hozták őket, messzi, zord hegyek üregeiből, aki igazán értékes vadász, az a peregrinus sólyom, van nála rangban alacsonyabb, a közönséges kerecsen, de a minősítés a halál küszöbén a gémeik csapatának majdnem mindegy, mert akármelyik sólyom nézi ki – mondjuk – álmaival és ködverte témavidékével Mándy gémet, ha egyszer szemrevételezték, éppúgy nem menekül, mint a fékezhetetlen, pimasz Ottlik gém, aki hasztalan rejtegette Vas Istvánt a szekrénye fenekén abban az időben, mikor éppen ismét, azaz inkább szintén rezervátum volt az ország, csak épp Baraneket hívták másképpen, Baraneket, a főnököt, akit sose látott senki, akinek az üzeneteit csak tolmácsolták, és akiről munkahelyi legendák regéltek. Valahol ott csapkodott Szabó gém is, nem pihenő kísérteteivel, Baranek kulturális szaktanácsadójának szíve választotta, ott undorító karkai víziói közt a keserű Szobotka gém, de figyelték Rába gémet is, aki tomboló ellenállással, a félelem szikrája nélkül dobta vissza az ügyosztályvezetők riadt arcába a kínált rangot, állomáshelyet, bármi kitüntetést, és olyan kellemetlenül rikácsolt, hogy Kálnoky gém haláltáncversei elvesztették a ritmikát, botoltak a szavak, rázta a madársüvöltés zaja a Múzsák hegyét, az irodalom rózsásra lakkozott berkeit megborzongatta Boreas deres lehelete a némaságra szánt csőrökből. Lengyel gémet még le is tartóztatták, Lakatos gémet is, Baranek intézkedett, itt is volt, ott is volt, ott volt mindenütt, futhatott előle szegény Végh gém Vidor gémmel együtt, a halastó körül szögesdrót volt, felette is az, Baranek zseniális újítása. A tápállatokat víz alatti folyosón szállították az erdőbe. Nem volt kis birodalom Baranek százszor szent rezervátuma, táplált és tápállatok köztársasággá stilizált királysága.

Öt

Azt mondd, megtörtént az enumeráció, és hol voltál te? Hát a gödörben, Lilikkel együtt vajtátok, mikor meg akart tanítani arra, hogyan fogható el a később engedelmességre szoktatott kölyöksólyom. Beöltöztetett maskarába; mint egy dagasztóteknő, olyan volt az a kivájt csali gödör, oda fektetett téged Lilik, ronggyal, ócska szövettel, madártollal borított el, arcodon maszk volt, kezeden rongydarab, s ujjaid közé rögzítve egy már némileg használt galamb, halott nem lehetett, csak gyenge már, komoly védekezésre képtelen, de mozgó célpontnak megfelelő. Majd verdes, küszködik, de te nem engeded, fogod összekötött lábait a rongyok alatt rögzítő madzagját. Lilik terve régi gyakorlat: belőled nem látszik semmi, csak a galamb iparkodik kiszabadulni gyánított veszélyeztetettsége állapotából, addig nyugtalanodik, míg egy fészkből kirabolt, Baranek képzőiskolájába szánt sólyomkölyök észre nem veszi, akkor aztán az időmítésre kiválasztott ragadozó lecsap rá, egy pici koppanás a fején, már vége, a rongyok között rád hull az a csepp vér. Neked utasítás szerint most el kellene kapnod a győztes sólymot, foglyul ejteni, hazavinni Lilikhez, de az az egy csepp vér elég erős ahhoz, hogy eltörölje a koncepciót: megiszonyodol, erkölcsi érzéked kizárja, hogy új vadász, új gyilkost szállíts nevelőbe Baranek iskolájának. A sólyom elriad, már messze száll, mert te lerázol tollruhát, rongyot, és felegyenesedsz, a galamb ugyan halott, de az akció értelme semmi Lilik számára, nem tudsz te nemhogy ölni, de gyilkossághoz asszisztálni sem. Ha ifjúságunk költőit olvasod, megtalálod valamelyiknél az indoklást: „*vagy üldöző, vagy üldözött, nem ismer mást e korszak*”. Hát leseperted magadról az undorító, átforrósult tollakat, és nem kaptad el a sólymot, menjen a maga útján, ne Baranek intézete nevelje fel. Oktatnál te sólymot, de a magad választása és morálja szerint. Hát csodálsz, hogy hírnév és világ és annyi fiatal beléd szeretett?

Hat

Bár láttak volna olyannak, mint ifjúságunk idején voltál, mikor a lélegzet is elakadt ennyi életkedv, derű, erő, férfias báj és hetyke bátorság sugárzására. Mit csodálkoztál rajta, hogy idegenben körbecsodáltak, a németek láttak végre egy ifjú Siegfriedet, sastekintetűt, sörénye lengett a szélben, személyedben szelíd gúny, vakmerőség került a színpadjaikra, és egy filozófus mélabúja, aki úgy lépett át a tűzgyűrűn, hogy úgy volt szép ifjú férfi, ahogy a hajdani szobrok. Nem az archaikus titokzatosak, nem is a morbid etruszkok, önmagad természetes, harminckét fogú nevetését látták, s hátad mögött valami elemezhetetlen, titokzatos, neve csak később lesz feketét. Válladon Hórusz ült, az egyiptomiak világitó sólyomistene, mindenki megismerte, és azt is tudta, Hórusz szótárából hiányzik az árulás.

Hét

Ha látod odafenn a gémeiket, akik már előrementek, köszöntsd őket a nevünkben. Már csak három viszonylag használható egykori gémtársad bicékel az arénában, ints vissza nekik, mikor már eltűnik alólad a föld. Választott sólymaid, lelked gyermekei itt maradtak, most ők vívják helyetted és nevedben is a saját küzdelmeiket. Segíts nekik oda-

fentről is. És most szállj, vidd szárnyadon a fiatalokra hagyományozott békétlenséget, hogy könnyebbek legyenek Teréz és minden Terézek álmai, mert áldottak a seb bekötői,

és hogy réveden és értékelésedben még egyszer felragyogjon a porba gázolt, gyilkosok közt töltött ifjúság.

Márton László

„AZ BESZÉL”

Mészöly Miklósról

Azzal kezdődik, mármint az ilyesféle, személyről szóló, visszatekintő szöveg, hogy vége, mármint a személynek, akiről szól. Ez az írás Mészöly Miklósról szól, ám kivételesen nem az ő halálával kezdődik, hanem a híres osztrák költőével, H. C. Artmannéval, aki ugyanakkor született, amikor Mészöly, és idén, a tél vége felé halt meg. Ha mondanom kellene, ki volt a két legfontosabb kortárs szerző számomra, ki volt rám legnagyobb hatással ama négy-öt év során, amikor eldöntöttem vagy eldőltem velem kapcsolatban, hogy író leszek, akkor az ő nevüket mondanám.

Artmann nyelvi színpompájában és Mészöly kopár nyelvezetében számomra ugyanaz mutatkozott meg: a megszólalás mágiája, a szellemi szabadság éthosza. Hozzáteszem azonban, hogy a két név egymás mellé állítása utólagos, késői felismerés. Artmann megközelíthetetlennek bizonyult osztrákságán keresztül. Életemben összesen háromszor találkoztam vele; soha egyetlen szót sem értettem abból, amit beszélt, mert nem akart meghitt alsó-ausztriai tájszólásából átváltani „magas-németre”. Másfelől azonban, ha van osztrák költő, akit valaha is megértettem, akkor ő az.

Így utólag megfordult a fejemben: mennyi minden kiderülne, ha egymás mellé állítva szemlélnénk kettejük életét. A gyermek- és kamaszkort: emitt a szekszárdi polgári-dzsentróid milió, ott a „St. Achatz”-beli cipésműhely cseh és magyar segédekkel. A háborút: emitt a szökés meg a fogság meg a szökés, ott börtön és büntetőzászlóalj. A háború utáni éveket: emitt a Rákosi-korszak, a marginális lét szürke melletti tarkasága, ott a sebtében náciitanított közélet szellőzetlensége és egy másfajta kitaszítottság. És így tovább a kilencvenes évekig.

Az elmúlt heteket München közelében töltöttem. Egyik estém H. C. Artmann jegyében telt. Felolvasóestnek induló szellemidézés volt. Az est végeztével arra gondoltam: de legalább Mészöly még él.

Másnap reggel olvastam a *Süddeutsche Zeitung*ban a hírt, hogy Mészöly Miklós meghalt.

Be kell vallanom, felkészületlenül ért a hír, annak ellenére, hogy tudtam, mennyire rossz állapotban van. Azt hiszem, könnyebb lett volna elmondanom, milyennek látom és miért fontos nekem, amíg élt, mint most utólag. Tény, hogy sokat köszönhetek neki. Munkái felszabadító hatással voltak rám a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején, amikor írni kezdtem. Szellemi habitusa, erkölcsi tartása számomra, aki a követendő példától és a példák követésétől idegenkedem, imponáló lehetőség és ha-

tékony minta volt. 1981-ben személyesen is megismertem. Sokat beszélgettünk; érdeklődő, nyitott és kedves volt. Biztatott is, bár amit akkoriban írtam, az vajmi kevésbé tetszett neki, és ezt nem is leplezte. Soha nem kerültem igazán közel hozzá, de talán éppen ezért nem is távolodtam el tőle.

Egyszer feljött hozzánk feleségével, Polcz Alaine-nel együtt, percekig hajlítottá és csavargatta egy cserépbe ültetett juharfa friss hajtásait. Az a fa most is megvan, Mészöly csavarása most is látszik az egyik ágán. Egyszer volt vele egy nyilvános beszélgetésem, és a mítoszokról kérdeztem; én az írás mitikus rétegeire gondoltam, ő a nemzeti mitológiákra. Egyszer Pécssett megmutatta, hol bujkált 1945-ben; most jövök rá, hogy nem emlékszem a helyre pontosan. Egyszer egy írásom miatt heves támadások értek, ő kiállt mellettem. Egyszer, amikor bajba kerültem, segített.

A telefonba, ha keresték és a nevét hallotta, nem azt mondta be, hogy „Én vagyok”, hanem: „Az beszél”.

Ennyit a személyes ügyekről.

Valószínűnek tartom, bár még hiányzik a távlat ennek felméréséhez, hogy a magyar próza legnagyobbjai közé tartozik. Teljesítménye hozzámérhető Kemény Zsigmondéhoz, Krúdyéhoz, Móriczéhoz, amiben az is benne foglaltatik, hogy lényegét tekintve nem rokonítható senkiével. Úgy vetett számot a magyar hagyománnyal (értve ezen mind az írás, mind a polgárosodás hagyományát), hogy a számvetésnek megtalálta világirodalmi értékű elbeszélői formáját; s valószínűleg abban is osztozik a magyar irodalom legnagyobb személyiségeivel, hogy életművének java része nehezen ismertethető meg a nem magyar nyelvű olvasóval, még hozzá éppen kivételes volta miatt.

Ha létezik valamiféle „magyar észjárás”, a „magyar lélek” valamilyen jellegzetes „formája” (ami – ha létezik – nyilván nem genetikailag, hanem történelmileg, nyelvileg és kulturálisan meghatározott tünemény), úgy ennek a formának Mészöly írásművészete egyik fontos variációja, mondhatnám úgy is: egyik késői modern kiteljesedése. Intenzíven foglalkoztatta őt a töredezettség és az epikai teljesség összehangolásának problémája, az a kérdés, hogyan lehet a sűrítéssel, a szilánkos elhallgatásokkal pontosan kifejezni olyan történeteket, amelyeket aprólékos leírások nem jelenítenek meg.

Soha nem beszéltem vele erről, de úgy sejtem, ezeket a kísérleteket, valamint a belőlük adódó művészi értékeket lelke legmélyén szükségből csinált erénynek tartotta. Alkotói pályájának utolsó húsz évét, amikor már enyhült, majd meg is szűnt a ránehezedő kultúrpolitikai nyomás, beárnyékolta a „nagy” regény írásának vágya és e vágy beteljesületlensége. Talán ez az önmagával szembeni titkolt, ám észrevehető kétség és elégedetlenség volt egyik alkotói lendítőereje a FILM utáni korszaknak. Talán ez a magyarázata, hogy amikor a hetvenes évek végén az elbeszélő megfigyelői pillantásából át- és visszatekintő pillantás lett, elbeszélői prózájának intenzitása nem lazult fel.

Egyszer egy beszélgetés során, valamikor a nyolcvanas években valaki szóba hozta Mészölyt akkor még új esszékötetét, az ÉRINTÉSEK-et, és tett rá egy lekicsinylő megjegyzést. Azt mondta, Mészöly butaságokat ír. Nemcsak a szavakra emlékszem pontosan, hanem a megütközésre is, amelyet kiváltottak bennem. Nemcsak azért, mert Mészölyt tiszteltem és szerettem, hanem elsősorban azért, mert Mészöly esszéi (plusz naplójegyzetei, aforizmái, szöveg- és gondolatszilánkjai) a látásmód szabadságát mutatták meg nekem. Ez az élmény olyan erős volt, Mészöly szövegei annyira hitelesen közvetítettek számomra egy bizonyos tartást és lényegi tudást, hogy annak a valakinek a megjegyzését, akinek a nevét nem írom ide, méltánytalannak és kicsinyesnek kellett tartanom. Ma már tudom, hogy a megjegyzés politikailag volt motiválva, tehát rossz-

hiszemű is volt. Mégis el kellett gondolkodnom rajta: nincs-e a kijelentésben esetleg valamennyi igazság? Vajon okosságuk miatt nyűgöznek-e le Mészöly elmélkedései és szemlélődései?

Már akkor sem az érdekelt, hogy amit Mészöly leírt az esszéiben, az „igaz-e” vagy feltétlenül érvényes-e, hanem, hogy: miként gondolkodik Mészöly, amikor gondolkodik? Mit lát, mit vesz észre, amikor nem elbeszélőként, hanem gondolkodó emberként (és nem melleleg: a művészeti autonómia, valamint az akkor még alig várható demokratikus átalakulás elkötelezett híveként) figyeli meg a világot maga körül és önmagában?

Tizennyolc éves voltam, amikor Mészöly első esszékötetét, A TÁGASSÁG ISKOLÁJÁ-t olvastam, és huszonkettő, amikor a másodikat, az ÉRINTÉSEK-et. A fent említett szabadságtapasztalaton kívül valami nagyon fontos dologra ezekből jöttem rá. Mégpedig arra, hogy az írói habitus és a tágabb értelemben vett személyiség különválasztása a belső szabadság kiküzdésének vagy kimunkálásának egyik módja lehet. Mészöly regényeit és elbeszéléseit nagyon markáns epikus észjárás működteti: erről már sok szó esett, és talán még több esik majd ezután. (Rám annak idején azok a művei voltak a legnagyobb hatással, amelyekben az észjárás nem közvetlenül mutatkozik meg, hanem a részletgazdag megfigyelést látomássá alakítja: ilyen az ÖREGEK, HALOTTAK című elbeszélés, ilyen a PONTOS TÖRTÉNETEK ÚTKÖZBEN, a TÉRKÉP REPEDÉSEKKEL, ilyennek látom a SZÁRNYAS LOVAK-at és az életmű fordulópontját, a FILM-et is.) Viszont az említett két esszékötetben az észjárás nem működtet formát, hanem egyszerűen csak jelen van: behúzza a szövegbe tárgyakat, összefüggéseket, gondolatokat, neveket, miközben kifelé mutogat a szövegből.

Mai szemmel olvasva ezeket az írásokat, sok esetlegesség látszik bennük, sok minden kötődik közvetlenül a korhoz, a hatvanas-hetvenes évekhez. Fura módon leginkább az a gondolati réteg, amelyet Mészöly maradandónak hihetett: az egzisztencializmussal és a kortárs nyugati művészettel való találkozás. Ám annál inkább érezhető, amint az egyes elgondolásoktól függetlenné válik a felfedezés szinte érzéki izgalma, s egyre erősebb az erőfeszítés a személyiség írói problémákon keresztül való kiépítésére. Mészöly tudatos alkotónak hitte magát, és bizonyos értelemben az is volt, ám a tudatosság az észjárásnak csak egy részére terjedt ki; nagy íróvá az ösztönei tették. Másrészt nem utolsósorban ez a hajlam állítja őt a magyar művészet legnagyobbjai mellé: a gondolkodás (írhatnám: bölcsélet) alkotói áthevítésére, sajátta tételére tett kísérlet.

Elbeszélői életművét (valamint a méltatlanul elfelejtett, jelentős színpadi műveket) műimmanens elemzésekkel lehet megközelíteni; ám azok számára, akik úgy vélik, hogy az életműhöz a személyiség is hozzátartozik, idefom: Mészöly írói habitusa leginkább gondolati kísérleteiből, az átfogó széttekintés, a megfontoltság és a spontaneitás meghökkenítő keverékéből ismerhető meg. Mint mondtam, feljegyzéseiben vannak esetlegességek, naivitások is; ám írói és közéleti értelemben vett butaság sehol, semmilyen formában nincs bennük. Annál meglepőbb ma is, némely észrevételeinek, megfigyeléseinek milyen megvilágító ereje van. Aki hallotta őt beszélni, tudja, hogy töredezetten, nehezen fogalmazott, sohasem szólalt meg nyomdakészen; viszont amit mondott, gyakran nemcsak megfigyelés, hanem meglátás is volt. Látni és hallani lehetett, amint a nyelvi feszültség fogalmazás közben gondolati feszültséggé alakul.

Azt pedig kifejezetten szerencsés dolognak tartom, hogy amit látott, gondolt és tudott, nem próbálta egységes gondolati konstrukcióvá építeni. Nem tudom, hogy a magyar kultúrában lehetséges-e ilyesmi ideológia nélkül; Mészöly mindenestre viszolygott mindenfajta ideológiától.

Előrebocsátva a fentieket, talán ismét érdemes elgondolkodni rajta, hogyan is működött Mészöly intellektusa. Aki csak egy keveset is tud arról, hogyan alakult az élete, hajlik arra a vélekedésre, hogy köznapi értelemben nem volt okos. Képtelen volt önmaga adminisztrálására, karrierjének előmozdítására, úgynevezett fontos dolgokról gyakran elfeledkezett. Viszont úgy látom, hogy ez a tulajdonsága összefüggésben áll csendes radikalizmusával, azzal, hogy a rendszerváltás előtti hivatalos kultúrpolitikával nem akart, nem is tudott volna kompromisszumot kötni, 1989 után pedig, tekintélyes állampolgárként, úgy tudott állást foglalni közügyekben, hogy írói habitusa intakt maradt.

Ugyanakkor erősen megvolt benne egyfajta alkati életbölcesség, amely nem magyarázható kizárólag a szerzett és az átörökített tapasztalatokkal. Tudott valamit az „egy” Közép-Európáról, amely „volt egyszer”, de amelynek nyomai és hagyományai (a szó Kármán József-féle értelmében) ma is meghatározzák életünket. Tudott valami lényegeset az élet stratégiáiról: például azt, hogy az ember természeti lényként való felismerése és megragadása a természeti eredetű kegyetlenségtől való szabadulás egyik feltétele. Ebben határozottan különbözött más, természetbe helyezhető, szubjektumot maguktól messzire tartó, „kemény” kor- és író társaitól. Talán éppen ezért intenzíven foglalkoztatta gonoszság és igazság paradoxonának misztikája: hogy bizonyos igazságokhoz (és a velük járó megvilágosodáshoz) gonoszúton és bűnökön keresztül lehet eljutni. Azt is tudta azonban, hogy ez mindenekelőtt formátum kérdése, s hogy ezt a fajta formátumot a magyar hagyomány nem tartalmazza, a magyar közeg képtelen ki-termelni magából. Más szóval, hogy a magyar kultúrában a tehetség és a jellem szorosabban összefügg, mint egyéb tájakon.

Mészöly intellektuális fogékonysága mögött nem a gyorsan vágó elmeél, hanem a jellem szilárdsága állt. A legintelligensebb emberek egyike volt, akiket valaha ismertem, s nem tudok senki másról, akiben hozzá hasonlíthatóan függetlenül működött volna az intelligencia a központi értelemben vett okosságtól. Amennyiben okos volt, úgy nemcsak a fejével, hanem elsősorban zsigerileg volt az.

Nem tudom, nem is akarom elképzelni, mivé fejlődhetett volna rövidebb ideig tartó, kisebb nyomás alatt, egy vagy két fokkal normálisabb körülmények között. Vagy ha külföldön jobban észre tudta volna vétetni magát. Hogyan egyeztette volna össze a szótlanossággal határos töredezettséget a naprakész, kifogástalan megnyilatkozás kívánalmával? Hogyan foglalt volna állást a kétféle pontosság kibékíthetetlen ellentétében? Valószínűleg sehogy, de ezen fölösleges töprengeni.

Nemzedéktársai, de nála valamivel fiatalabb férfiak is feltűnően gyakran hangoztatták, hogy szerepet játszik, pózol. Én ebben semmi egyebet nem látok, mint irigységet. Írói és emberi nagyságát nem lehetett irigyelni, mert a nagyság tudomásulvétele elismerést jelent, sikereit és a velük járó jókat pedig azért nem lehetett irigyelni, mert ezekből az utolsó évekig kevés jutott neki. Azt irigyelték, ami irigylésre méltó volt: hogy nem úgy öregszik, mint a férfiak általában. Az öregedés egy bizonyos életkorig testi-lelkileg javára vált: kevesebb szóval többet mondóvá, markánsabbá, jelentősebbé, sőt bizonyos értelemben szebbé is tette, miközben a fiatalkor spontaneitása és energiája megmaradt.

Biztos, hogy ezt Mészöly kihasználta, sőt rá is játszott. Ám ezt nem tehette volna, ha a tünemény nem lett volna alapjában véve igaz, és ha a megfelelő életerőt nem kapja hozzá ajándék (vagy kárpótlás) gyanánt a sorstól. És akkor sem, ha ez a merőben külső körülmény nem állt volna szoros összefüggésben írói alkatával. A pátosz teljes mértékben hiányzott belőle. Szerény volt, gyakran az ügyetlenségig menően, ugyanakkor

egyfajta derűs fenséget sugárzott egész lénye. Nem szerep és nem póz volt, ami elnyerte annyi sok fiatal író (és nemcsak író) szeretetét, olykor ambivalens érzésekkel vegyülő csodálatát.

Emiatt sokan úgy vélik, egyfajta „apafigura” volt a magyar irodalomban. Én ezt némileg másképpen látom, akkor is, ha az apaságot metaforának tekintjük. Tény, hogy a hetvenes években számos akkor induló vagy fiatalnak számító íróval közeli kapcsolatba került, és egyáltalán, a nyolcvanas évek közepéig odafigyelt a kezdőkre, megszólítható és párbeszédképes volt. A Mészölyvel való találkozás nem egy esetben, például az enyémben is, utólag nézve íróvá avatással ért fel. (Próbálok idegen nyelvekre, németre, angolra fordítani ezt a két szót: íróvá avatás. Nagyon furcsa. Ennek megfelelően nehéz elmagyarázni nyugati pályatársaknak, hogyan is megy ez nálunk, és mit jelent az odafigyelés éthosza.) És ami talán ennél is fontosabb: a találkozások szövegszerűen is kimutathatók, elég utalnom a nyolcvanas évek két nagy művére, az EMLÉKIRATOK KÖNYVÉ-re és a BEVEZETÉS...-re A SZÉPIRODALOMBA, Krasznahorkai korai prózájára vagy a KÖNNYMUTATVÁNYOSOK LEGENDÁJÁ-ra, amelynek ötlete egy Mészöly-novella körül kristályosodott ki.

Mindez azonban Mészölyt még nem teszi apává. Sem nevelői ambíció nem volt benne, sem a felülről való joviális széttekintésre nem érzett hajlandóságot. A szolidaritást, beleértve a közéleti és a szakmabeli szolidaritást is, komolyan vette (kár, hogy neki viszonylag ritkán volt része benne, amikor támadásoknak volt kitéve), segítőkész volt, ám önfeláldozó nem volt. Idegen volt tőle a dolgokon felülemelkedő, kiegyensúlyozott igazságosság; ő zsigerből volt igazságos, amikor éppen az volt. A párbeszédnek elhangzanak, majd elveszítik aktualitásukat, később értelmüket is, végül elfelejtődnek. Az emberi kapcsolatok sérülékenyek és romlékonyak, jobb esetben mulandók, vagy legalábbis együtt öregszenek az emberrel. A szövegek, az irodalmi alkotások pedig a recepciótörténet során járják a maguk útját. Elrugaszkodnak egymástól, rejtett idézőjelek felszívódnak, mint az emberi testben a varratok. Korábbi erőteljes hatások elhalványodnak, elporlanak, végül kiperegnek a szövegből.

Az életmű lezárult (függetlenül attól, hogy a hagyaték bizonyára tartogat meglepetéseket), és különválnak az eleven személyiségtől, aki most már emlékeinkben él; akik pedig nem ismerték, azok számára írásos emlékekből, interjúkból, hang-, video- és filmfelvételekből rekonstruálható.

Nem hinném, hogy Mészöly Miklóst könnyű lesz besorolni a klasszikusok közé, amennyiben klasszikuson a tiszteletre méltó és a tisztelet jeleivel kielégített nagyságot értjük. Ehhez az ő művei nem eléggé látványosak, nem eléggé egyértelműek és programszerűek; pontosabban egyáltalán nem azok. Ezen túlmenően pedig ellenállnak az egyszer s mindenkorra való elintézésnek, még inkább, mint másokéi. Viszont éppen ezért biztos vagyok benne, hogy írásművészete (ha úgy tetszik, költészete) nemzedékek múlva is új meg új értelmezéseket fog provokálni, az eljövendő írók között pedig mindig lesz olyan, akinek számára vagy minta lesz, vagy ellenkép.

Amúgy pedig: a létezés-nem létezés nagyvonalúsága. Három perc alatt elpusztított öt pille, akik ötven év múlva egy pillanatra felélednek az olvasó szemében. Bölények, akik hóviharban, „*ha az ügy reménytelen, nem trappolnak tovább ész nélkül, összeesésig; megállnak, megvárják, amíg ellepi őket a hó*”.

Orbán Ottó

ÉLNI

Élni – bármi is a vége – látogatás az édenkertben...
Minden fiatal még, a föld, a víz, az ég, a páfrányok, a mocsár;
ragyog a mikroszkóp tárgylemezének fényes tükörlapja,
a papucsállatkák összevissza pattognak a langyos folyadékcöppben,
csillószőreik összegabalyodnak, a sejt belereszket az érintésbe –
a szerelem ősi filmelőzetese ez...
Ha megsebzelt egy fát, robbanó sarjadás válaszol,
a hasíték ajkai megduzzadnak, mintha láva törne föl egy kúpos szájból;
a kék bolygó csupa pezsgés, habzás, buborék, forrongás, nyüzsgő iszap...
Jó, hogy ebben a kertben élhettem tízévesen,
hogy mást is láttam, nem csak szülővárosomat
vértől és gennyből bűzleni a háború éveiben.
Jó, hogy van, ami a Halál Országánál is erősebb,
neve a vallás szerint Isten, az anyagelvűek szerint anyag.

Ágh István

ALSÓÖRSÖN TAVALY, MOST MEG ALMÁDIBÓL

Alsóörsön tavaly, most már Almadiban
vesztegel ez a különös vonat,
csúful elévült három kocsját,
mintha korábban láttam volna más
vakvágányon, és mindig ugyanígy
lepett meg, s most is ugyanúgy sugall
talányt, vagy csak nekem talányos
szándék szerint vár valami miatt,

utasra? így? teherfuvarra? lom
látszik belülről, fölforgatott vaságy
kiakadt ferde sodronyán szital
a tó visszfénye, s rögtön elnyeli
a sápadt csajkaszáj az asztalon,
visszatetsző közönybe tűnik át
minden valaha meglódult magány,
s mit hanyagul maga után hagyott,

csukott ajtó alól semmibe lógó lépcső,
magasba tartó deszkák örök vízszintese
fél világot bejárván aggott el, foghíjas,
fokként meglazult, nem illeszkedne
lábhoz, még az amúgy épen maradt
vagontól is eláll, mint rogyant reterát
a faluvégi háztól, s hogy tündököl a hegy!
a víz! a kikötő vitorlái a nyár!

hát mért nem azt viszem túl az állásidőn?
miért e másikat őrzöm a holt időben?
mint egy mögém csatolt, expresszel vontatott
fekete vonatot, emberöltőnyi létem
terhével megrakott múltam kísértetét,
csukott ajtó alól semmibe csuklott lépcsőt,
hágdosni való deszkák szakadt vízszintesét
Alsóörsről tavaly, most meg Almádiból.

KILENCZER HÉT

Kilenczer hét hatvanhárom
egyre messzül ami elmúlt
egyre közelebb a távol
a valami sohasem volt
két határ közt senkiföldjén
állok órá várakozva
csupa kétség és reménység
mintha más dolgom se volna
vámom vagy siralomházban
bizonytalan virradóra
utoljára azt kívánom
ne siessen az az óra
ám egy vénember fejében
rám számol mert visszszámol
kilenczer hét hatvanhárom
esztendőket fordítok szembe
kijátszom ha elvárászlom

legelsőre unokáim
hangján szólok múlhatatlan
másodikra lányaimmal
hogy jókedvem föl ne adjam
harmadikra rokonságom

ápolom a temetőkkal
negyedikre fölajánlom
aranybetűs életművem
ötödikre kérem isten
áldását az ifjú párra
hatodikra búcsut intek
szeretőket hagyva hátra
hetedikre ágyutűzből
kérdem mi az élet ára
nyolcadikra kormot füstöl
vérem kamasz lángolása
kilencedikre a kerttel
nyílok ahol megszülettem
ibolyánál fiatalabb
liliomnál öregebben

Utassy József

FÉLÁLOM

Mintha rezsegne a levegőég,
mintha rengene a föld alattam,
mintha millió repülőgép
elől menekülnék riadtan:

mintha rezsegne a levegőég,
mintha rengene a föld alattam!

És szakad az ejtőernyő-zápor,
dehogy marslakók, dehogyis ördögök:
jönnek az ínség sivatagából,
gömbszemük villámlik, gyomruk mennydörög,

és szakad az ejtőernyő-zápor,
dehogyis marslakók, dehogyis ördögök!

Akár a sírkő, olyan soványak.
Fegyverük nincs. Nem is volt soha tán.
Csak enni, enni, enni akarnak
Európa terített asztalán!

Hallgatom, hogyan xilofonozik
bordáikon a halál, a halál.

HOMÁLYBAN, FÜSTBEN

Ragyogok homályban, füstben,
úgy élek, akár egy isten.

Arcomon derű, mosoly van.
Mégférték mind e mosolyban!

Nem áltatom többé magam:
ágrólszakadt hajléktalan

minden egyes gondolatom.
Dobol értem, tombol a Hold.

Szótárakban guberálok,
lassan lexikonná válok.

Csömör gyötri agyam, csömör.
Poharamban virrad a sör,

virrad a sör.

Rába György

HÁZIRENDET A KÍSÉRTŐNEK

Eltűntek a lófarkas zászlók
el a félholdas lobogók
a nyurga lándzsák görbe szablyák
nem hallatszik sípok rikoltása
se rézdobok dübögése
de bokánknál egymáshoz láncolva
évtizedeken át bicegünk
én és kísértőm
nem zsörtölődöm nem is háborgok
így rendelkezteél nagyúr
kettősünk valamilyen rend szerinti
ám hol a szabály a lánc súlyára

s meddig sanyargatja kérgemet
gennyezetlen a vas
meddig csörög fülembé bujtogató szó
ne érd be a kézzelfoghatóval
a jót próbáld jobbra cserélni
ha jóllaktál harapj még egyet
s ne kifulladásig még azon túl
csörtesz terjeszkedj
ábrándulj ki naponta
torkig vagyok az igazgatással
utasítást kérek vagy legalább házirendet
a kísértők viselkedésére

TÁLTOS

Toporzékolt ágaskodott
két szeme láng pofája habzott
rúgott horkantott eszelősen
hogy földre vessen megtaposson
de betörtem megzaboláztam
megfuttattam életreváltan
megnyergeltem meg is becsültem
törjem-e lábát ha megültem
ha fujtatott lépésre fogtam
ledörgöltem veritékét
gondom volt rá elverje éhét
ne maradhasson sose szomjan
hogy böngöly csípje azt se hagytam
tüskéit húztam számolatlan
rugaszkodott a szemhatárra
kopott szívárvány bonvivánja
mellette borúra-derűre
elzúghattak elme csodáid
nyihogott a négykerekűkre
vékonya s térdem őrizi tovább itt
amit bejártunk és megéltünk
ahol az őt érzeke áldoz
mind mezeje nem születik
korral tettel érik a táltos

Bán Zoltán András

HÖLGYSZONÁTA (II)

3. Beszélgetés egy szoborral – Olga – Wiener Blut

Azt írtam, valószínűleg így kezdődött, ugyanakkor azt írtam volt, hogy ezzel egyidejűleg másként is kezdődött *A könyörtelenek bálja*, azaz a *Hölgyszonáta*, most pedig azt írom, hogy esetleg egészen bizonyosan a Volksgartenben gesztikuláló Roberttel kezdődött, mégpedig nagyjából egy időben azzal, hogy az összenőtt szemöldökű talján donna ismét tanyát ütött a csengő-bongó („klingende-singende”) egykori császárvárosban, hogy megint magába fogadja Georgot, Robert immár tizenkilenc éves, Ady-tíncsű fiát.

A város fölé kéklő üvegsátrat feszített az ifjú nyár. A légben léha menüettek piruettek, a felhők, e forró hógolyók, e vattacukor-mosolyú...

Satöbbi.

Mert Robert nem sokat, mondhatni semmit sem észlelt mindebből; nem hatott rá a mondatzsongás, operettszajlás. Inkább reszketett barátunk. Miközben szinte mozdulni sem mert. Úgy érezte, százezernyi egymásnak feszülő kristálytömbből áll az ég – elég egy rossz mozdulat, elég, ha megrándul a szája, és nyakába zuhan a roppant Egész. Egyedül volt Robert, szövetségesek nélkül, csupán diktált mondatai társaságában, pedig nagyon is rászorult most bizonyos baráti támogatásra. Valami ellenvilágtervet gyanított lapulni a nagyobb kövek alján, fölemelni képtelenségnek tetszett egyet is közülük. Ezt az ellenvilágtervet Robert egy évek óta gondosan szervezett, ellene irányuló komplottnak nevezte általában. Erről az elnevezésről a fejében üldögélő emberkék – (*Die Zeitgeister*) – gondoskodtak. Továbbá arról is, hogy Robert úgy érezze, a világrend az ő oldalán áll. Gamin-pimasz tekintettel hintáztak az agyidegekre szerelt sámlijukon; hivatalnoki pedantériával folytatták a diktálást, miközben szakadatlanul ugyanarról kérdezték Robertet: „Most éppen mire gondol, tisztelt úr? Koholjon komplottot! Töprengjen Edithán, tisztelt úr!” De nekik vajh ki diktált? Robert úgy érezte, e kérdést még föl kell majd tennie, talán hamarosan, ráadásul éppen ebben az írásban. Mert miként a Filozófus írja, ha egy kérdés egyáltalán feltehető, akkor meg is válaszolható – gondolta ebben az írásban Robert.

A Johann Strauss-szobor mellett állt. (Honnan száll felém e zsongító vaníliaillat? Editha talán most ül a tükör elé? Kezében pohár billeg? Brumas est mort? A pezsgő már a hűtőben? Veuve Cliquot? Veuve mindegy?) Robert már régóta, egész pontosan két éve különös vonzalmat (*Geheime Anziehungskräfte*) érzett az aranyhegedűs Walzerkönig sziklakeretben álló monumentuma iránt. Bár nem volt született osztrák – 1956-ban, húszéves korában hagyta el apjával együtt Magyarországot –, és még csak nem is kedvelte az osztrák rekvizitumokat (valcer, heuriger, konflis, práter, bejzli), mi több, inkább ellenszenvvel viseltetett a kedélyes wiener Blut tettei iránt, Johann Strauss hegedűt lendítő szobra mégis lenyűgözte azon a bizonyos délelőttön. Barátra volt szüksége barátunknak azon a bizonyos délelőttön, és most is arra vágyik ezen a délelőttön, amikor Editha, feltehetően rogyadozó térddel megnyitja az ajtót a virágcsokorral és talán egy palack Chablis-val érkező Georgnak. A parkban csupán néhány futólag odacsinált ember („flüchtig hingemachte Menschen”) téblábol. Egyesek lab-

dáznak. Akadnak sakkozók, de szólhatnak dominósokról is. Mások viháncolnak. Van, aki olvas. Cselekvés közben telik minden Idő, ekként a bécsi is. A Stadtparkban sétálók többnyire ismerősnek tűntek. Mintha már mindegyikükkel találkozott volna. Ugyanakkor képtelenségnek tetszett, valószínűtlennek tűnt, hogy ennyi ismerős legyen a parkban egyszerre jelen. Az egyik vászonzakós, iszonyatosan eldenevéresedett fülű férfiban régi egyetemi kollégáját vélte fölismerni, noha tudja, hogy az illető tanszékvezető már évekkel ezelőtt megmérgezte magát, mint hírlett, szerelmi csalódásában. Ott járkált magasra tupírozott frizurát viselő régi énektanárnője, még Magyarországról, az általános iskolából. És ott lépdelt az apja is, pedig Robert tudomása szerint ő ugyancsak meghalt, mégpedig az osztrák–magyar határon 1956. november 17-én (*Eljen á Mádjar!*), ráadásul éppen Robert fia társaságában. Robert bizonyos lehet ebben, hiszen – legalábbis ezt állítja Robert – ő maga fogta le lőtt sebébe hamarosan feltehetően belepusztuló apja szemét, hogy aztán egyedül induljon tovább. Magára hagyta a hullát, történetesen az apja hulláját a nyűgös esőben. Hogy mi lett vele később, nem tudni. Nem tudom, mi lett vele. A fiú föltételezi, hogy megtalálták, aztán eltemették, bezárták a földet gazdagon zsírozó halottak társaságába, akik olykor csinosan énekelnek – több szőlamban, ha jódolgukban arra szottyan kedvük. Robert szinte biztos benne, hogy nem ölte meg az apját, egyszerűen csak magára hagyta.

Nem öltem meg az apámat. Azóta nem is jártam Magyarországon. Editha meg Georg fiam igen. Ők jártak Budapesten. Vagy Balatonfüreden. Én nem. De vajon biztos-e mindenki ebben? Vajon nem lehetséges, hogy valahol valamilyen diktálóirodában kétségbe vonják állításaimat? Ez az apahalál vajon fölhasználható-e őellené, a Stadtgartenben most hevesen gesztikuláló Robert ellen? Ellenem, Robert ellen. E percben még – valószínűleg – nem, de ki tudja, mit tervez Donna Editha? Vajon csak kényutazáson járt Magyarországon? A Georg-fetregésen kívül nem lehetett-e más célja is? Tudott-e az utazásról Charlotte? Egyáltalán: mit tud Charlotte? Nem lehetséges-e vajon, hogy a puccos parkbeli parádé része ama bizonyos világtervnek? Vagy egy mohás kő alatt lapuló ördögi komplottnak? Hisz lám, halott apja makkegészségesen („kerngesund”) itt promenádózik – ráadásul egy buja szőkeség társaságában – a Volksparkban, Bécsben.

Gondolkodni kell, gondolja Robert. A világrend mellettem szól.

Halottak fölött és között járkál mindenki, gondolja Robert. Én is. A pajkos halottak olykor énekelnek, olykor titkokat súgnak a fölöttük haladó halandók fülébe. De csak kevesen hallják meg az üzeneteket. Én igen. A világrend mellettem énekel. Bár apám soha nem üzen, noha tagja lehet valamelyik kórusnak. Sokan azt gondolják, gondolja Robert, hogy a halottak valami rettenetes és szomorú dalt dúdolgatnak-kurjongatnak, mondjuk, ezt:

*Brumas est mort, Brumas ist tot.
Alles ist bloss Traum
Vita tua debilis
Et mors tua flebilis
Quare non tristaris
Nam per mortem transies
Et non reverteris
Fragilis ut glacies
Et cras morieris
Semel mori in hac vita est*

*Tua sors
Certus est ne dubita
Dein Schicksal ist es
Nur einmal in diesem Leben sterben
Und zweifle nicht: Brumas ist tot,
Brumas est mort.*

A köztudat szerint ilyesmiket danolásznak a földet csuszamlós hullaszappannal körvívítő halottak. Vagy olyasmit, hogy „elmegyek meghalni”, gondolta Robert, ezúttal magyarul. Tévedés, mégpedig élénk, kiáltja Robert a szobor hegedűjének irányába. Ma reggel, kedden, amikor a parkba indultam, a csatorna felől tisztán hallottam a halottak énekét: „So voll Fröhlichkeit, gibt es weit und breit, keine Stadt, wie die Wienerstadt.” Akkor tehát a halottak boldogok, gondolja vihogva Robert barátunk. Vidámak, legyünk pontosak. Noha, mint a Brumas-nóta mondja, csak egyszer halhatnak meg ebben az életben. Akkor tehát csak egyszer élünk; *Man lebt nur einmal!*, hegedüli oda Strauss, az ifjabb. Robert és Johann – kezdik megérteni egymást. A Stehgeiger és a Stehwatermörder, gondolja Robert.

Fölnevet.

Ám meg is rémül egyben.

Szinte bizonyosan nem öltem meg az apámat. Igaz, ott hagytam az úton fekvő a földet hullaszappanná keverő esőben. Noha nem fejesztve: elszívtam még a test fölött egy cigarettát, az utolsó magyart életemben. (*Muthig voran!*) Majdnem negyven éve nem jártam Magyarországon. (Viszont azt jól tudja, hogy Georg Editha társaságában járt ott. Titokban. Egy kis hegyi panzióban laktak. Budapesten laktak. Balatonfüreden laktak a faluban. Tihanyban. Nem tudom, hol laktak Magyarországon. Ezt még el kell képzelnem részletesebben is. Vajon mit tud erről Charlotte? Rajta, diktálóhuszárok!) Nem érdekel Magyarország. Talán csak Ady és Bartók. Már a fiatal Lukács sem, pedig Robert nem tagadhatja, hogy egykor az ő tiszteletére nevezte fiát Georgnak. Már nem vagyok filozófus. Legfeljebb észművész, ahogy a Filozófus megvetően mondja. Amikor ideérkeztem, amikor elkezdtem egyetemre járni és még utána is sokáig, azt hittem, filozófus vagyok vagy leszek. Ma már nem hiszem. Berlinben megismerkedtem Charlottéval. Apa vagyok. Férj vagyok. Üldözött vagyok. Magyarországtól rettegek. Visszatoloncolásom küszöbön áll. Egy roppant agyafúrtan, többszólamúan, mondhatni rákmenetben kitervelt, kész komplott irányul ellenem. De a világterv mellettem áll, ráadásul a rákmenetnek is létezik tükörfordítása, gondolja kacagva Robert, és e fordítás az én kezemben van.

A szobornak kacagja ezt, akiben a legkevésbé sem ismeri fel a Commendatore márványfehér, demoll-csizmás alakját. Nem baj, a világtrend mellettem szól. Noha most makacsul hallgat.

Fölnevetett.

Ám meg is rettent egyben. Hiszen egykori filozófustanoncként ismerte a Filozófus mondását: a nevetés mindig egy csoport nevetése. Egyedül nevetni voltaképpen abszurdítás. Úgy látszik, a nevetés igényli a visszhangot; ide cinkosság kell más – valóságos vagy fiktív – nevetőkkel. Robert pedig nem látott csoportot maga körül, legfőljebb futólag odacsodázott („hingewunderte”) embereket, magát pedig semmiképpen sem akarta csoportnak tekinteni. Felületesen odacsinált emberek, voltaképpen halottak promenádoztak a parkban. No meg a fejében a diktáló csapat. Ám egy ideje szünetelt

a kényszerítő erejű tollbamondás. Valóságosan vagy fiktiivén? Ezt Robert nem tudta volna eldönteni.

Korábban elhaladt egy könnyű pulóvert és kordbársony nadrágot viselő férfi mellett; ügyet sem vet rá, nem tudja, hogy Jean-Paul az; honnan is tudhatná, hiszen nem ismerik egymást. Vagy mégis ismerik? Robert egyszerűen nem veszi észre Marina férjét, Jean-Paul pedig egyenesen rejtőzködik előle, Charlotte férje elől? Van rá oka? Felismeri Robertet a Marinánál látott fényképek alapján? Inkognitóban akar maradni Bécsben? Lehetséges, hogy kész terve volt? És egyébként is: Jean-Paul csak este érkezik meg Bécsbe. Akkor hogyan lehet itt a parkban? Lehetséges, hogy Robert voltaképpen nem is Jean-Paul mellett haladt el a parkban? Lehetséges, hogy Jean-Paul hétfőn este indult útnak? Ez nagyon is lehetséges, hiszen Marina, Robert legalábbis így emlékezik, hétfőn délelőtt érkezett meg hozzájuk Döblingbe. Akkor elhibáztam az időrendet? – töpreng most barátunk. Kérdések, amelyekre nincs válasz – egyelőre. (*Wiedersehen-Polka.*)

Egy padon ülő nőt a Schubert-szobor közelében mindenesetre alaposabban szemügyre vett barátunk, Robert. Strapaszoknyás, középkorú. A vállára omló kátrányfekezte hajzat. Szandál, jó minőségű bőr. A csenevész csípő fölött meglepően dús keblek. A földet nézi, és valószínűleg sír. Zokog, mondhatni. (Georg keze végigsimítja Editha hátát? Vagy a has dombján időzik tenyere?) A bal keze furcsa tartása – a sírása mellett ez a legfeltűnőbb a padon vergődő nőalakon. Kacska kéz, vagy hogy mondják, Robertnek nem jut eszébe a megfelelő magyar kifejezés. Igaz, a német sem. Elhalad a Schubert alatt gyötrődő nő mellett, a hajsátorból kiderengő könnyes arc odamaszatólódik tekintetéhez. Bizonyára Elza a neve. Vagy Elise. Biztosan zongoratanárnő. Netán könyvtáros. Gyerünk tovább. (Editha most nyilván a vaníliaillatot élvezi. Élvez ez mindent.)

Olga.

Nyilván Olga. (*L'Inconnue.*)

A Johann Strauss-szobornál kezdődik, és ott is folytatódik. Robert szomorú. De nem sír, noha újabban gyakran sír, noha könnyekre ihleti a padon zokogó könyvtárosnő arca. Mert miként a Filozófus írja: Egy elmúlt avagy eljövendő dolog képe az Öröme vagy a Szomorúságnak ugyanazon indulatát kelti föl az emberben, mint egy jelen lévő dolog képe. De talán nem is a Filozófus mondja most ezt, hanem Johann Strauss, a szobor mondja barátunknak, noha ez fölöttébb valószerűtlen. Robert két évvel ezelőtt már elszomorodott Editha és Georg képén, most megint gyötri a képzeletében egymásba csimpaszkodó testek képe. (*Die Unzertrennlüche.*)

Két veréb totyogott el mellette. Nem pinty, veréb. Mozgásukból, arcjátékukból, taglejtésükből nyilvánvalónak tűnt, hogy fontos témáról beszélgettek, de hogy miről, azt Robert nem értette; nem is érthette, mert nem hozzá szóltak. Egymással diskuráltak e verebek. Mondjuk így: nem szóltak Roberthez. Hogy nehezteltek rá, vagy csupán figyelmetlenségéből ignorálták, azt barátunk nem tudta eldönteni. Pedig újabban, nagyjából két éve megértette a madarak beszédét, de csak azt, amit neki címeztek e kétlábú tollas állatok. Hogy ki címzett a madárszájakkal, hogy ki volt a feladó, ez már nem jelentett kérdést számára. Egy Charlotte és Editha révén egyre megsemmisítőbbnek látszó, szerfölött jól szervezett polifon komplott léte nagyjából két éve kezdett körvonalazódni tudatában. Arról volt szó, legalábbis Robert szerint, hogy ha megszűnik-alábbhagy („aufhören”) az ő, mármint Robert gondolkodása, akkor azonnal hatályba lép egy minden részletében kitervelt összeesküvés, mely az ő teljes elhülyülésének

(„vollkommene Verdummung”) bebizonyítása alapján, őt, azaz Robertet egy magyarországi zárt intézetbe helyezné el, ami által el- és felszabadulna felesége, Charlotte, továbbá fia, Georg, és immár nem lenne semmiféle akadály a annak, hogy összeálljon amaz ördögi trió („teufelische Dreisamkeit”), melynek királynője kétségkívül Editha, a talján, összenőtt szemöldökű énekesnő. Lenne. Mindezt sugarak kibocsátásával kívánják elérni, e forró levegőfonatok („Luftgeflechte”) minden bizonnyal a fent nevezett Editha delejes ágyékából indulnak ki. Ezért Robert úgy érezte, gondolkodási kényszernek („Denkzwang”) van alávetve, ő nem részesülhet a más embereket olyannyira felüdítő pihenés adományában, nem, neki szakadatlanul gondolkodnia kell, hogy ezzel fényesen cáfolja tökéletes elbutulásának tényét. Így például az alvás is tilos számára, mivel ekkor időlegesen kimarad a gondolkodás. Még az elbóbiskolás is veszélyes lehet. Ám Robert egyben feltételezte, hogy a gondolkodási kényszer íráskényszerrel („Schreibzwang”) is jár. Mindent le kellett és most is le kell írnia. Mert Robert felismerte, hogy – miként a Filozófus mondja – ő olyan szubsztancia, melynek lényege és természete nem más, mint csupán gondolkodás. Márpedig egy összeesküvés csakis valaki személy szubsztanciája ellen szerveződhet, ha a komplottisták a siker reményével akarnak dolgozni – gondolom én, és ezt gondolja Robert ugyancsak. Gondolkodás vagyok és szóhalmaz, szókötegekből font szubsztancia – gondolom én. És ezt gondolja Robert is. Kettőnk gondolkodásának különbsége nem lehet perdöntő, hiszen elgondolható, hogy nem is áll fenn ilyen különbség. Mindamellett rettentő teher a Denkzwang, és még iszonyatosabb az íráskényszer. Hogy ezt ki gondolja, azt – gondolom – nem nehéz eldönteni.

A Johann Strauss-szobor mellett állt. (Editha harisnyakötője felajzatlan íjként hevert a fotel karfáján – diktálták Robertnek a fejében ülő íróemberké.) Monológok zakatoltak a fejében, a saját monológjai. Hogyan is kezdődött? Mindent fel kell írnom, gondolta Robert, a párizsi indulást kedden este, Marina videójátékát, a fekete álarcot, Jean-Pault a kurvával (Cécile? Anette? Albertine?), aztán Edithát, megérkezését kedden délelőtt, a vaníliaillatot, a pezsgőt, ahogyan fürdik, mindent. Edithát a tükör előtt. A pináját. Ahogy énekelget. Az írással megmenthetem magam, gondolja. Csakis az írással menthetem meg magam, gondolja Robert. (És talán így gondolom én is.) Hogyan is kezdődött, töpreng most Robert. Igen, szinte bizonyos, hogy Roberttel kezdődött a Johann Strauss-szobor árnyékában, gondolja barátunk. Mégpedig kedden délelőtt. De Robert itt nyilvánvalóan elbizonytalanodott, hiszen jól ismerte a Filozófus okfejtését, miszerint ha az Emlékezőképesség ideái nagyon elhalványultak és erőtlenné lettek, gyakran elbizonytalanodunk természetüket illetően, és ekkor nem tudjuk eldönteni, hogy vajon Képzeltörőnkől vagy Emlékezőképességünkől fakadnak-e az előttünk lebegő képek. És miként az Emlékezőtehetség ideái, elvesztévesztjük őket és elevenségüket, oly mértékben képesek elsatnyulni, hogy összetévesztjük őket a Képzeltörő ideáival, ugyanúgy előfordulhat az is, hogy a Képzeltörő ideái rendkívüli erőre és elevenségre tesznek szert, miáltal az Emlékezőképesség ideáinak tekintjük őket, és ekként – fölöttébb csalóka módon – ugyanúgy hatnak arra, hogy mit hiszünk és hogyan ítélünk az olyan dolgokról, mint ezek. Hogy apja meggyilkolásának ideája a komplott szöveői szerint vajon a Képzeltörő vagy az Emlékezőtehetség ideái közé tartozik-e, azt barátunk most semmiképpen sem tudta volna eldönteni (*Gedankenflug-Walzer*).

A szobor árnyékában állt. Délelőtt volt. Kedden. Minden zaj szó. Mondatesélyek, mondatcsírák. Minden zörej, minden hang szóba torkollik, szóba torkollik minden zaj,

minden zizegés. Szóvá válik minden moccanat. Hangorkán támad, és zeng a lég. Dalolt a csatorna, dalolt a víz. Robert jól fülelt minden csobbanatra. „Kloáka vagyok, a város végbele, belém torkollik minden lakás széklete”, dalolt a csatorna, e szájalmas Duna-imitáció. „Vér, zsír, könny és só áramlik bennem, jaj, hogy nem lehet tisztává üledpednem” – dalolt a víz Robert füle felé. Csak hallucinálok, gondolta barátunk. Nem látomásaim, hallomásaim vannak. Látomásaim fölöttébb zenések. Belerohadt a fülembé a zene. Füljárataimban elsajtosodott a visszamaradt hangtömeg. A zene, ez a meleg levegőfonadék begőzöli az agyamat. Edithából dől a zenepára. Az ágyék dolgozik. „A pina dalol.”

Fölnevetett. Ám meg is rémült egyben.

A szobor mellett állt. Valami ellenállhatatlanul vonzotta a város felé. (*Geheime Anziehungskräfte.*) Be, a városba. Be, egyenesen a Sperl kávéházba, a márvány falikút szomszédságába; oda, a talján nő ajtaja alá. Nem volt semmi dolga. Zakója zsebében cigaretta után kutatott, de nem magyar cigaretta után. De a francia cigivel együtt a gyógyszerlevelet is kivájta a zsebpiszokból. Úgy döntött, nem veszi be, elvégre nem gondolta magáról, hogy őrült. Úgy vélte, ez a komplottisták tervének részeleme, hogy elhitessék vele, hogy megbolondult. Akkor aztán könnyű lesz őt egy zárt intézetben elhelyezni. Lehetőleg Magyarországon. Talán megiszom egy pohárával. Délután próba.

Rágyújtott. Nem volt semmi dolga. Nem kellett könyvtárba mennie (első megbetegedése óta, azaz négy éve nem foglalkozott olyasmivel, ami könyvtári munkát igényelt volna); nem kellett tanítania (első megbetegedése után, vagyis nagyjából négy éve egyetemi óraszám jelentős mértékben csökkent); nem kellett meglátogatnia egyik barátját, netán ismerősét (első megbetegedését követően, vagyis körülbelül négy éve eltűntek életéből a barátok és kedves ismerősök, egyesek meghaltak, mások külföldre távoztak, ismét mások érdektelenné lettek); nem kellett találkára sietnie (első megbetegedése, azaz jó négy éve nem közeledett már nőkhöz); nem kellett semmiféle időpontot betartania, nem kellett semmit vásárolnia (első megbetegedése óta elképzelhetetlennek tartotta, hogy megszólít egy eladót, netán belép egy üzletbe); nem tervezett semmiféle utazást (első megbetegedése óta, azaz úgy négy éve gyalog járt, olykor taxival); nem akart enni, nem akart inni; nem volt semmi dolgom.

Délután próba.

Ugyanakkor ez a Dologtalanság valamiféle Határozatlanságot szült, ez pedig átvezetett egy újabb fogalomhoz, nevezetesen a kisebb fokú Félelemhez. Mert ha belegondolok a Filozófus elmékedésébe, miszerint a határozatlanság egyfajta Félelem, mely függésben tartja a lelket több olyan cselekvés között, melyeket megtehet, s ezért ahhoz vezet, hogy egyiket sem hajtja végre, és így van ideje választani, mielőtt elhatározza magát, akkor ez még valami hasznos jónak is nevezhető. Ám ez most, Robert kisebb fokú Félelme ugyanis inkább valami nagyon nagy Rossznak lett volna nevezhető, hiszen a sokféle végrehajtható Cselekvés közül mindegyik értelmetlennek tetszett. Ráadásul időlegesen abbamaradt a diktálás is.

Elindult kifelé a parkból. Szorongva, dologtalanul, lófrólólábakkal, akár valami fölületesen odacsinált emberke. A szobor nem szólt utána, mint régebben oly gyakran. Akkor aztán kedélyesen elbeszélgettek. Ezúttal Johann hagyta, hadd menjen Robert. Johann Strauss, a junior valószínűleg nem ölte meg apját, Johann Strauss seniort. Robert úgy tudta, hogy az öreg Strausst éppenséggel a lánya ölte meg, mégpedig valami szörnyű fertőzés útján; a fia csak egyszerűen lekeringőzte, lepolkázta, legalopozta. (*Leopoldstädter-Polka.*)

Lófrált.

A szembejövő alakok mind ismerősnek tetszettek. Ugyanakkor lehetetlennek tűnt, hogy egyidejűleg ennyi ismerőse legyen a parkban. És egyáltalán, ennyi ember. Mert mintha ezek, sőt tízezrek jöttek volna vele szembe, a háta mögött, mellette, körülötte, mindenütt a Volksgartenben. (*Seid umschlungen, Millionen!*) Mert itt peckeskedett például régi egyetemi kollégája meglepően óriásira szárnyasodott fülekkel, melyek a langy szellőcskében elrepüléssel fenyegették a venyigényi testet, noha Robert tudta, hogy az illető évekkkel ezelőtt a bécsi kék Dunába vetette magát szerelmi bánatában. Itt járkált egy gyér szakállas, szemüveges figura is, ezt valami vonósnegyesből ismerte barátunk. Talán csellista lehetett. Itt ügetett a döblingi levélkihordó meg két kellner a Sperlből. Továbbá egy harcsabajszos, régi ápoló négy évvel ezelőtti megbetegedése korszakából. Valamint tizennégy hallgató valami egyetemről, továbbá tizenhat első és tizenhat második hegedűs idomtalanul nagyra nőtt fejjel, valamint három klarinétos, egyikük a basszusklarinétot is elláthatja – Robert remélte, hogy pontosan számolta meg őket. Itt hordozta körbe tupírfrizuráját egykori, magyarországi énektanárnője, és ugyancsak itt promenádozott egykor daliás apja is, noha neki már régen a sírban kellene hullaszap-panosodnia. (*Erhöhte Pulse.*) De most itt fogdosta egy madártej-szőke nő seggét.

Az anyja nem mutatkozott. Persze ő is meghalt már legalább egyszer. De többször senki sem halhat meg, mondja Brumas – dúdolja most a tükör előtt Editha. Délután próba. Noha nem biztos, hogy erre a számra is sor kerül. Charlotte valószínűleg elle-ne szól majd. Charlotte nem futólag odacsinált ember, gondolom. Editha egyébként szerette a maga szólamát, szívesen énekelte volna, gondolja Robert.

Robert haladt tovább, haladt kifelé a parkból, noha nem volt semmi dolga odakint, nem volt semmi dolga ott kint, az utcán, túl a parkon, kilépve a zöld fülű fák közül; nem volt semmi dolgom, mégis haladtam tovább, kifelé a parkból, el a szobortól, ki a fölületesen odacsinált emberek gyűrűjéből. Láta magát, amint semmi dolga nem lévén kifelé indul a parkból. Láta magát, ahogy elhalad a zöld fülű fák mellett, látta magát nagyszámú ismerőse gyűrűjében. Úgy érezte, már minden megtörtént egyszer – végtelen sokszor? –, csakhogy, mondhatni, más sorrendben.

És ebben a jelenlegi, mondhatni, keddi – hétfői? – sorrendben most a padon síró nő volt soron, strapaszoknyában, bőrszandálban, vállára omló kátrányhajzattal, kifordult kézfejjel, meglepően dús felsőttesttel. Egy kis kurvás zongoratanárnő Schubert térde alatt. Bizonyosan zongoratanárnő, gondolta Robert, ám ennek ellentmondott torz vigyorra gyűrődött bal keze. Persze taníthat kicsinyeket is: kis kezek, nagy mesterek. Mintha odarakták volna a padra; egyszerűen odacsavarták, odacsinálták, noha persze felületesen, nem kizárt, hogy ez is a szervezett komplott megszervezett részét alkotta. És működött a komplott, ha az volt egyáltalán. A levegőfonatok fölforrósodtak. A levegő megsűrűsödött: szél támadt, kósa kicsiny szellő. A pina édesen dalolt. (*Electrofor-polka.*) Es barátunk ekkor valamiféle szájalmat érzett Olga iránt; kacska keze, körtés térde maga volt a póre kiszolgáltatottság, Robert képzeletét megragadta Elsie feketére festett lábkörme is. Egész pontosan szólva csak a bal láb kisujja viselte a gyász színét, hogy miért, az Robertnek megfejtethetlen maradt. Ha ugyan gondolkodott volna rajta. De inkább azon törte a fejét, hogyan üljön le egészen természetesen Elza mellé a padra. (A pina – noha távolról – dalolt.) Akit természetesen lehet, hogy Olgának hívtak. Ez a zongoratanárnő külsejű nőcike most előredőlt, hogy könnyebben dőljenek ki arcából a könnyek. Ütemesen zokogott. Arcát meztelen tartotta oda a külvilágnak, arcát, ezt a könnyektől maszatos szappanos húst, ezt a formátlan szemrehányást.

Beletörölte az őt bámuló Robert arcába az arcát. Aztán fölsóhajtott. Holott – amint azt a Filozófus írja – a Könnyek és Sóhajok oka meglehetősen különböző, noha, miként a könnyeknek, előfeltételük a Bánat. Mert ahelyett, hogy Sírásra lennének ösztönözve, mint olyankor, amikor a tüdő tele van vérrrel, Sóhajásra vagyunk ösztönözve, amikor szinte nincs is a tüdőben vér, és amikor a Reménykedés vagy az Öröm valamiféle képzete kinyitja a vénás gyűjtőérnek azt a nyílását, amelyet a Bánat beszűkített: mert ekkor az a kevéske vér, ami még megmaradt a tüdőben, miközben hirtelen a szív bal oldalába zuhan e vénás artérián át, attól a Vágytól hajtván, hogy eljussunk ehhez az Örömhöz, amely ugyanakkor megmozgatja a rekeszizom és a mellkas valamennyi izmát, a levegő a szájon át hirtelen a tüdőbe kerül, hogy kitöltse a vér által üresen hagyott helyet. És ezt nevezzük Sóhajásnak. Robert most tisztán látta maga előtt a Filozófus által oly világosan megfogalmazott jelenséget. Ő maga is fölsóhajtott – mi más tehetett volna?! A nő ránézett, már nem sírt, visszasóhajtott Robertnek. Egymás arcába sóhajtottak ott a Volksgartenben a délutáni próba délelőttjén.

Már a padon ült, mellette Olga. A Schubert-szobor szomszédságában Olga mellett ült a padon. Robert ragaszkodott ehhez a névhez. (*Olga Polka.*) Egy ideje ugyanis abbamaradt a kényszerítő erejű diktálás, és barátunk élvezte ezt a váratlanul a fejébe hullott szabadságot. Álnevek közt válogatott, gondolta Robert, ez minden regényíró legfőbb kiváltsága, tette hozzá gondolatban, és most gyorsan magamat is átkereszteltem. (Editha neve megmarad. Bécsből sem lesz Budapest.) Megmámorosodott, magához ragadta a diktálás hangját. Világosan látta magát, amint fölegyenesedik a padon. Világosan látta magát a Stadtparkban. Világosan írta magát a padon, a Volksgartenben, Wolfgang néven, az Olga álnevet viselő Olga mellett a padon. Én adom a nevet, gondolta Robert, és ő, mármint Wolfgang, valahogy elfogadta magától az Olga nevet. Nyilván zongoratanárnő. Noha ennek ellene szólt a torz vigyort formáló kéz. Ugyanakkor az is kétségtelen emlék, hogy Czerny- meg Bartók-kották heverték mellette a padon. Für Kinder.

Oldalra nézett, tisztán hallotta, amint megszólítja a fekete lábujjköröm. Vagyis eleinte nem neki, Robertnek szólt, csak úgy pimaszul sistergett maga elé. A lakk fülsajdítóan percegett a napon. „Ha... akkor...; ha... akkor...” – ezt ismételte arcpirító egyértelműséggel, és Robert ekkor már tudta, hogy rá vár a mondatkiegészítés nem túlzottan bonyolult feladata. De még ellenállt. Nem mondom ki, nem ismerem el. Ha ki mondanám, akkor elismerném, hogy szerelmes vagyok Edithába. Szerelmes vagyok Edithába. E ki nem mondott gondolattól megrettent. Nem segítettek a filozofikus mondások. Most már az ujjacskák ugyancsak incelegve integettek, Robert kétségbeesetten képzelte, hogy A-dúr alaphelyzetben hevernek a szandál billentyűzetén. Valahogy utálta ezt a hangnemet. Az ártatlan szerelem, az önnön állapotunk fölött érzett elégedettség, a remény, hogy a szerelmese elválás után viszontlátják egymást, az ifjonti derű és az Istenség iránti bizalom hangneme, írja a Zeneteoretikus. Kuss legyen!

A légfonatok megsűrűsödtek, a kottalapok meglibbentek valami stupid szellőben, az ötvonalas rendszerből képek szálltak fel a légbe, aztán lecsapódtak Robert agyába, viszolyogtató magyarországi, gyerekkori képek (*Jugend-Träume*): Robert a zongora mellett egy fotelekkel telezsúfolt lakásban, fullasztó perzsaszőnyegekkel körülvéve, egy báró Niederschall Pálné nevű társbérő társaságában, aki kis barátunk zongoratanárnője e pillanatban, kis kezek, nagy mesterek; egy herélt, ezüstszürke perzsa macska ül a közepesen lejátszott hangszer tetején, lusta szájjal nyeli a bicegő skálákat; de van más kép is, egy másik társbérőről, aki a Zollerné született Farkas Sziszi névre hallgat, és

aki egykori barátunk hegedűokításáról gondoskodott korábban, míg Robert át nem tért a billentyűsre, itt látható továbbá Robert anyja, pontosabban csak hullazsákja, mert a hangjegyekből fölkerengő egyik képen éppen most szállítják el a lakásból anyámat, aki válogatott minőségű altatóval sikeres öngyilkosságot követett el, miközben apám a másik szobában egy Ribárszky nevű ószeressel alkuszik az ónémet tálalóról, valamint a töredékes, de még ekként is jelentékeny herendi étkészletről, melyek árából végre talán rendezheti egyre veszesebbé tornyosuló kártyaadósságait a klubban; már mindenki halott, gondolja Robert a Volksgartenben, beleértve Trisztánt, a herélt kandúrt, beleértve a legkülönfélébb hangszertanárokat, társbérleket, ószereseket és színházi ruhatarosokat és büfésnöket, statisztákat és kóristákat, balettpatkányokat és tütüciákat – mindenki halott, húsukkal ott kenőszappannozzák éjszakánként a nevetséges magyar földet, sorsuk nekik is az, hogy ebben az életben csak egyszer halhatnak meg, halott az apám, halott az anyám, üvölti oda a kottáknak, Gott sei Dank, meghalt az egész bagázs, noha valószínűleg nem öltem meg egyiküket sem! De én élek, és élni is fogok, az Isten pardont kérve kitér előlem, és a világregd mellettem áll!

Fölnevetett. Ám ezúttal egyáltalán nem rémült meg. Éppen ellenkezőleg. Mert a Végesség, legalábbis a Filozófus szerint, olyan Öröm, amelyet egy váratlanul bekövetkezett elmúlt dolog képzete kísér. Továbbá bebizonyítható, hogy a Vidámság olyan Öröm, amely – amennyiben a testre vonatkozik – annyit jelent, hogy a test összes része egyformán van afficiálva, márpedig a test cselekvőképessége ily módon határozottan megnövekszik. Lendületbe jön az a test. És Robert látta magát, amint a padon ülve összedörzsöli tenyerét, talpával türelmetlenül sikálja a csörgő kerti kavicsot. Lendületbe jött. Isten, aki amúgy is csak a halottakkal közösködik, velük érzi jól magát, nem meri fölvenni velem a harcot, behúzódik a hátsó pitvarba, kiegészítendő félmondatokban beszélő csodamadarai közé. Isten gyáva, pedig erőt mutat mindenütt. És csak a halottakkal érintkezik, én pedig élek, élek, élek. E gondolat elbűvölte, időlegetesen Editháról is megfeledkezett. Noha bizonyára most veszi szájába a tőlem örökölt húsú fülcimpát. Nyálában fürdenek sejtjeim.

„Éhes vagyok”, mondta váratlanul Olga. Valahova előre mondta, beleszúrta a levegőbe. Talán a közelben totyogó verébpárnak mondta. Talán a Schubert-szobornak. Senki sem válaszolt. Robert sem. Hirtelen szünet állt be gondolkodásában; és ez veszélyes volt, hiszen éppen ezt akarták a komplottisták. Halotti volt a csend; a csatorna szava ugyancsak elakadt. „Megennék egy viner sniclit.” És ekkor barátunk vidámsága hirtelen semmivé foszlott, teste pedig összerándult a félelemtől, mert a ragyogó német kiejtés ellenére fejében diktálás nélkül is magyarul szólaltak meg ezek a végtelesen egyszerű mondatok, hogy később aztán, dolgozócellája magányában ugyancsak magyarul kerüljenek a papírra. Mert Robert a szinte hibátlan („fast akzentfrei”) kiejtés ellenére tisztán hallotta és a nő szájállásából, szeméből, taglejtéséből, a szavakkal súlyosan telt kebléből világosan leolvasta, hogy a németül beszélő Olga valójában magyar.

(Folytatása következik.)

Sólyom György

„SOLENNE IN QUEST’ORA...”

Giuseppe Verdi, 1813–1901

Örökség, hagyomány, Risorgimento

Ünnepi, alkalmi hangverseny *képzelt*, lehetséges műsorán tünődöm – és váratlan megdöbbenés az első reakcióm. A jó fél évszázadnyi pályakép „nagy órái” közt válogatva mind élesebben lép napvilágra: a felemelő elbukás, az ős-hagyományos katarzisélmény látomásai dominálnak, a „nagyszerű halál” éneke zeng az életmű egészén a legforróbban, a legmélyebbről.

A katarziszfogalom szülője a közel harmadfél évezredes drámai költészet volt. Azokat a drámákat azonban, amelyekkel most dolgozunk van, valóságos megalkotói, a *zene-szerzők*, négy évszázaddal ezelőtt, az európai reneszánsz alkonyán ilyen találó nevekkel látták el: *dramma in musica*, *dramma per musica*... Az ilyen műfajmegnevező alcímek arról tanúskodnak, hogy a műfajalakító régiek, Peri, Caccini, majd Monteverdi legalábbis sejtették: amit művelnek, sajátos, *másik dráma*. Ugyanazokban az években, amelyekben másutt ROMEO ÉS JÚLIA, HAMLET, OTHELLO, LEAR ÉS MACBETH íródtak, megjelent a dráma „zenében”, „zene által”, megteremtődött a másik dráma: az opera.

A régi görögökhöz méltó és mérhető drámának tudták és kívánták. Igaz, nem tudták, hogyan szólt, hogyan járt vele akkoriban a zene: nem tudták olvasni a kevéske fennmaradt hang-jel-írást... De az új zene az ókorfeltárás büszke és lelkes humanizmusának fényében született első hangjai, műfaji keretei magukkal hozták az első történelmi illúziókat – mint amilyen a görögséggel való rokonság... De már az első nemzedék elhozta az illúziók szigorú lebontását is, a szembenézést új konstellációk kihívásával: Monteverdi életművét. Az aktuális humanizmus mögött a permanens humánusot.

Olcsó, szójátékos virtuskodás volna röviden átvágni a csaknem két és fél évszázados távolságot... Az idős Verdi sokszor és lelkesen hivatkozott a zenekultúra nagy olasz hagyományaira, de erős fenntartásokkal említette Monteverdi nevét. Alig ismerte, pontatlanul ismerte – ahogyan egész kora. Monteverdi igazi, méltó zenetörténeti „kultusza” a XX. századig váratott magára. És ha az OTHELLO* zárójelenetének egyik-másik harmóniamenetében XVII. századi árnyak, *ombrák* kísértének, azok valahogyan, minden tudat, műveltség, gonddal kezelt hagyomány mögötti, láthatatlan utakon jutottak el a XIX. század végének színpadára... Vagy mégis: kézzelfogható – legalább részben –, eleven kontinuum volna a nagy, nemzeti örökség? Amikor Verdi NABUCCÓ-ja 1842-ben valósággal berobban Itália operavilágába, Bellini évek óta halott már, Rossini zenéje elhallgatott, csak Donizetti járja még pályája végső csúcsait. De ez a hármas névsor immár stabil, megalapozott kultúra emblémája ekkor, ismerősség, otthonosság záloga. Sőt folytonossága magától értetődően nyújtható a századfordulón át, „visszafelé”, Cimarasáig, Paisiellóig. Az olasz operaművészet sokat ígérő, felszálló ága ez, a magával sodró, lobogó, elementáris-töretlenül áradó énekdallam uralkodó ere-

* A név nélküli írása nem helyesírási hiba! Olaszul gyakran s Verdi operájának címeként is, szövegében is így látható.

je – amely talán ekkor ébred igazán annak tudatára, hogy *ő maga a dráma*, az ütközés, a konfliktus és a feloldása is... Volt-e biztatóbb és várakozásteljesebb pillanat arra, hogy az elődeinél türelmetlenebb, követelőbb és érdekesebb fellépésű fiatal operaszerző, Giuseppe Verdi bekapcsolódják a félreérthetetlen áramlatba?

Az operaműfaj szorosabb típusai közt kezdetől fogva a *főútvonalon* járt jó ideig, s ez nem jelentett számára kényelmesebb, egyszerűsített megoldást: minden egyes darab egyedi, egyszeri karaktere feltétlen követelmény volt a szemében.

Indíttatása első tartalmai közt a legismertebb, a köztudomású: a politikai elkötelezettség, a nemzeti függetlenség, egység, polgárosulás küzdelmei, az olasz Risorgimento ügye. Nemcsak a művészet szférája, a történelmi tudat maga volt „romantikus”. A tárgyválasztás ótestamentumi-bibliai, középkori történelmi forrásaiból rég érlelt vagy elfojtott indulatok, szenvedélyek lángolhattak fel, vonuló tömegek léptei válhattak elszánt harci indulók ritmusává-hangjává, egy sajátosan friss és eddig alig sejtett – nemegyszer akár „nyers” – plebejus-polgári tónusban, amelynek hiánytalan volt a konzonanciája az operaházak falain túli környezettel. Kitartó, megbízható szponzora akadt a fiatal Verdi pályájának: egy egész – sorsára, teendőire eszmélő – nemzet.

Az 1848–49-et is túlélő, nagy lendületű és akár agitatív, plakát- és röpiratfunkciókat is magába sűrítő operatípusnak nem Verdi, nem is az olaszok a kezdeményezői. Csírázik az már a nagy francia forradalom körül, sőt előzményei, előzetes riadó-hírmondói közt, izgalmas-fordulatos, középkori-mondai vagy frissebb anekdoták nyomán: a „szabadító operák” két-három évtizednyi, túlnyomórészt francia sora, végső csúcán egy német művel – amely viszont már semmiképp nem illeszkedik a folyamatos sorba –: Beethoven FIDELIÓ-jával. Az opera – a dráma? a zene? – szenvedélyesen ambicionálja a közvetlen közelséget a köznapi, sőt *aznapi* élet, az „egyszerű ember” vagy máskor a „természet” témakörével. Ilyen távolságból nézve egyébként nemzetközi vagy legalábbis „szövetséges” áramlatról van szó: franciák és párizsiakká asszimilálódott olaszok (Cherubini, Spontini...) műve: a romantikus opera születése – Beethoven nemzedékével párhuzamosan... De mire a NABUCCO zenéje Milánóban megszólal, a nagy hatású operatípus párizsi ága már tompuló, fáradó fényű ezüstkorát éli, par excellence forradalom utáni szakaszt, a nagyszerű cselekvés emlékeként fönmaradt nagy gesztusokét és mutatós csillogását, amely „nagyoperának” nevezi magát, és most lesz csak lehengetlően népszerű a műfaj nemzetközi forgalmában... Lássunk is túl a színházak falain: ezek már Berlioz, Chopin, Schumann és Liszt napjai (még ha 1842 a NABUCCO mellett – Drezdában – a RIENZI éve is, a fiatal Wagner nagy sikerű operájáé). Ezek a fordulókön át maradt a folyamat fenntartója, hordozója és – igen, újra meg újra! – akár cselekvő, drámai hőse is az új embertípus, a modern európai polgár és vele az új, nemzeti öntudattal fűtött művész.

A korszerű és harcias, nemzeti kulturális hőssé váláshoz aligha lenne elég a fegyvercsörtetéssel hangszerelt indulók harsánysága, és semmi okunk nincs leplezni, hogy ez a trombitás-harsonás zengés lépten-nyomon átüt a korai Verdi-zene apparátusán. Lehetetlen azonban észre nem vennünk, hogy mindez nem egyszerűen rövid éltű, napi érvényű harci jelszavak erősítő berendezése. Ezeknek a dallamoknak elementáris lendülete feszül akárhányszor a *drámai* indulatok rugójává, belső intenzitásuk egymásnak lobbanó, felizzó szenvedélyek energiaforrásává. Az imént első tartalmi indíttatásként megnevezett nemzeti magára találás eszméje így kulcsolódik össze a másodikkal: Verdi művészi alkata elsőrendű és eredendő *drámai, színpadi* hajlamával (amely egyébként

köztudomásúan az olasz zenei alkotás több nemzedékén át folyamatos). Ugyanazoknak a ritmusoknak a lüktetése, a dallamoknak ugyanaz a lobogó-szárnyaló pátosza mondja ki az *amore* vagy *angelo* és a *patria*, a *libertà* szavakat. Nem arról van szó, hogy valamirevaló, akár a leghazafiasabb opera a „népek tavaszán” sem lehet meg a szerelmi líra s a szerelmespárok bonyodalmai, viszontagságai dramaturgiája nélkül, hanem arról, hogy szenvedélyeik – örömük, fájdalunk, tragikumuk – összefüggése a történelmi áramlások élménykörével: megkerülhetetlen.

Az áriák, kettősök érzéki-mámoros és csöndes-átszellemült hangvételének köre oly korlátlanul sokféle és a legfinomabb árnyaltságban gazdag, hogy jellegzetességeik, típusaik teljességre törekvő bejárása, mondhatni, kilátástalan. S akkor nem is szóltunk még arról, hogy az „intimszféra” korántsem merül ki a szerelem dolgaiban. Nemhiába írt meg Verdi három Shakespeare-operát (és küszködött egy ideig egy negyedikkel – a LEAR-rel – is): nemcsak a jellemeik, de – akárcsak Shakespeare – az életatmoszférák, életkonfliktusok úgyszólván hiánytalan totalitását törekedett az ember köré építeni, az etikai lét és sors egyetemes „színházát”. A legkülönbözőbb, gondolatilag, fogalmilag nem is feltétlenül megnevezhető indítatású *nagy szenvedélyek egyenrangúan* maximális intenzitású életttotalitása – talán a Verdi-színpad átfogó dramaturgiájának és egyszersmind a Verdi-dallam affektusvilágának „jelke”, lényege. Emlékezzünk csak Manrico és Luna, Alvaro és Carlos vagy éppen Aida és Amonasro páros énekeinek *egy-közös-rokon* dallamkörében élő, szikrázó egymásnak feszülésére vagy éppen egymásra találására!

Hosszú időn át úgy véltem, az indulós, harci riadós eredetű dallamok szövegbeli, cselekménybeli átalakulása „belső” és „privát” forrású indulatokká: diszkrét, finom „öncenzúra” gesztusa, tudatosan talán végig sem gondolt stratégiaváltás, egyféle érzelmi „félillegális” a „Mozgalom” visszavonultabb, defenzívebb történelmi időszakában, 1850 tájától fogva. Visszafojtott izgalmú, de azért alig palástolt „kitörések”, mint Rigoletto válasza („*Culto, famiglia, la patria...*”) leánya kérdésére, elzárkózó, rejtőzködő életmódjukról, katasztrofális összeomlása („*Solo per me l'infamia...*”) Gilda elbukásának elbeszélése nyomában s főként a felvonásvég száguldó és explozív bosszúkiáltása („*Si, vendetta...*”): szerkezetileg egy-egy nagy, drámai kettős percnyi mozzanatai, akárcsak a TRAVIATA fordulópontján Alfredo brutális felcsattanásai („*Partirò, ma giura innante...*”, „*Ogni suo aver...*”). Megannyi rejtjelezett üzenet az országos köztudat, közérzet címére, mintegy: emlékezzünk még a közelmúlt életre-halálra szóló nagy jelszavaira, *ébred tartjuk, őrizzük* változatlan érvényességüket... És a TRUBADÚR teljes, domináló hangvételének féktelensége, színeinek kielezett összhatása nem fenyeget-e csaknem percenként még a „konspiráció” felmondásával is? Nem köszönti-e az ÁLARCOSBÁL Riccardója és Ameliája kölcsönös szerelmük megvallott felismerését valóságos győzelmi indulóval („*O, qual soave brivido...*”), vagy Renato és összeesküvőttársai nem követnek-e ismerős „vendetta”-fogadalmakat szinte parodisztikusan torzító brutalitással („*Dunque l'onta di tutti...*”) A DON CARLOS méltán híressé vált „Szabadság-kettőse” már más úton jár: a régi, harsány, serkentő indulóknak, strettáknak nagyszerű, érces ragyogású *visszfénye*, emléke („emlékműve”?). Nem buzdító dal, hanem himnusz, nem az, amire az emberek harcra fegyverkeznek, hanem amire felállnak a helyükről... Statikus ünnepélyessége messziről, mintha az ifjú pályát negyedszázada elindító „*Va pensiero...*” (NABUCCO) emlékét is magával hozná. Otello énekel még majd hasonlót („*Ora e per sempre addio...*”), régi harcaira emlékezve, szűkszavúbban, lecsupaszítottabban és megrendültebben bármely eddigi „emlékezésnél”, de ez már a nagy, romantikus olasz operakultúra búcsúja, szenvedélyes szavú leszámolósa.

A későbbi, higgadtabb figyelem aztán felfedte: az ilyen intonáció szövegi-cselekmé-

nyi „átértelmezésében” legalábbis a MACBETH (1847) megelőzte a történelmi helyzetváltozást, a Risorgimento időleges apályszakaszát. A gyújtó, plebejus „tömegdalok” hangsúlyainak finomodása, karakterük kitágulása és elmélyülése az „univerzálisabb” szenvedély szavává – mintha itt, a Lady első felvonásbeli nagy áriájának már-már ekstatiszikus zárószakaszában és a Macbeth házaspár kettősében („*Fatal mia donna, un murmure...*”) a „tőrlátomásról”, az „álom megöletéséről”... válna sietősebbé, türelmetlenebbé.

A két szakasz egymásutánja aztán váratlan, tragikus fordulat – a királygyilkosság felfedezése – élményébe torkollik, ez alkotja az első felvonás féktelen-vad lüktetésű és egyszersmind monumentális épületű *finálját*.

Ez a monumentalitás félreismerhetetlenül és ellenállhatatlanul, a folyamatokat mintegy „megállítva”, nagyon jellegzetes „egyesítő, összefoglaló” hatást vált ki, mint amikor – úgy szoktuk mondani – „megáll az idő”. El sem tudnánk háritani társításainkat Mozart-példák emlékeire („*Contessa, perdono...*” a FIGARÓ-ban, „*Or, che tutti...*” a DON GIOVANNI-ban) vagy akár Beethoven-*szimfóniák* (3., 6., 9.) záróteteleiben a rokon affektusú penultima-pillanatokra... Nem csak a finálék megfelelő passzusában otthonos a Verdi-zene és színpad világában az ilyen „esemény”, dramaturgiai és karaktervilága is tágasabb annál. Ezeknek a pillanatoknak közös eleme a szó legtágabb értelmében vett ünnepélyesség, „szakrális” mozzanat, amely a reneszánsz és barokk hagyományú, isten hirdette megoldást korszerű és mélyen átélte, sorsdöntő, személyesen humánus aktussá váltja át. Ha áttekintésünk csak a fiatal Verdire szorítkozna, talán „*O, sommo Carlo*” (ERNANI) vagy éppen „*Và, pensiero*” lehetne a címe. Az ilyen pillanatoknak egy-két drámai személy éppúgy lehet cselekvő átélője, mint egy csoport, egy közösség. Nem feltétlenül szembeszegülés, ütközés történik ilyenkor, hanem többször is az egymásra találás vagy éppen az út a kettő között, az átváltozás.

Violettától Desdemonaig

A sorsfordító számadások művészi képpé formált sora meghökkentően korán indul. A TRAVIATA (1852) második felvonásának mindegyre élesebbé váló dialógusa közepén Violetta, feladva hátralévő élete rövid örömmreményét, *legyőzötten* adja meg magát („*Dite alla giovine...*”), s csak fokról fokra, ütemről ütemre kezdjük átélni, dallama csöndes kibontakozásában, milyen *naggyá nő*, milyen kikezdzhetetlenné emelkedik.

Olyan fordulat lélegzetszorító döbbenete ez, amelyben egy élet (vagy *az élet*) eddigi útja egyszerre lényegében, tartalmaiban új irányt vesz. Verdi zenedrámái koncepciója fejlődésének egyik legmélyebben jellemző, alapvető vonulata indul meg itt: monumentális belső sugárzású nőalakok, hősnők sora, Amelia az ÁLARCOSBÁL-ban, Leonóra A VÉGZET HATALMÁ-ban, Erzsébet királyné a DON CARLOS-ban, Aida és Desdemona... Elnyomatás és megaláztatás, lemondás és önfeláldozás hősnői, mindnyájukat *ez* a pozíció emeli a szenvedés heroináivá, az „*ewig Weibliche*” öröksége a romantikus kultúra megfényesedő búcsúzásában. A férfiaktivitás tetteinek, kiállításának *nem sikerült* a világ – a polgári lét – tartalmainak megváltoztatása. Most helyébe lép a „passzív” női nagyság fájdalommal tisztaságú, felemelő világképe... Verdi nyilván sohasem ismerhette a kortárs magyar költő sorait, amelyek számunkra ezt a komplexumot ismerősebbé avatták:

„Mit állsz tátongó mélység, lábaimnál?
Ne hidd, hogy mélyed engem elriaszt!
A por hull csak beléd, e föld szülötte,
Én glóriával átállépek azt.”

Mélyről sugárzó szoprán dallamok, életre szóló próbatétek nagy ívelésű énekei... Az *aria* szokottabb, világos tagoltságú, kerek zártságát többnyire „átállépve” lebontják, épp csak emlékeztető jeleit meghagyva, megrázkódtatások el-elakadó, tépelődő monológjaiként. Így vívódik Amelia élete dilemmájával az *ÁLARCOSBÁL* második felvonásának kezdetén, így számol le Leonóra a végzet hatalmának áldozataként minden reménnyel, így néz szembe Erzsébet királyné a csakis lemondást, rezignációt kínáló jövővel Don Carlosszal való búcsútálalkozása előtt. És ha *együttes* résztvevőiként szólnak, besötétülést, megrendülést, felbomlást és ármányt ragyoghatnak át etikai magasságukból... Alig ismerek hasonló, mélyből a magasságba megtisztítva emelő zenét, mint Aida és Amonasro kettősének zárószakasza („*Padre, a costoro schiava non sono...*”). Ahogy a zenekar a leány gyötrődve-vergődve megszólaló dallamát suttogva pihegő harmóniamenetével előkészíti, és együtt emelkedik vele, az átok megsemmisítő szakadékból a női és emberi nagyság önmagát, mindenét feláldozó csúcsáig, ahol végül elébe jön a továbbemelő és feloldó apai válasz...: nem mámoros eufória zenéje szól az ilyen percekben, hanem a fájdalomban, zokogásban is tetté érlelődő etikumé.

Ezeken a pontokon egyre szilárdabban „befelé”, a dolgok lényege felé fordul a Verdi-dallam minden mozdulata. Konvencionális cirádák elmaradnak, a nemesebb hagyományú ornamentika is a mélyrétegbe épül be és oldódik: magába a dallamba. A grandiózus ívelés vonalát meg-megtöri a kilátástalanság mélységig ható felismerése, hogy épp e felismerés küzdelmes és támadhatatlan igaza, vállalásának intranzigens ereje adja vissza még töretlenebb fényük teljességét.

Desdemona alakja pusztán a szó és a cselekmény mércéjén tipikusan *passzív* tünne, Otello minden magatartás-fordulatát csak „elszenvedőnek”. Egy más művészeti ág, a zene specialitása (az opera mint „*másik dráma*”) révén érzelmi világa tágasabban, többretűen és mélyebb-élesebb megvilágításban tárul fel... ahogyan aurája, a második felvonás kvartetjében, mintegy („glóriával”) maga mögé utasítja, zárójelbe teszi a gyötrődő gyanú és a nyüzsgő-zsongó intrika sűrű és kusza szövedékét, mintha minden bűn, minden nem igaz szó terhét is a saját, tiszta büntelensége venné – tudtán kívül – magára... Nyomorult szajhának szidalmazva, földre sújtottan alázva a harmadik felvonás kettősében, majd fináléjában – Desdemona énekében a makulátlan humánus olyan arculata áll előttünk, amely most az emberi létezés megmagyarázhatatlan, számára mindhalálig felfoghatatlan rémképével nézett szembe.

„Ebben az ünnepi órában” – Solenne in quest'ora – nemcsak Verdi halálának centenáris évére gondolunk. Azért is figyelünk ezekre a szavakra, mert Verdi témaválasztása, drámai zenéjének elsőrendű narratívája a hatvanas évektől – bármily jó vaskosan romantikus is ez a címadás! – a végzet hatalma (a kisbetűs) jegyében áll. Itt kezdődik szembeszökően tipikus és különös-személyes *kései*, elválása (korábban említett) „főútvonal”-tól (ha ugyan általában, a kor teljes operakultúrájában létezik még ilyen...). A dallam tagoltsága Leonóra „beavatásában” – a század egyik legmagasztosabb szakrális látomásképében, az *áttetsző és könnyű* szövésű *monumentalitásban!* – a tömondat tömörségét veszi fel. S nemsokára, a két, egymást soha nem látott férfi találkozásában: tiszta és egyértelmű az énekbeli szavuk egymáshoz (ebben az ünnepi órában), a békesség, a bizalom megtisztult, egymásra találó csöndjében. Vannak operazenei a romantika századában, amelyek pillanatra sem tűrnek dekoráló szószaporítást, még ezt a pillanatot marasztaló túláradást sem. A tökéletes megbékélés mozdulatlan ná kristályosodott szépsége *rejt el magában* – de egyetlen, rá célzó, elboruló hangsúly

nélkül! – elérhetetlensége *tragikumát*. „Most, hogy mindennek vége...” – ilyen egyenes szóval indítja Don Carlos is a végső búcsú dialógusát „mostohaanyjává” kényszerült régi szerelmétől, Erzsébet királynétól. Szükszavúságként megszólaló etikai erő jelenik meg, amely talán éppen csak *művészi képpé* válásában mutathatja már fel ellentmondásos szépségét: a lemondás nagyságáét. A valóságbeli, életbelien emberi úgyszólván mindenestül Szépséggé szublimálódik.

Ekkortájt úgyszólván minden dallam karcsú és nemes tartású alakot ölt, az énekelt és a zenekari egyaránt és együtt is. Aidáé és Radamesé is így mond búcsút a földi életnek (akárcsak a VIHAR shakespeare-i szellemei: „*a légbé tűntek, lenge légbé tűntek*”). Mint ha a „Szépségnek”, ennek a tág és általános kategóriának most egy szűkebb specifikuma válna sajátosan érvényessé és időszerűvé – ez a könnyű röptű, lebegéssé, tiszta és áttetsző jelenség, amely azonban ebben az alakjában sem hagyta el messziről, mélyről magával hozott humánusát. Búcsúztatja és elsiratja, hogy valami módon továbbadhassa – önmagával együtt – hátralévő, ismeretlen tartalmú időknék.

Ritkuló, sűrűsödő alkotás

Vessünk egy pillantást az alkotópálya sűrűségi statisztikájára: Verdi pályakezdésétől, 1839-től ’50-ig tizenhat operát írt, az ötvenes években hatot, a hatvanasokban kettőt, a hetvenesekben – a REQUIEM mellett – egyet (AIDA) s ugyancsak egyet-egyet (OTELLO, FALSTAFF) a nyolcvanas és kilencvenes években. Bizonygatni sem kell talán, hogy ez a szignifikáns ritkulás nem egyszerűen személyes, életkori tünet: a művek csökkenő számát a művészi képpalkotás „indítékainak”, tartalmainak szigorúbban válogató, „takarékosan” *megszűrő sűrűsödése* ellensúlyozza. A távozni készülő, búcsúzó lépés mozdulata lelassít – és sürget. Ekkortájt búcsúzik az évszámra egyidős Wagner is: számára persze az énekelt dallam és a zenekari szövet új „karcsúsága” merőben mást jelent: hiperszenzuális, fájdalmasan és dekadensen modernül vibráló zsongást az ISTENEK ALKONYA (s vele A NIBELUNG GYŰRŰJE!) utolsó felvonását indító rajnai sellők régmúltat sirató panaszában, majd a PARSIFAL virágleányainak csábítóan érzéki táncha, keringőbe burkolt, mámorosan forró, végső élethimnuszát.

Verdi pályájának elakadását, körülbelül egy évtizednyi elhallgatását olyan tomboló, felkavaró vihar erejével töri meg az OTELLO megalkotása, mint amilyen ezt az operát – mintegy nyitány helyett – elementárisan vad sodrású színpad-zene-vízióval indítja. A Verdi-zene most, úgy érezzük, minden tekintetben intenzitása csúcán jár: drámaisága alapvető karakterének féktelen, kiélezett lüktetésében, poklokat járó végletességében és a – minden drámai törésén túl – megtörhetetlen, végigénekelte dallam (Desdemona életprogramja: „*cantiamo, cantiamo*”) teljesülésében. Van az OTELLO harmadik felvonásában egy két-három percnyi monológ („*Dio! mi potevi scagliar...*”), a meggyötört, mindenétől megfosztott, az artikulált szóig alig eljutó ember úgyszólván nyersmegszépítetlen szenvedésbeszéde, *egy* hang ismételtetése, amelyet csöndesen közrefog a hegedűk egyszólamú, nagyon lassan emelkedni kezdő szekvenciája (emlékeztet a Bach-passiók egyik-másik recitativo és ária közti, hangszerrel párosuló énekére), de végső soron ez is az alig „megzenésített”, *dízsitellen* sírás maga. És íme „az Ember”, nyöszörgő-dadogó, poklokat legyűró erőfeszítéssel mégis, még egyszer újjá tudja építeni szubsztanciája elpusztíthatatlan maradékát („*Ma, o pianto, o duol’ m’han rapito il miraggio...*”) néhány ütemnyi felfénylő énekedallam erejéig. Hogy aztán ismét elborítson mindent az összeomlás, az őrjöngő, szétfeszülő jajkiáltás-ének, viharvízió...

Nem határos-e valahogyan a hihetlennel, hogy minden idők operakultúrájának legnépszerűbb, legsikeresebb mestere, ünnepeltje (nagyon anakronisztikus szóval:

szárzeneszerzője!) eljusson művészi útján a századvég európai tudat- és élménykomplexumának, közérzeti és vilásképi válságának ilyen megdöbbentően könnyörtelen, illúziófosztó végletéig, ennek képét is beépítve a maga művészi világegészébe, már-már kizártnak éreztetve bármilyen feloldás lehetőségét?

Az OTELLO minden eddiginél élesebb feszítésű ívét azonban lenyűgöző erejű zárókapocs fogja át. Az első felvonás vége forró, telített dallamokban zengő szerelmi kettes a hiánytalan beteljesülés éjszakai csöndje és a párásan, irizálón derengő hajnali harmóniák fényufóriája között. Alig van más zene, amely ilyen töretlen tisztán élénk tárná a kikezdhethetetlenül boldog ember, emberpár *létének szépségét*. Az utolsó felvonás végén pedig, a mű végén, amikor mindennek visszafordíthatatlanul vége, amikor a halál, a megsemmisülés lép a „teljesülés” fázisába, az ember – ugyanaz „az Ember”, hiszen ki más tehetné, mint aki kezdettől végigélte, -küzdötte „*was der ganzen Menschheit zugeteilt ist...*”? – *megidézi* azt a soha többé pillanatot, amelyért itt kellett lennie a világban: „*un bacio, un altro bacio...*”. *Hogy is lehetne más az utolsó szava, mint a boldogság emlékéé?*

És nem határos-e OTELLO után a hihetlennel: a szinte feltarthatatlan és kifogyhatatlan kacagás, FALSTAFF, a háromfelvonásnyi, szikrázó, villódzó scherzo?

Csakhogy – amúgy érthető hitetlenkedésünkben valójában úgy látszik, mintha összetévesztenénk az opera megkínzottan vergődő és összeomló hősét a megformáló, ábrázoló művésszel, aki annak (az alkotás nagyon is komplex, intenzív értelmében vett) lényét, sorsát „átéli”, de semmilyen értelemben *nem azonos* vele. Különb is: a visszatérési kerekesség (klasszikus emlékü!) rendjét helyreállító emlékezés – „*un altro bacio*” – egy cselekmény és zene mögötti, ki nem mondott, mégis mintegy megszólaló „te absolvo” szöveget is rejt.

Hitetlenkedésünk tárgyául épp elég a magas öregkor (a nyolcvan küszöbén!) töretlen alkotóereje, sőt benne a stílus, a zenei-drámai nyelv gyökeres, gazdagító, felfrissítő *megújulása*! A zenekari szövet kötetlen, megszakíthatatlan – senki más stílusára nem hasonlító – szimfonikus folyamata, a pergő szóáradat mintegy „magától” karakteresen melodikussá kristályosodó „énekbeszéde” (és néhány megemeltebb hangsúlyú fordulatának álpatetikus öniróniája!) ...Mindez persze megbonthatatlan egység, de azért érdemes az elemeinek egymásba is átjátszó, plasztikus, finom rétegeződésére is figyelni. Az egyik: a mű terjedelmét messze túlnyomóan átfogó „*Egymást kacagjuk*” szindróma (hányadszor is szorulunk már a műkomplexum Verdin kívüli, Verdi előtti oldalának, a librettó egy-egy szlogenképes szavának mankójára, artikulációképességünk gyöngeségének támaszául!): az egymást keresztbe-kasba átkombináló intrikajátékok pergő-sistergő dikciója, előregedett és elpocakosodó hőszünk pszeudo-poszt-dongiovanniségének – és egyben, ugyanakkor intrikapartnereinek! – anyanyelvi területe. A másik egy rövid, hamar elmúló „hangulat”-epizód: a törbe csalt, kijátszott és mocsok csatornalében fűrösztött széptevő dalia megkeseredetten morgó kritikája a romló, egyre alantasabbá züllő világról, amelyben ő már kinézett, idejétmúlt idegenként emeli fel elzárkózó és mégis fensőséges szavát: „*Va, vecchio John, va per la tua via...*” – „Menj csak, öreg John, járd a magad útját...” Megrendülő részvét és hűvös, borzongató fuvallat csap meg... néhány perc az egész, a harmadik felvonás kezdetén, de kétségtelen: nélküle a teljes mű nem volna az, ami. A *harmadik* pedig, a legmélyebb réteg: a tündérek és manók világa az utolsó képben. Ez a zene semmit sem „tud” arról, hogy a színen a család „tündér”-leánya énekel, és szerződtetett játék manók nyüzsögnek az öreg nőcsábász megleckéztetőiként... Fenton magányos dalától s az éjféle óraütéstől fogva *igazi* varázslatban, bűvöletben zeng a manók fátyolfinoman áttetsző, csipkedő-

szurkáló, szinte álombeli hangszínű scherzója... És mindez újra meg újra beleütközik a megleckéztetést álcázó, egymást kacagó cseljáték realitásába, és szinte elválaszthatatlanul *el is vegyül benne*. Varázsos tanúságként arról, hogy mérges, egymást gyöttrő, szurkáló köznapiságunk és legtündéribb, mesebeli színezetű álmaink közt valami módon „lebeg”, irizál valami egyre megfejthetlenebb és definiálhatatlanabb természetű összefüggés.

Az öregedés, a búcsúzás fázisa bizonyára lényeges, kiiktathatatlan eleme ennek a jelenségnek – akár az operabeli emberalak, az alkotó művész vagy a mindezeket átfogó kultúra és civilizáció búcsúzó öregedéséről van szó... Igen: ráébredhetünk, hogy szédítően forgasztos és sokszor kegyetlen maskarás játéknak voltunk tanúi-részesei. Ezért: *kacagjuk egymást*. Vagy még inkább: „*tutti gabatti*”, rászédjük egymást.

Tagadhatatlan, szépíthetetlen, hogy ebben az általános, nagy kacagásban, méghozzá igazán a mélyén, ott van a sivár aspektus: miért, tehetünk-e okosabbat, van-e ennél jobb esélyünk, kilátásunk? Csakhogy azt is vétek és képtelenség volna tagadni, hogy ebből az oly nagy részében keserűség és rezignáció fakasztotta kacagásból valami alig megnevezhető eredetű és igen ritkán átélt *boldogság* is árad. Valamilyen még nehezebben körülírható tartalmú „tartalék” lehet a forrása. Rejtőző, kései tartalék és *emlékezés*, mint Otellóé az utolsó percben... Emlékezés, nem is kusza és elhomályosuló, eléggé éles, szuggesztív megjelenésű. Ha kell, a tárgyat is megkíséreljük még megnevezni: a szépség és a humánus. Vagy valamilyen, ma még ismeretlen szinonimájuk.

Gál Ferenc

ÓDÁK ÉS MÁS TAGADÁSOK

*Mint abban a másik álomszerű
történetben, ahol a vízbe sőt
lapátoltak, és a medence aljáról
a mutatványosok lassan felemelkedtek.
Csak itt félórával azután,
hogyan telefonálok, a lépcső tetejéig
elém jön. Kézfogással üdvözlő,
akár egy férfi, és mutatja,
hogyan menjek előre. Megkínál
a csempézett konyakból,
amiből, ha igazán akarná, megélné.
Megvárja, hogy a poharat és a tele-
fonomat lerakjam. Csak akkor fordítja
meg a homokórát, húzza ki magát
és kérdezi, hogy mit ne vegyen le.*

Ezek nem olvasmányélmények.

Élőben hallgatom a város szívében
a dobbanásokat és az angyalok
utáni nyelvet. Amin két sort írtam
délig, és a szemem karikásabb,
mint a dögevőké. Ez az én életem,
uraim, a nőket hagyjuk ki ebből.
Nekik ott van, hogy a magzatban
tett kerülő után mérhetően édesebb
a vérük. Nekem itt van a feszültség,
ami semmit nem hajt, és nem is
világít. A rutin, ahogy elvégzem
a szertartásokat, amikkel tartozom
a virágoknak és a testnek. Közben
utánaszámolok, hogy hány év alatt
tudnék mindent felélni.
Hogy az esedékes összeg duplájából
ma este mi mindenre futja, hol
és milyen társaságban.

*

Túl az örömelven. Az utolsó
bikinivonalon és a fájdalom-
küszöbön is túl, ahol az élő
anyag fáradása már nem gond.
Ahová hús talpú szerelmeinkkel
érkezünk, de mint a hőség
alakzatai, távolságot tartva.
Az alacsony díjszabású órában
sem feledve, hogy a cseppben
megremegő tenger azért mégsem
ugyanaz a tenger. Akkor sem,
ha partjain már napok óta délig
tart a hajnal. Ha csak a
nagyság szerint leterített
bőrökhöz igazodunk, az öléből
hiányzó hermelinre ügyet se vetve.

Jónás Tamás

SZERELEM

Szerelmes lett a feleségem. Megbeszéltük már százszor is, hogy eltitkoljuk egymás elől, ha ilyesmi történne. Én ugyan hol ezt mondtam, hol azt, volt, hogy majdnem beleőrültem a gondolatba, hogy talán máris titkol előlem valamit, és amikor találkoztunk, lázasan, szégyenlős tekintettel rögtön belekezdtem:

– Én mégis tudni akarom, ha van valami! Van már valaki, akit szeretsz?

Honnan tudhattam volna, hogy igaz, amit válaszol: nem, nincs. Megsimogatta az arcomat.

Mennyiszer öleltem meg csak azért, hogy közvetlen közletről megnézhessem vállán a kabátot, az inget, nincs-e rajta idegen hajszál. Hányszor szagoltam észrevétlenül a nyaka mögé, és hajoltam hozzá egész közel, hogy leheletéből kiérezhessem egy másik száj leheletét. Mert meg lehet érezni, ott marad a másik száj íze egy darabig.

Törékeny feleségem van, tele fájdalommal. Puberáldisztrófiának mondja a szaknyelv, pedig éppen nem olyan ijesztő, mint ez a név: örök kislányos teste van. Feszés bőr, lapos mellecske, lapos has, bátortalan kis comb és meleg, szögletes kis öl. Nagy szemű, nagy szájú, bánatos kamasz. Barna, bátortalan haja összevissza áll, mintha nem tudná a dolgát, mintha nem tudná, hogy dísz, koronája kellene legyen a szelíd arcnak.

Boldogtalan.

Összeszorul a szívem, amikor nevet, mert nagyon nevet, igyekszik, jól akarja magát érezni mindenképpen, és ha pincértől rendel, sört vagy bort rendel azért is, hadd kábítsa el magát. És teli szájjal nevet, nagy, húsos ajka megnyílik, a feje hátrahajlik. Rajta felejt mindenki a tekintetét, és nincs férfi, aki ne ugyanarra gondolna ilyenkor. Az alkoholtól kipirosodik az arca, orrcimpája alig észrevehetően elkezd remegni, és figyel, úgy figyel mindenkire, aki férfi és beszél, mintha csak az a férfi volna egyedül a világon, és nevet, érzékenyen, már-már bántóan hangosan és szolgálatra készen – minden apró furcsaságon, viccen, grimaszon.

Mint egy rima.

Bánatosan jött haza. Tett-vett a konyhában, hamar vacsorát készített, és szólt, hogy üljünk asztalhoz. Késtünk, a gyerekek sem tudták abbahagyni még a játékot, én meg – ura a háznak – annyira belefeledkeztem az írásba, hogy bár hallottam, hogy szól, felelni már elfelejtettem. Talán félórát is késhettünk. Már megterített, az asztalon gyengén gőzölgött az étel, ő még mindig az asztal mellett ült, merengve, hátradölvé, lábát keresztbe rakta, s egyik tenyerével ölet takarta. Nyugodt volt.

Rámolyogtam, de ő csak alig tudott visszamosolyogni.

Már akkor tudtam mindent. Már onnan elkezdődött a játék. A harc. Már jobb lett volna, ha nem kérdezek semmit, mert láttam már mindent, ami megtörtént és aminek még meg kellett történnie – mindent.

Töltött paprika volt a vacsora.

Eltökéltem, hogy nem kérdezek semmit. Amíg nem tudhattam biztosan, van-e titkolnivalója, nyaggattam, faggattam, gyötörtem, hogy tudassam vele, milyen fontos lenne tudnom, ha lenne mit. De amikor már láttam, hogy mondania kellene valamit, elhagyott minden erőm és akaratom: már azt szerettem volna, ha magától nyílik meg

vagy záródik be örökre, és hiába borzongtam meg mindkettőtől, nyugodtnak tettettem magam, mert még nyugtalanságommal sem akartam sürgetni.

Az asztal mellett ült még mindig, nem vagyok éhes, mondta, ettem hazafelé egy pizzát, nem voltam valami jól. A tenyere még mindig az ölen, mintha nem akarná, hogy elszökjön az a kevés meleg, ami fáradtságában ott összegyűlhetett.

Baszta.

Nyelnem kellett ettől a gondolattól, aztán rögtön innom, és ahogy a pohárért nyúltam, feldöntöttem, és a sárgás narancslé az asztalra folyt.

Mosolygott. Konyhakendőért nyúlt, felitatta a folyadékot, s mintha rázta volna egy kicsit a fejét, talán, hogy milyen ügyetlen vagyok. Egy rövid időre rám emelte a tekintetét, de nem állta sokáig a pillantásomat. Felállt, a mosdókagyló fölött kitekerte a rongyot, a fürdőszobába ment, kezét mosott. Csak egyetlen kis perccel maradt bent tovább, mint amennyi a kézmosáshoz szükséges. Talán csak belenézett a tükörbe, és vizsgálta arcát, izmait, hogyan állnak össze, miről árulkodnak vagy miről titkolóznak. Talán csak megsimogatta ölet, talán csak hosszasan törölte meg a kezét, és végiggondolta az elmúlt két órát, az elmúlt kettő (vagy három? talán négy? öt? nem, öt már nem lehetett!) gyengédségeit és ceremóniáját. Talán csak megszédült egy kicsit, mert hirtelen ugrott fel az asztaltól, talán csak lemosta a tükröt vagy a kád szélét, a gyerekek folyton összemaszatolják, piszkos, vizes kezükkel rajzolgatnak rá, és hangosan nevetgélnek, sikongatnak, amikor együtt fürdenek.

Már álltam volna fel, hogy utána megyek, átölelem, és megmondom neki, hogy érzem: megtörtént, de ő éppen akkor lépett ki a fürdőszoba ajtaján, és nyílt, gondtalan és gondolattalan tekintettel nézett rám, rögtön elszégyelltem magam, és bizonytalanul, mint aki nem tudja, miért kezdett el egy mozdulatot, a kenyerespolchoz léptem, és vágtam magamnak egy szeletet. Nézett kedvesen, mosolyogva, és nem szólt, hogy még az asztalon is ott a teli kenyereskosár.

Moziba ment egy barátnőjével. A piros nadrágját vette fel, és még délelőtt megmosta a haját. Kitararított, főzött, elintézte a telefonokat. Nem felejtett el semmit, amikor bevásárolni volt. Indulás előtt hozzám lépett, megkérdezte, min dolgozom mostanában. Hümmögtem. Anélkül, hogy levettem volna tekintetemet a számítógép monitorjáról, megsimogattam a fenekét (szépen domborodott a piros nadrágban), mintha kívánnám. Rám mosolygott, de nem ült az ölembe, nem rakta tenyerét a vállamra, ellépett, és összeszedegette a gyerekek szétszórt kisautóit. Amikor kilépett kis egyszobás lakásunkból, még visszánézett, rendben hagy-e mindent maga után, majd hirtelen, határozottan húzta be maga után az ajtót. Jólesett volna, ha babrál egy kicsit, ha remeg a keze, vagy ha csak köhint egyet, ügyetlenkedik.

Nagy csend maradt utána.

Már másfél órája késett. Könyvet vettem elő, csak egy kis olvasólámpát kapcsoltam fel, hogy gyenge kis fényudvarában olvassak. Színjáték volt. Amikor hazaérkezik, hadd lássa rajtam, hogy nyugodt vagyok, hogy elmerülve, elgondolkodva, szelíden lásson – egy szép, érzékeny novellákkal teli könyvet választottam –, s hadd kínozza az önvád: amíg én itthon, bízva benne, nyugszom, ő legtitkosabb, leggyönyörűbb szenvedélyeit táplálja titkosan, kizárva engem minden örömeiből.

Elovastam már pár novellát, de még mindig nem érkezett meg. Újabb félóra telt el. S akkor valami eszembe jutott, amitől nyugtalanul el kellett dobnom a könyvet, s

fel kellett ugranom, izgalmamban fel és alá járkáltam. Hangosan mondtam ki, amire gondoltam:

– Lehet, hogy már tudja, hogy gyanakszom? Tudná, tudná, tudná? És mégis?

Kétségbeesetten álltam a szoba közepén. Mi bánt?, kérdeztem magamtól. Megnyugtattam magam valahogy, legalább annyira, hogy visszaülhessek a lámpa fényudvara alá. Tartottam a könyvet magam elé, mintha olvasnám, de üveges szemmel néztem csak a papír mögötti végtelenbe. Már majdnem gondolkodni tudtam nyugtalanságomon, amikor megzörrent a zár. Felugrottam, visszaültem. Magam alá húztam a lábamat, és a könyv fölé hajoltam.

Tett-vett az előszobában, és óvatosan nézett be az ajtón, miközben a cipőjét vetette le.

– Nem alszol még? Megvártál?

– Jó ez a könyv, igen érzékeny – felmutattam neki, mint egy bizonyítékot, s még a számát is legörbítettem, hogy ez igen, vannak ilyen jó könyvek.

Leült mellém a kanapéra. A térdemre tette a tenyerét. Sose szokta.

– Milyen volt a film? Mit is néztetek?

– Már nem kaptunk jegyet, sétálgattunk, csak beszélgettünk egy kávézóban, azért is késtem...

Felállt, és a fürdőszobába ment. Hallottam, hogy fürdővizet enged, lehúzta a vécét, és sokáig csend volt. Talán már a kádban ült, vagy... Nem is tudom. Attól féltem megint, hogy a tükörben nézegeti magát. Szívesen kilestem volna.

Megágyaztam. A paplan egyik sarkát felhajtottam, kis háromszög mutatja így, hogy hová kell feküdnöd. Egy szállodában láttam ezt, valamikor régen még, így vetette meg az ágyakat a szobalány, és azóta a törődés és a figyelmesség jele volt ez nekem.

Elmosolyodott, amikor meglátta, csak egy törülközőben jött be, szokása szerint vizesen, sosem törölte magát szárazra, az ágyban száradt meg.

– Bent hagytad a vizet?

– Jaj, nem. Te is akartál fürdeni?

– Nem baj, talán maradt még annyi meleg, hogy lezuhanyozhassak.

A fürdőben vadul kutatni kezdtem a ruháit, és hiába szégyelltem magam, szolgáltam a ruhadarabjait, mint egy megvadult kutya. Semmit nem éreztem. Nagyokat sóhajtván néztem a tükörbe:

– Te fasz!

A bugyi! Hol a bugyi? Újra elvesztettem minden józanságomat. Felborogattam minden szennyest, belenéztam a mosógépbe, de nem találtam. Visszavette volna? Nem, ilyet sose csinálna. Ki kellene mennem megnézni. De hát csak törülköző volt rajta! Alatta ott lett volna a bugyi? Egyáltalán milyen bugyi is volt rajta? A fehér. A fehér? Tényleg, dobant meg a szívem. A fehér, a tanga. Hol van? Újult erővel kezdtem kutatni. Újra sétdobáltam mindent. A szennyesek között találtam meg. Bele volt csavarva egy piszkos pólóba. Az enyémbe. Szinte elsírtam magam, hogy éppen az enyémbe tekerte. A bugyi ugyanis el volt szakítva.

Összecsuklottam.

– És mi van Ancsával? – kérdeztem tőle, amikor mellé feküdtem az ágyba, végeztem a zuhanyozással.

– Volt még meleg víz?

– Langyos.

Hallgattunk.

– Én is találkoztam vele tegnapelőtt, vagy három napja is már? – tényleg így volt.

Gyorsan elmondtam, mielőtt ő mondhatott volna bármit is Ancsáról, hogy én mit beszéltem vele. Nem akartam, hogy lebuktassa magát.

– Ja, nekem is mesélt... – szólt bizonytalanul.

Sokáig gondolkodtam, hogy mondjak-e valami hazugságot is, hogy elfogadja-e vagy sem – lebuktassam vagy hagyjam, hogy ő oldja meg úgy, ahogy akarja.

– Fáradt vagyok, egész nap rosszul voltam. Szerintem holnap már menstruálni fogok... – Megfordult, jelezve, hogy aludni akar.

– Ma még szeretkezhetnénk... – mondtam, de nem érintettem meg, nem simogattam meg a hátát, pedig azt szerette.

Visszafordult, megsimogatta az arcomat, a szemembe nézett, és rám mosolygott.

– Nem megy, ne haragudj, fáj a hasam, görcsöltem egész nap.

A kezét sokáig az arcomon hagyta.

Hazug kurva!

Felsírt éjjel a kisebb fiú. Ő szokta megnyugtani ilyenkor őket, de most meg se mozdult, aludt, meg se rezgett, úgy aludt, mint aki napok óta semmit, mint aki nagy-nagy munkában fáradt ki – halálosan. Haragudtam rá, hogy egyedül álmodik.

Megnyugtattam a kicsit, tejet hoztam neki, simogattam a hasát, lassan, körbe-körbe, és amikor már megint aludt, szuszogott, mókásan, de mégis kétségbeejtően kiszolgáltatottan, kisszéket hoztam, és leültem a kiságya mellé. Hajnali három-négy óra lehetett. A legsemjobb időszak. A legistenesebb.

Hallgattam a családom csendjét.

Fáradt voltam én is, szédültem. Kimentem a fürdőszobába, újra megnéztem az elszakított fehér bugyit, már higgadtan, még ásítottam is közben. Egészen közel emeltem a szememhez: ez bizony el van szakítva.

– Leszakította róla – mondtam ki magamnak, hogy igen, így van, ezen az úton kell továbbhaladnod.

De hová? Le akartam leplezni talán? Vagy kifürkészni a titkait? Vagy csak azt akartam, hogy legyen miről gondolkodnom? Kínozni akartam csak magam? S ha igen, akkor miért nem engedtem meg magamnak, hogy találgassak: melyik férfi lehet az? Hiszen nem járt ő el annyit sehová, sosem, hogy hosszabb kapcsolatokba kezdhesen ismeretlen férfiakkal. Vagy lehet, hogy alig ismeri? Épp csak egymásra néztek a buszon, az utcán, a boltban? Vagy egy régi ismerős, akivel összefutott valahol, és nagy örömmel üdvözölték egymást, úgy, hogy mindketten meg is lepődtek, és feltették maguknak a kérdést:

– Hát ennyire fontos voltam én ennek a lánynak, ennek a fiúnak, hogy így üdvözöl, így mosolyog, ilyen titkosan, ilyen szépen? Miért nem vettem én ezt észre?

Pedig lehet, hogy nem is voltak olyan fontosak egymásnak, csak egy rossz, szürke napja volt mindkettőnek, és váratlanul meglátva egymást, a legkorábbi fiatalságuk élénk színű örömeit juttatták egymás eszébe, és hálások voltak egymásnak egymásért.

– Leülhetnénk valamikor beszélgetni! – ezt biztosan a fiú mondta volna.

És valamikor találkoztak, és mindketten szépen felöltöztek, még nem is tudva, miért, még inkább attól félve, hogy amikor meglátják egymást megint, már nem örülnek majd annyira, majd nem lesz miről beszélniük, mindketten megváltoztak, már régen nem lennének még szomszédnak se jók.

De megint ott volt az a mosoly, az a zavar az arcon. Akkor már biztosan, egész biztosan kimondták magukban a szót: szerelem, és hosszasan néztek egymás szemébe, de csak úgy, mintha kellene, mintha a figyeléshez kellene, mert mégiscsak lett volna miről beszélniük, és kíváncsian és nagyon figyelve nézték egymás kezét először, ahogy a hangulatos kis szórakozóhely asztalán nyugszik, vagy babrál a pohárral.

Ittak.

Biztosan ittak valamit, amikor először találkoztak. Lázasan kutatni kezdtem az emlékeimben, volt-e a közelmúltban olyan, hogy zavarodottan jött haza, vagy kissé bolondosan. Mert ha iszik, ez a kettő lehet: vagy sírós lesz a kedve, vagy túl jó, „gyeretán-coljvelem”-kedv, amivel igen nehezen lehet csak bármit is kezdeni, ha a másik rosszkedvű vagy egykedvű vagy egyszerűen csak józan. Mint ez az egész rohadt, szar világ...

Nem, nem volt olyan, nem emlékeztem semmire. Vagy régebben történt már mindez? Ezek már hónapok óta titkolóznak?

Rémülten néztem körbe, nem tudom, miért, olyan lehettem, mint aki eltévedt egy dzsungelben, és lopakodó vadállat hangjait hallja. A gyors, váratlan mozdulatom megijesztett, a fürdőszobai tükör mellett álltam ugyanis, és csak annyit láttam a szemem sarkából, hogy valami mozdul, azt hittem, ő jött utánam.

– Majom! – mondtam magamnak, ahogy a tükör elé hajoltam. Szembeköptem a képemet.

A kisfiam megint felsírt.

Visszafeküdtem mellé, de nem tudtam elaludni. Nézni akartam, de még azt se merem, féltém, hogy megérzi, és váratlanul, mint egy rossz horrorfilmben a halottnak hitt áldozat, rám nyitja a szemét. Kirázott a gondolattól a hideg. Inkább a plafont néztem, már volt mit látnom, kint lassanként világosodott.

– Mi nem az enyém belőled?

Ezen elgondolkodtam.

– S hát olyan szörnyű lenne, ha az enyém lennél, ha birtokolnálak? Mihez tudsz kezdeni azzal a fene nagy szabadsággal, amit keresel? Szerelmek? Férfiak? Faszok? Mit keresel? Magadat? Hát biztos vagy-e benne, hogy ilyen kalandocskákban találsz magadra? Meg amúgy is: miért vagy te annyira kíváncsi magadra? Mi szükséged neked magadra? Nem vagyok elég neked én? Már nem vagyok?

– Azt mondd: kalandocskák? – helyette is kérdeztem, mindig így gondolkodom, párbeszédemben, ha fontos dologról van szó.

– Szerelmek? – kérdeztem ijedten.

– Az! Szeretem azt a férfit!

– Miért nem mondd ki a nevét?

– Gergő! Gergő! Ha tudni akarod.

– Gergő. Hülyeség. Nem is ismersz egy Gergőt sem.

– Hm. Ez jellemző rád.

– Szebb, mint én?

Nem válaszol.

– Nem hallasz?

– Miért érdekel?

– Miért ne érdekelne? A feleségemet baszogatja egy Gergő, akiről nem tudok semmit, csak megkérdezhetem már, hogy szebb-e, mint én!

– Nem szebb.

– A fasza?
 – Mit akarsz? – szinte sértődötten kérdezi, mintha bunkónak tartana.
 – Jobban baszik? Vagy szebb a fasza? Mondd meg! Ne hazudj, hogy ez nem fontos! Nagy, kicsi, vastagabb, szelídebb, kisiúszabb, férfiasabb, tolakodóbb, figyelmesebb? Nem a Gergő, nem az ember érdekel – a fasza, a faszáról beszélj nekem!
 – Nem beszéllek, engem nem érdekel a fasza.
 – Akkor mi érdekel, te majom? Miért vele fekszel le, miért nem velem? Miben jobb ő, mint én?
 – Csak más.
 – Csak más?!!! – kiabálok már. – Csak más? Hát nem is vagy belé szerelmes?
 Ezt a beszélgetést már álmodtam, kifáradtam a hosszas gondolkodásban, és sehogy sem emlékszem vissza rá, hogy mit válaszolt akkor.

– Mikor találkozol legközelebb Ancsával? – reggeliztünk, a gyerekeket már óvodába vittük, csak ketten ültünk az asztalnál.
 Meglepve nézett rám.
 – Nem beszéltek meg, hogy újra találkozunk. Miért gondolod, hogy megint találkoznunk kéne?
 Megzavart a válasza megint.
 – Csak... Úgy tűnt, hogy jól kibeszéltétek tegnap magatokat, gondoltam, összejáratok majd. Mit tudom én!
 – Nem. Nem beszéltek meg semmit.

Negyedik hete nem szeretkeztünk. Hol én értem haza későn, hol ő panaszkodott fejfájásra, gyomorgörcsre – szinte féltem is vele szeretkezni, mert olyan gátlástalan, szenvedélyes és kiszámíthatatlan szoktam lenni közben, hogy tartanom kellett hirtelen előtörő indulataimtól. Talán adok neki egy pofont, miközben a legnagyobbakat sóhajtja, és az égő kéjtől az ágyékomban én is jobban megszedülök, és rákiáltok:

– Kivel csalsz, te kurva? Ki baszogat?

Eljött viszont az este, amikor nem volt semmi kibúvó, neki sem, nekem sem. Korán otthon voltunk mindketten, a gyerekek már kilenc órákor aludtak, mélyen, a hosszas, vidám játszótéri kalandjaikról álmodtak talán, a kisebb néha még fel is nevetett.

Feküdtünk fent, egy szobánk galériáján, kis menedékünkben, pihenten (délután mindketten aludtunk egy kicsit a kiadós ebéd után, csak a gyerekek kacagásaira ébredtünk, mert békásat játszottak, és a nagyobbak igen jól sikerült az utánzás, mindketten akkorákat nevettek, hogy először rémülten ugrottunk fel, azt hittük, baj történt). Szombat volt, még a hétfő nyomasztó feladatai sem árnyékolták be az estét.

Megkért, hogy nyomogassam a hátát egy helyen, mert fáj neki, talán rossz mozdulattal emelte fel kisfiunkat kint a játszótéren, talán a reggeli bevásárlásnál erőltette meg izmait. Levette könnyű kis ingét, és hasra feküdt előttem, mutogatta ügyetlenül, hogy hol fáj, és ez tetszett nekem, csak mosolyogtam rajta, nem tudtam ellentmondani. Kedvesen, gyöngéden nyúltam hozzá. Lassú, körkörös mozdulatokkal igyekeztem oldani a görcsbe rándult izmok feszességét, végigszaladtam ujjaimmal a gerincén is, nyakától egész a fenekéig, de nem nyúltam be a nadrágjába, nem akartam, hogy szeretkezzünk, vagy ha szeretkezzünk is, még nem akartam ilyen gyorsan. Félttem még mindig, azt reméltem, megúszhatjuk még valahogy: talán beszélgetni fogunk, vagy valami kellemes film kezdődik a tévében, amit mindenképpen végig kell néznünk. Igen,

a tévé, jutott eszembe, és egy pillanatra odébb másztam, hogy a távirányítót megke-
resve bekapcsoljam az egészen lehalkított készüléket, szerettem, ahogy vibrál a fénye,
ahogy ártatlan képek pörögnek előttem, mintha az élet pörgött volna a dobozban. Egy
fél perc sem volt az egész, és közben szóltam is:

– Rögtön folytatom, van még egy kis görcs benned, ellazítom, várj, bekapcsolom a
tévét...

De mire visszafordultam, már levetette magáról a nadrágot, és bugyiban feküdt előt-
tem, már a hátán, és nyújtotta a kezét, hogy magához húzzon. Mosolygott. Megadtam
magam. Eszembe jutottak régi, őrzítő szeretkezéseink, amikor még szabad volt akár ki-
áltani is, ha úgy esett jól, nem kellett egymást csitítanunk, hogy „pszt, a gyerekek, moz-
golódik az egyik, még felébrednek”. Eszembe jutott, ahogy megadóan és hihetetlen
ügyességgel fölém kerekedett, és hátát mutatva nekem rám ereszkedett, lassan, miköz-
ben kezével combunknál matatva mindent a helyére tett, és lassú, ijesztően lassú moz-
dulatokkal táncba kezdett rajtam... Sóhajtottam, és adtam én is a kezem, már rá is akar-
tam hajolni, hogy nyakon csókolom, amikor megláttam, milyen bugyi van rajta.

A tanga volt.

Megdermedtem. Nem akartam, hogy észrevegye rajtam a zavart, de már nem is tit-
kolhattam, hogy az ölet figyelem, hát elkezdtem a fehérneművel játszózni. Egy uj-
jamat bedugtam alá, s mintha csak izgatni akartam volna, körbefuttattam mindkét ol-
dalon, a szélei mentén, hogy keressem a szakadást.

Megvarrta volna?

Nem, nem találtam a szöveten semmi roncsolódást.

Újat vett helyette. De ugyanolyat! Ez egy új bugyi, újat vett helyette! Újat vett he-
lyette! A másikat biztosan kidobta. Görcsbe rándult a gyomrom, minden erőm elha-
gyott, nem tudtam én már a szeretkezésre gondolni, csak a bugyit akartam, hogy hadd
vizsgálhassam meg alaposabban, ügyetlenül próbáltam róla leszedni, de közben már
mellé hanyatlottam én is, mintha a kielégüléstől hanyatlanék hátra, de közben a fáj-
dalom és a kétségbeesés fektetett le, csak a kezem maradt az ölénél, és próbálkozott,
egyre ügyetlenebbül, egyre elkeseredettebben. Éreztem, hogy előtörnek szememből a
könnyek, ez megijesztett, nem akartam, hogy meglássa, és egy rántással, hogy eltakar-
hassam az arcomat vele, megragadtam és leszakítottam róla a tangát.

Felsikkantott.

Hát így? Hát így sikíthatott akkor is?

A bugyit az arcomra nyomtam, hadd szívja fel pár megszökött könnycseppemet, és
azzal takartam sírásra torzult arcvonásaimat is, miközben ő azt hihette, hogy az illatát
szívom örülten és hirtelenül felizgulva. S hagytam, hadd higgye, s hagytam, hogy köz-
ben megoldja rajtam a nadrágot, és lehúzzon rólam minden ruhát, s hagytam, hogy
csókolgassa a hasamat, az ágyékomat, és vadul, mert azt hihette, azt kívánom, szájába
vegye szerszámomat, és igyekezzen, félelmetes iramban, hogy eljussak az orgazmusig.

Sírtam. Úgyse rám figyelt.

– Ezek a bugyik mindig ugyanott szakadnak el – mondtam elhaló hangon, vagy kér-
deztem inkább, nem is tudom.

Csak egy pillanatra hagyta abba a „munkáját”, de megéreztem, hogy megértette,
amit nem lett volna szabad neki, és csak sírtam, hangtalanul és erősen a kielégülésig.

– Nem akarod, hogy megkérjalak? – kérdeztem tőle lihegve, mintha még az izgalom
sodra vinne, pedig csak a félelem és a gyanú kényszerítette ki belőlem ezt a kérdést:

talán csak nem akarja, hogy szeretkezzünk, mert nem tudja már magát nekem átadni teljesen? Vagy át tudná, csak azt a másikat kívánja, és nem tudna másra gondolni semmiképp, csak rá? Csak az ő mozdulatait kívánja már, ahogy ránehezedik, és mozgatja csípőjét?

Vajon szőrös-e a feneke vagy kisfiúsan sima? A mellkasa? Vajon szakálla, bajsza van-e? Nem, nem lehet! Nekem azt mondta, nem szereti a szőrös férfiakat! Nekem azt mondta!

– Ma nem – válaszolta kedvesen.

A száját törölgette, és felcsúszott az arcomig, hogy csókot leheljen rá.

– Sírtál?

– Iszonyú orgazmusom volt! – hazudtam neki elcsukló hangon.

Elhitte. Elmosolyodott. Elégedetten, fáradtan a mellkasomra tette a fejét. Biztosan ügyes, rafinált nőnek hitte akkor magát.

– Régen nem volt már ennyi spermád – huncutul mondta.

A legszívesebben felpofoztam volna.

Régen? Persze hogy nem volt már régen! Hetek óta mással baszol, kedvesem, én meg nem baszok senkivel, gyűlik, gyűlik bennem a geci, de neked nem kell, mert szerelmes lettél, áruló, rohadt kis kurva, és titkolsz mindent, mint a legnagyobb ribanc? Minek vagy még mellettem?

Kiabáltam magamban, a szívem nagyon hevesen vert, szédültem, és tényleg azt hittem, hogy elájulok.

– Szeretlek – suttogtam neki, és nem tudom, hogy meghallotta-e.

Úgy képzelem, a spanyol nők szépen sírnak. Asszonyosan nagy termetükkel állnak, mozdulatlanul, rezdületlenül, és sírnak. Az olaszokat nem szeretem. Sem a nők, sem a férfiak nem tudnak szépen sírni vagy zokogni. Ordibálnak, mutogatnak, biztos, hogy párszor feltekintenek az égre, esetleg össze is kulcsolják a kezüket, és térdre omolnak, karjukra ejtik fejüket, és rázza őket a fájdalom. A norvég, a francia nők – ők igen. Pedig mindkettő máshogy csinálja. A francia nem bírja eltitkolni fájalmát, és szól valamit, de csak röviden, érzéken, nem veszekedik, csak szól. A norvég nő viszont elsápad, és észre sem veszi talán, hogy csorognak a könnyei.

Nem láttam még persze se franciát, se olaszt, senkit sírni, de így képzelem őket.

Én nem tudok szépen sírni. Haragszom arra, aki megríkat, és haragszom magamra is, hogy gyenge voltam.

Az éjszakai bugyibőgést sehogy se tudtam megbocsátani senkinek. Elvörösödtem, valahányszor eszembe jutott. Erősebb vagy te ennél! Erősebbnek kell lenned! Nem vagy ócska olasz nyálfickó, aki hátrafésült hajával először még széles vigyorral bering, főmenő, az anyjához, aztán, amikor meglátja, hogy halottan, leesett állal fekszik apró kis ágyában, rögtön összeomlik, mint egy, még a valódinál is groteszkebb, rosszul tervezett Babel tornya.

Bosszút akartam állni.

De hogyan kezdjek neki? Szerezsek magamnak én is nőt? És akkor mi lesz? Titkolózzak, és baszogassam a szerencsétlen kis fruskát? Ő talán még örülne is neki, hiszen nem zargatnám, nem féltékenykednék, ellennék. Hiszen szerelmes! Azt akarja, hogy teret adjak neki, hogy kibontakozhasson benne minden gyönyör, minden örömgránátot felrobbanthasson, odaadhassa magát annak a pöcsnek.

Akkor ebben akadályozom meg.

Azt akarom, hogy szenvedjen.

De mit tehetnék?

Derítsem ki, hogy ki az a férfi, és szerezzem meg magamnak barátnak? Mít érnék el vele? Szerelmi hármásban élnék? Összetörne a dolog. Az, hogy az a másik férfi képes lenne erre, hogy van ennyire érett és nagyszerű fickó. Én meg mellette izgulós, féltékeny kis kamaszroncs. De lehet, hogy az a marha nem is szereti viszont! Akkor pedig ő fogja megkínozni, nem én! De ÉN AKAROM MEGKÍNOZNI! Azt akarom, hogy szenvedjen.

Valahogy megakadályozom, hogy szeretkezhessenek. Ettől ő még leszophatná a csávót, de legalább őt nem lehetne dugni. Szeretkezésnél, amikor a legkábuttabb, a legkevésbé sem számítana rá, hiszen addig érzéki, kedves, figyelmes és gyengéd lennék, megharaphatnám erősen a csiklóját, hogy vérezzen, hogy mély, nehéz sebe legyen, ami hetekig, hónapokig nem gyógyul.

Ez a gondolat tetszett.

De aztán megint görcsbe rándult a gyomrom: ha szerelmes, mindent megtesz a férfinak. Velem is így volt. Csak velem törődött, mintha egy elitkurva volna, akinek fizetem, hogy kielégítsen, alaposan, borzongató, mély kéjelet csaljon elő a testemből. Hagyni fogja, sőt lehet, hogy ő ajánlja fel, hogy dugja seggbe! És az a rohadt lehet, hogy megteszi!

Öngyilkos lehetnék. Ezen jó ideig elgondolkodtam, de rá kellett jönnöm, hogy nem lenne jó megoldás: nem okoznék vele elég nagy szenvedést.

Megverhetném. Eh, hülye!

Nyomozhatnék utánuk, és... Nem nyomozok! Hadd titkolózzon, hadd legyen áru-
ló, ha áruló! Hiszen megbeszéltük, hiszen tudja, hiszen tudnia kellene...

A bosszún, már csak a bosszún törtem a fejem.

Kedves leszek vele, figyelmes. Virágot hozok neki, nézek rá szerelmesen, majd átölelem, gyengéden, érzéken. De a végén még visszahódítom! Otthagya a férfit anélkül, hogy megtudná a szerelmükről bármit is. Lesz egy kis idő, amíg szenvedni fog, hogyan döntsön, de mellettem fog, a gyerekek miatt, ha más miatt nem is. De a szerelmét elfojtja! Egy elásott bomba lenne ez. Bármikor találkozhatnak újra, és ha már rám un vagy én unom meg a kedveskedést, megfeledekzem a figyelmességről – átkozott rutinhétköznapok! –, majd újra kinyit benne a titkos, misztikus virág: újra vágyakozni kezd. És egyszer majd, amikor kilépek lakásunk ajtaján, ő elgondolkodva odalép a telefonhoz. Áll előtte sokáig, talán az ujja a szájában lesz, vagy a szemöldökét simogatja az ujjával (mindig így tesz, ha nyugtatni akarja magát), felidézi magában a telefonszámot, hogy emlékszik-e még rá, és emlékezni fog, ennek is jelentőséget fog tulajdonítani. Hirtelen ellép a telefontól: á, minek hívjam fel, lehet, hogy már el is felejtett. Aztán felkiált magában fájdalmasan: Nem felejtethet el! Kisiet a konyhába, ebédhez felteszi forni a vizet, és ott áll felette sokáig, révedezve, egykedvű arccal. És akkor hirtelen a telefonhoz lép, lesz, ami lesz, tárcsázza a számot!

– Bosszút akarok állni – sziszegtem magamban, és nagyot csaptam az előttem magasodó szekrényre.

A szekrény előtt álltam, ilyesmiken gondolkodva, már vagy negyedórája.

– Mi a baj? – lépett oda hozzám ijedt tekintettel.

– Sose talállok semmit!

– Mit keresel?

– A barna nadrágomat.

– Az el van szakadva, emlékszel...

– Nem varrtad még meg?

– Még nem.

– Hetek óta el van szakadva, és nem varrod meg, mi a szarral törődsz egész nap?

Beszaladtam a fürdőszobába, és ott gondolkodtam tovább. Kegyetlen terveket eszeltem ki – a legapróbb részletekig.

Két dolgot tehetsz: vagy elfogadod, ami van, elfogadod, hogy ezt a játékot úgy kell játszani, azokkal a szabályokkal, amiket ő talál ki. Ha titkolózik, hadd titkolózzon, asszisztálnod ugyan nem kell az egész nyomorult szerelmükhöz, de teret adsz neki: hadd raboljon, öljön, hazudjon, amíg akar.

Vagy leülsz elé, és minden gondolatodat és fájdalmadat, kételyedet, gyanúdat elmondod neki, és megkéred, hogy játsszon ő is teljesen nyíltan.

Az elsőbe belehalsz, a másodikba ő hal bele, mert megöled. A pillantásaiddal, a csakazértis-gyanúiddal, a részletekkel, a mélységekkel, amikbe mindenáron bele akarsz tekinteni.

Holnapután lesz huszonnyolc éves.

Pályi András

A VILÁG VÉGÉN

Schön Ildi a sötét, lepusztult Visegrádi utcai lépcsőházban. Koszos, valamikor talán vajszerű falak. Néhány ajtón még megvan a háború előtti rézkilincs, de a legtöbbről hiányzik. Lelőpták, lecserélték? Két-három házzal odébb az emléktábla, hogy ott alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja. De azon épp csak átsuhan a kamera. Miközben Schön Ildi sietős léptekkel végigkopog a járdán, majd befordul a koszlott kapualjba. Nem mozgalmi film ez, azok az idők már elmúltak. De igazi prolifilm, a munkáséletformáról. Schön Ildi a konyhában. Valami olcsó italt pancsol a szeretőjének. Köszí, rendes vagy, mindig kikevered nekem ezt a szart, mondja Bicskás Gergő. Van neki rendes polgári neve is, de mind így hívják, amióta a Vas utcai színészkoleszban összeszólalkozott Heinz Rudival, és azonnal bicskát rántott. Nem szúrt, csak előrán-totta. Akkor is Schön Ildi volt a tét. Kiderült, ami kiderült. Schön Ildi mind a kettejükkel lefeküdt, anélkül, hogy tudtak volna egymásról. Az istenbe – mondta Heinz Rudi, s fenyegetően Gergő fölé hajolt, bele az arcába. Ekkor pattant a bicska rugója, automatikusan. Gergő csak épp kihúzta a zsebéből a kezét. De ez már régi történet. Schön Ildi az ágyban a szeretőjével, aki autószerelő a Visegrádi utcában. Nem mester, segéd. Taknyos kis lump. Bicskás Gergő játssza. Bugyira vetkőznek, bebújnak a paplan alá, a felsőtestük meztelen. A paplan lejjebb csúszik. Kílátszik a bugyid, üvölt a lánya Halmágyi, a rendező, az istenit a bugyidnak, vedd le. Nem, ő nem. De kész röhej, ha kílátszik. Erre Bicskás Gergő leveti a magáét, nagy ívben odahajítja a kellékesnek. Rö-hög a stáb. A paplan alatt odanyomja a combját Schön Ildi bugyis fenekéhez. Már érzi is a merevedést. Isteni vagy, súgja a fülébe. Schön Ildi feje lehanyatlik, kiszökik belőle a vér. Ha nem fekédné, biztosan elájulna. A múlhatatlan, izgató gyerekkori iszo-

nyat, ami egyszerre kiszolgáltatottság és letagadott vágy, úgy jön föl benne, mint a megemészthetetlen, visszaböfögött, bűzös karfiol. Az apád faszát, sziszegeti. Sűrű, fekete, kéjes-ragacos káromkodás ez, mélyről, torokhangon ejti, recsegve, mintha nem is ő volna ő. A Bicskás Gergő! Soha nem nyomta így oda a fenekéhez a merev férfiszervét, ha a kollégiumi szobában ölelték egymást. Szerелеmből vagy játékból, az most mindegy is. De soha ezt nem művelte. Undorító vagy, mondja, most már a saját hangján, lebiggyed az ajka. Csak megvetést és gyűlöletet érez iránta. Snitt. Ennyi.

Nézték a musztert. A színészek, a két asszisztens, Halmágyi, Varga Laci, azaz Monokli, aki a forgatókönyvet írta, és aki civilben tényleg segédmunkás volt egy maszek autógumisnál. A vetkőzés után a forgatókönyv szerint egészen más jelenet következett volna. De Halmágyinak rettenetesen tetszett az improvizálás, csapkodta a térdét. Rohadt jó, mondta, tök eredetiek vagytok, benn hagyjuk, igaz? – fordult oda Vargához, de nem várt választ. Csak „az apád faszát”, azt vágjuk ki, az már sok. Monokli nem értette, mi történt. Nem is a musztert nézte, hanem Schön Ildit profilból. Lenyűgözte a lány. Volt benne valami szédítő, vonzó, megközelíthetetlen. Valami titok. Nyílt tekintet, tág pupilla, világos, szürke szemgolyó. A lány most őt figyelte, mosolygott rá, mint aki belül is tárva-nyitva van. Varga észrevett egy fekete vagy inkább mélykék pontot a szürke szemgolyóban, s végigfutott a hideg a hátán. Ez az a nő, akiből később a romantikus filmek kiismerhetetlen, végzetes asszonya lesz. Csak még fiatal, nála is fiatalabb, szinte gyerek. Jövőre kap színészdiplomát. Hogyan férközhetne a közelébe egy magamfajta prolikölyök? Proli vagy nem proli, Monokli mindenesetre viszonzta a lány pillantását, nem félt, nem rezdült, nem játszott. Keményen visszanézett. Arra gondolt, ha verekedésre kerülne a sor, bármelyik nyamvadt pojácát odakenné a falhoz. Bicskás Gergőt is. Meg arra, hogy van énnekem szeretőm, kedves, mosolygós, filigrán pécsi lány, itt él velem Pesten, laboráns a Chinoinban. Imádja a szexet, még élvezni is tud rendesen, ami pedig ritka a mai csajoknál. De ezt mind csupán gondolta, egy árva szó sem ejtett ki a száján, Schön Ildi mégis értett belőle, nem vette le róla a tekintetét. Érzelmi kommunikációt folytatott vele. Te jó ég! De tényleg. Még ott ültek valamennyien a vetítőben, de már senkit sem érdekelt a muszter. Csak az a láthatatlan forródrót, ami kettejük közt létrejött. A Schön Ildi és a Monokli! Ki hitte volna? Ezt aztán igazán nehéz lett volna betippelni.

Az anyám, tudod, mondta Schön Ildi az ágyban, most nem volt rajta se bugyi, se más, lemondott rólam, nem kellett nekik, még csak nem is szoptatott, elment világ-gá, sokáig Németországban élt, aztán Angliában, máig nem talákoztam vele, valami csecsemőotthonba kerültem, hároméves koromban meg a nevelőszüleimhez, akik anyának távoli rokonai voltak, azt hiszem, nem is vérrokonok, de nekik nem lett gyerekük, amin nem csodálkozom, mert a Mancini néni (így hívják a nevelőanyámat) bigott volt, mint a hétszentség, nem hagyta, hogy az ura hozzáérjen, legalábbis amióta én az eszemet tudom, nem. Szűz Máriának képzelte magát, azt hitte talán, hogy őt is a szentlélek ejti majd teherbe, csupa égszínkék cucca volt, halovány, virágmintás hálóinge, az egész lényét körülöngte valami jellegzetes templomszag, nem vicc, még a pinájából is az áradt, ájtatos Jézus-bűz, már elnézést, egy ordináré barátnőm mondta ezt rá, igaz, én nemigen láttam őt ruhátlanul, legfeljebb bugyiban, kombinében, nagy világoskék bugyikat hordott, fogalmam sincs, honnan szedte, akkortájt még nem volt divat a színes fehérnemű; én viszont pofátlanul meztelenkedtem előtte, megbotránkozott rajtam, rám szólt, de én csakazértis, ő tüntetően elfordította a fejét, ez azonban már később történt, az elköltözésem előtt, kislánykoromban nem ingerelte a pucérságom,

ami különben rejtély, ma sem értem, talán nagyon jól tudta, hogy mi folyik köztünk a nevelőapámmal, s álszent módon szemet hunyt felette. De az is lehet, hogy az égvilágon semmit nem vett észre, utóvégre hülye volt a szexhez és tök infantilis. Schön Ildi nagy-nagy bizalmat érzett ez iránt a vagánynevén Monokli Laci fiú iránt, akivel most itt heverték meztelenül a kollégiumi ágyban, nem történt még semmi köztük, egyszerűen csak levetköztek, hisz gyöngéd figyelmet és odaadást sejtett benne, annyira, hogy azt a biztonsági szelepet is felengedte, amit a férfiakkal szemben mindig zárva tartott, egyszerre eltöltötte hát a kislánykorából ismerős, furcsa vonzás-taszítás, holott jó ideje épp arra volt büszke, hogy ezt már végképp kinőtte, de nem baj, miért is kellett volna kinőnie, most tetszett neki ez a régi íz, ami előjött, lehet, hogy ez oldotta meg a nyelvét; ám idáig érve az elbeszélésben, mégis elhallgatott. A fiú a hosszú vallomás alatt értő gonddal simogatta keble halmait, lágyan ívelő tomporát, vigyázva, hogy ne közelítsen túl hamar a szemérméhez, a váratlanul beköszöntött csöndben azonban az ő keze is megállt. Miért, mi folyt köztetek? – kérdezte. Száraz volt a torka. Azt most nem mondom el. Majd egyszer. Aztán mégis hozzáfűzte: nehogy azt hidd, hogy bedugta. Sosem dugta be, volt olyan úriember.

Varga Laci a Ferenc téren nőtt fel, még serdülőkorában megrémült egy vemhes farkaskutyától, felemelte a lábát, hogy távol tartsa magától az állatot, a gazdája meg, aki alig pár évvel volt idősebb nála, behúzott egyet a szeme alá, mert azt hitte, hasba akarja rúgni az ebet; akkor ragadt rá a Monokli név. Egy első emeleti, kétszobás utcai lakásban éltek, ahová minden délután besütött a nap, apa rég otthagya őket, a húga talán nem is apától volt, mástól, a nagymama is velük lakott, ő később házmester lett a Bokréta utcában, egy penészes udvari szoba-konyhában, szemben hatalmas tűzfal, pergett róla a sűrű vakolat, ha kilépett az ajtón, galambok szálltak fel az udvarról, rajban, surrogva, mint valami játék repülőkből álló bombázóhadtest, elhullatták a pihéiket, minden tele fehérítő galambszarral; eladták a Ferenc téri lakást, anya belevágott egy építkezésbe az aktuális szeretőjével, az isten háta mögött, egy budai kültelken, már állt a félkész ház, mind kiköltöztek oda, a húga is, a nagymama is, Lacié lett a penészes házmesterlak, ott élt most, egy darabig még a házmesteri munkakört is el kellett látnia, éjjelente kijárkált kaput nyitni, amíg be nem vezették a tömbházfelügyelő intézményét. Gyűlölte az iskolát, lázadt, lógott, nem tanult, arcátlanul visszapofázott a tanároknak, többször is meghúzták, nyolc általánossal elment segédmunkásnak, lenyomott három évet a cipőgyárban, de nem bírta a bőr szagát, kavargott tőle a gyomra, úgyhogy végül egy maszek autógumisnál kötött ki, minthogy a gumiszag épp ellenkezőleg, édes volt neki, gyerekkora óta imádta; délután többnyire moziban ült, a Kinizsiben, a Bányászban, a Bástyában, igazi, szaftos szerelmi történeteket nézett, jó szerető akart lenni, akiért bomlanak a nők, de nem tudta, hogyan lánson a dologhoz, a lakáskulcsot lóbázta a kezében, amikor csajozott, mint a digók, ha kiszállnak az autójukból, a lányok vihogtak rajta, de azért sikerült egyet-kettőt megdugnia. Nem volt nagy élmény.

Most viszont felvitte az isten a dolgát. Egy hamisítatlan, pirosposztag színésznőarc hajolt fölé, finoman kihúzott, ritkított szemöldökkel, s izgatott szavakkal adta elő a maga égbekiáltó perverzításait, hogy mi miből ered, neki csak megértően bólogatnia kell, és övé a nő, mindjárt az övé, különben miért vetkőztek volna le. Még elmeséltette vele, hogyan írt melós létére forgatókönyvet, szimpla eset, Halmágyival összesodorta a sors, előadta neki a sztorit, a rendező biztatta, írja meg, munkáséletforma, ezt biztosan elfogadják, ez ma a favorit, párthatározat van rá. Jó, de az írói tehetség?! Megvon-

ta a vállát. Erre nem gondoltam, felelte. Ennél hatásosabbat nem is mondhatott volna. A nő macskaszemében újra megcsillan a szédítő fekete pont, amit a vetítőben vett észre először. Nézte, nézte, belemélyed a pontba, szédült, izzadt, lüktetett a homloka, egész teste átforrósodott, érezte hódítónak növekedni a férfiasságát, már nem is volt más gondolata, csak az eszeveszett férfiúi kívánás, rámászni a nőre és belé hatolni, jaj. Schön Ildi azonban, úgy látszik, nagyon tudatosan bánt a testével, parányit odébb húzódott, ami látszólag semmit sem jelentett, de azonnal hozzáfűzte, hogy nézz az órára, drágám, mindjárt hét, s nekem hétig garantálták a lányok, a szobatársaim, hogy nem teszik be ide a lábukat, közben minden szemérmeskedés nélkül, bár megejtő érzéssel megfogta a fiú impozáns, kemény férfiszervét, amely tolakodóan közelített az ő gyönyörnyílásához, s odébb tette. Majd legközelebb, mondta. Ez maga volt az iszonyat.

Hogy ki az a Gazdag Ilus, aki hazavárja őt a salétromos házmesterlakásba, azt csak másnap mesélte el a forgatáson. Várniuk kellett, mert a műszakiak hosszan, körülményesen sínt építettek a kamerának. A büfé egy átalakított autóbuszban működött, lenn a ház előtt, az utcán. Egy író kávézson, az illik hozzá, kért tehát egy duplát, elterpeszkedett a büfénél felállított kempingszékben; Ildi ott szobrozott mellette, valami pancsolt szeszt kortyolt, akár Bicskás Gergő a filmben. Különben Gergő is a közelben tette-vette magát, egy fodrászlánynak nyomta a szöveget az úttesten, zsebre vágott kézzel. A másik kezében cigaretta, füstölt. Holt idő, mind eleresztették magukat. Monokli felettébb kényelmesnek találta az ülőalkalmatosságot, eszébe sem jutott átadni a helyét a színészlánynak, noha nyilván úgy illett volna. Nem volt több szék a büfékocsi körül. Ildi úgy tett, mintha észre se venné. Megérintette a fiú vállát, tett valami célzást a tegnapi meztelenül ágyban heverésükre. Volt egy csöpp leereszkedés a hangjában, de legalább annyi meghittség is, szerelmes galambbúgás is. Erre ő elkezdett Gazdag Ilusról beszélni, akivel tavaly nyáron elegyedett szóba a Ferenc téren, s tíz perc múlva már ott csokolóztak az egyik padon. Schön Ildi diszkrétan kihúzott szemöldöke árulkodóan magasra szökött. Gazdag Ilus egy pécsi orvosprofesszor gyermeke, vegyészmérnöknek készül, de valami rejtélyes okból nem vették fel az egyetemre, így elszegődött a Chinoin Gyógyszergyárba laboránsnak. Pedáns kis háziasszony, minden este meleg vacsorával várja kedvesét, amióta beköltözött hozzá, a tudatos testkultúra odaadó híve, aerobikra jár, amerikai kiadványokat olvasgat a testkontrollról meg az egészséges táplálkozásról, de az ágyban is megvannak a maga igényei, ráadásul nem rest a csiklóját saját kezűleg ingerelni szeretkezés közben, hogy eljusson a tökéletes orgazmusig. Schön Ildinek olyan arcátlanul hangzott ez a mese, hogy sarkon fordult, ott hagyta Monoklit a duplájával. Az meg lassú mozdulattal kiemelte a kiskanalat a kávéból, le is csöpögtette a nadrágját, majd élvezettel leszopogatta a kanálról a maradék feketét. Bicskás Gergő a szemé sarkából figyelte őket. Most odalépett Monoklihoz, cigarettával kínálta. A forgatókönyvíró megrázta a fejét, ő nem, ő marad a kiskanálnál. Olyan volt ez az egész, mint egy érthetetlen, baljóslatú jelenet a vásznon. Hosszú, érdektelen percek következtek, szokásos büféforgalom, hangoskodás, röhögés, sok üres szó. Jövés-menés. Egyszer csak Schön Ildi határozott léptekkel visszajött, megállt Monokli fölött, lehajolt, és megcsókolta. De micsoda csók volt az, úristen! Előbb csupán megérintette az ajkát, légiesen, érezhette is a fiú kettényíló nedvességében a remegést, de aztán rátapadt, kiszippantotta a levegőt a szájából, igazi női telhetetlenséggel, mint aki jelzi, hogy akármit képes magába nyelni, Monoklinak már ettől végigfutott a csigolyáin a bizsergés, ám a nő ezután sem engedte levegőhöz, várt ugyan egy darabig, talán a fiú nyelvét várta, hisz igazság szerint e nagy erotikus vákuumnak azt is magá-

val kellett volna ragadnia, csakhogy Monokli zavarba jött a nyers letámadástól, ösztönösen visszahúzódott, vagy inkább csak szeretett volna, de nem tudott, csupán a nyelvét sikerült elrejtienie, ám Schön Ildi nem arra született, hogy hagyja magát kikosarazni, így ő hatolt be a maga hódító nyelvvel a fiú szájába, forgott benne, akár egy lágy, tompa tőr; s már pusztá jelenlétével és különös, merev testiségével is ellenállhatatlanul felkorbácsolta a forgatókönyvíró érzékeit, igaz, addigra nem nagyon volt mit korlátozni benne, a fiúból közben elillant minden tartózkodás. Visszacsókolta a színésznőt, aki az ölébe huppant, nyakára fonta a karját, ő meg végre elszabadult, gátlástalan férfiúi kéjtudattal nyomta a nő szájába a nyelvét, jogos elégtételt véve a tegnapi visszautasításért. A büfében leállt a forgalom, az emberek tátott szájjal nézték a jeletet, ezt az őrjítő, szemérmetlen, nyílt színi nászt, mely oly elementáris és titokzatos volt, hogy már-már természetfeletti kinyilatkoztatásnak hatott. Nem tudták, félelmet érezzenek-e vagy áhítatot.

Varga Laci aznap forgatás után nem ment haza a kedveséhez, nem is szólt oda telefonon, egyszerűen feloldozta magát minden kötöttség alól, hagyta, hogy Ildi kézen fogja, magával hurcolja, sétáltak a Váci utcában, kirakatokat néztek, beültek egy presszóba, aztán egy másik presszóba, aztán egy harmadikba. Ömlött belőlük a szó, egymás szavába vágtak, néhány perc alatt az egész életüket el akarták mesélni. Dzsúsztt ittak, pezsgőt, whiskyt, éjfél felé kikötöttek az egyik bárban, ahová lépcsőn kellett menni, odalenn szólt a zene, egy düledt szemű, aranyfogú, régi vágású gavallér verte a zongorát, erőltetett, kenetteljes mosollyal az ajkán, ez itt tulajdonképpen az én törzshelyem, mondta Ildi, kis zavar volt a hangjában, nevetett, érződött a pincér viselkedésén, hogy tényleg ismeri a nőt, Ildi magabiztosan átvágott a homályba burkolózó dohányfüstös helyiségen, rámutatott a bár legmélyén egy félkör alakú, fakárpittal övezett sarokülésre, megkérdezte Monoklit, van-e kedve ide letelepedni, oké, bólintott a férfi minden további nélkül, a pincér gyertyát gyújtott nekik az asztalkán. Aztán hosszú, megilletődött csönd következett, úgyhogy Monokli arra gondolt, talán valami furcsa, felismerhetetlen szertartás folyik itt, a föld méhében, Ildi sokáig lehunytt szemmel ült, mélyen magába szállt, egész valóját átadta az ihletnek. Vagy az emlékezésnek. Mások közben táncoltak, smároltak, ittak, a bárpultnál két néger állt, állandóan összeröhögtek, az egyik fogpiszkálót forgatott a szájában. Tiszta Amerika, szólalt meg végre az autógumis szerelőfiú. Azt már nem tette hozzá, hogy neki nem túl otthonos ez a lokál. Schön Ildi ünnepélyes arccal forgatta a whiskypoharat, a jégkocka neki-nekiütődött az üvegnek, és egyfolytában a szomjúságról beszélt, a test szomjúságáról, az érzékek szomjúságáról, ami kielégíthetetlen, mert minden kielégülés csak átmeneti enyhület, hiába éred el az orgazmust, az csak ideig-óráig érvényes, a legfrenetikusabb is, mert az erotikus görbe visszacsúszik, és akkor már semmi sem csillapítja a vágyadat, kigyúlt arccal magyarázott, tudálékosan, hamisítatlan kis amatőr szexológus, figyeld meg, átjárja az élvezés a testedet, mégis megmarad a hiány, nincs mit tenned, nincs választásod, ha egyszer megízlelted a zsigeri dimenziót, már nem szabadulhatsz, rab vagy, azt mondják rá, hogy halál és újjászületés, de akkor viszont egyre több halál és egyre több újjászületés, nem is kapsz levegőt, jó, mi, akár egy őrtült spirál, a kívánás örvénye, a telhetetlenség, semmi sem elég, erre mondom én, hogy életelixír. Vagy csak hiszem, hogy ez az elixír? Olyan ez, tudod, hogy szenvedsz, persze, szenvedsz, mégis iszonyú boldog vagy. Amióta az eszemet tudom, bennem van ez a szomjúság, egész kicsi lánykorom óta, mondta, s megint hosszan, jelentőségteljesen hallgatott. A zongorista belevágott a „Strangers in the Night” kezdetű Frank Sinatra-számba, érzéketele-

nül és durván, alig lehetett ráismerni. Akkor volt ez sláger, amikor elvesztettem a szüzességemet, épp tizenhárom múltam, így igaz, romlott vagyok, az istenbe is, kínos-mármoros nevetés az ajkán, a fiú közel hajolt, izgatta a nő alkoholos szájszaga, tök romlott, folytatta a színésznő, már a Jenő bá' megromlott, így kellett hívnom a nevelőapámat, zabáltam a fiúkat, na, mit tehettem volna! De a Bicskás Gergő egy egészen érzékeny színész, figyeld meg, második Latinovits lesz belőle, ilyen száz évben egy születik. Nem beszélve a Heinz Rudiról, ő se akárki, tuti rendező, aki előtt egyszer még Hollywoodban is térdre hullanak. Itt ültem velük, ezen a szent helyen, azok után, hogy a Gergő majdnem megkéselte a Rudit, itt ültem, érted, és azt mondtam nekik, gyerekek, itt most azt csináltok velem, amit akartok, akár a seggembe is bedughatjátok, de nem hittek el, erre vetkőzni kezdtem, minden ceremónia nélkül, ezen a szent helyen levetkőztem, különben egy szál nyári ruha volt rajtam meg a bugyim, a bugyit egy darabig hagytam, de aztán azt is levettem. A pincér látta, nem szólt semmit, látott ez már olyanabbat is. Ők viszont berezeltek, meg se mertek érinteni, én voltam az, aki megfogta a micsodájukat a nadrágon át, hát azt se mondhatom, hogy félárbocon lett volna nekik, csak ültem itt meztelenül, és az egyik cigarettát szívtam a másik után, kicsit lelombozott a viselkedésük, de azért tagadhatatlanul élveztem a helyzetet, utóvégre először vetkőztem le nyilvános helyen, akkor még filmen se, igazán nem kell szégyellnem a testem, a te filmedben is én vagyok az exkluzív nő, erről szól a sztori, ha jól értem, hogy a csőringer munkásfiú szert tesz egy exkluzív szeretőre, akkor meg az istenit, akármilyen világgraszoló tehetségek, legalább a farkuk álljon fel, ha ilyen izgi, meztelen nővel ülnek a bárban! Nem történt semmi, képzelheted. Felemelte a poharat, és egyetlen löketre lehajtotta az egész whiskyt.

Fényes, frissen lakkozott parketta csillogott a szobában, szőnyeg nincs; a konyha hátsó fele leválasztva, abból fürdőszobát csináltak, kád, mosdó, vécé. Nem kell kijárni az udvari klotyóra. A szobában a konyha felőli fal enyhén penészes volt, mintha a túlloldalon, a mosogatónál csőtörés lenne, azt a FIK dolga megjavítani, ám a FIK-ellenőr szerint szó sincs csőrepedésről; úgyhogy Monokli nem tehetett mást, szépen elhúzta az egyajtós, politúrozott szekrényt a faltól, majdnem a szoba közepére (nehogy a hátfala megpenészedjen, ez a legszebb darab a lakásban), így mögötte is volt járás, előtte is, az ajtaja állandóan nyitva, talán a zsanérja is rossz, de legalább az ágyon ülve lehetett a szekrényben turkálni. A szekrény és az ágy közti szűk járatban a szennyes és a tiszta ruha vegyesen a földön, a felgyűrt paplan még őrizte Gazdag Ilus éjszakai testszagát, félórája kelhetett ki, mindennap hatkor indul a Chinoinba. Nincs több ágy, nincs több ágynemű. Egy szál paplan, egy párna. Bútor se nagyon, két szék, az ablaknál egy vaslábú irodai íróasztal éktelenkedett, az ablakon sűrű függöny, odakünn a sötét, galambszaros udvar és a szemközti szürke tűzfal. Schön Ildi ma nem forgatott, de már jó ideje a körúton csatangoltak a hajnali szürkületben, amikor ezt szoba hozta, elővillantak a fogai, mintha vicssorogna, furcsa, azt hittem, tudod, tette hozzá; Monokliért viszont a filmgyári kocsi öt harminckor ott volt a Bokréta utcában, de ő nem törte magát, hogy hazaérjen, valahogy nem akaródzott a kedvesével találkoznia. Meg különben is. Most kávé főtt a konyhában, a frizsiderben közben megtalálta a kihűlt vacsoráját, amit Ilus tegnap készített neki. A színésznő a szoba küszöbén állt, nézte az ágyat. Ide bújjak be, ahol a pécsi kurvájával szokott kamatyolni?! Na nem! Vagy mégis? Veszettül tudom kívánni, ami taszít. Amíg kicsorgott a kávé, a forgatókönyvíró föltárcsázta a rendezőt. Elnézést, de egész éjjel nem aludt, most muszáj ledőlnie, délután majd odanéz a forgatásra. Jó szöveg. Schön Ildi ráemelte beleérző, meghitt tekinte-

tét, közben lebiggyesztette az ajkát. Micsoda kettősség ez a nő, kész téboly! A szeme is feneketlen kút, érzéki örvény; a mozdulatai viszont gyerekesek és ártatlanok. Néha egyenesen olyan, akár egy rúgkapáló csecsemő. Most is ott áll az ajtóban, tartja kezében a kávéscsészét, begömbül az ujjja, alig érinti a finom porcelán leheletvékony fülét, s mégsem ejti el; ráadásul észbontóan megkívánja őt az ember ettől a kislányos gesztustól. Mint egy erotikusan totyogó apró nőcike a játszótéri homokozóban, aki a csupasz punciját mutogatja a kíváncsi külvárosi fiúcskáknak. Varga zavarodottan idézte fel emlékeiben az éjszaka hallott vetkőzéses bártörténetet, s erős kétségei támadtak a mese valóságtartalmát illetően. Mi mindent gondolt erről a lányról! Egy igazi színésznő! Egy szerető, aki ismeri a testi kapcsolat minden mesterfogását! Lám, ő meg becsalta ide, a saját odújába, ahol már ledöntött egy-két nőt az ágyra, s most döbbenet veszi észre, hogy a kávéscsészével intim félrevonultságban ácsorgó Schön Ildi még gyereklány, pihés karral, rebbenő tekintettel, legfeljebb épp pelyhedző szeméremmel. Még szűz, még kiskorú, még kispipi. Jaj, be furcsa! Ő eddig minden kapcsolatában attól szenvedett, hogy túlságosan kezdőnek tudta magát, érett asszonyok után koslatott, Ilus is a korát meghazudtoló szexuális érettségével vette le a lábáról. De ebben a pillanatban, életében először, szörnyű, tiltott kíváncsiság ébredt benne, babaszeretőt akart magának, pisiszagú hamvas husikát, gügyögő fruskát. És ott állt előtte életnagyságban az, akire vágyott. Ott állt, és nem rebbent. Ó, a zsenge gyerekujj a csésze karcú hajlatán, az elmondhatatlan! Ráadásul a csésze is pinduri, úristen, valami babaház kelléktárából került ide. Az anyaméhben kucorgó embrió, igen, ha kávézhatna, az tartaná így a miniatűr ivóalkalmatosságot. Varga Laci, amióta eszébe jutott, nem tapasztalt hasonló gerjedelmet a testében, mint akiben a mélyek mélye nyílt meg, mint akiben a zabolátlan, vérszomjas kívánás holmi idő előtti időből fakadt föl, zsigereiben ragadozó állati ősök és kéjszomjas istenek ültek nászt; odarántotta a lányt az ágyra, lerúgta magáról a nadrágot, a szüzet elevenen fölnyársalni vágyó férfiasága irdatlan, félelmetes cölöppé keményedett, még annyi fáradságot sem vett, hogy fölgyűrje a nő ruháját, egyszerűen odaszorította ijesztő, merev szervét a combjához, ami azóta izgatta, hogy a forgatáson végignézte Bicskás Gergő erotomán pimaszságát, egyre nyomta és nyomta, már fáj, esztelenül fáj, valósággal elkábult az erővel leszorított, akarnok nemi szerv zsibbasztó kínjától, micsoda mazochizmus ez, már magát a fájdalmat akarta, nem is a kéjt; azzal végképp nem törődött, hogy a másikban mi zajlik, de az első percben megérezte, hogy nyert ügye van, a nő kilazul, lágy lesz és oldott, ám ő ettől még nem állt le, hogyne, folytatta, annál inkább, egyre nyomta, majd szétrepedt belé, nem számít, ez most az életénél is fontosabb, ki tudja, talán az a szó is elhagyta az ajkát, hogy „kislányom”, mindenesetre Schön Ildi később esküdött rá, hogy így történt. A lányból velőtrázó, artikulálatlan kiáltás tört fel, aztán hullani kezdtek a könnyei, rá a fölgyűrűt paplanra, de hát ki törődött most a paplannal, ki törődött bármivel is, ami eddig volt, már mind a ketten tudták, hogy ezzel a perccel új időszámítás veszi kezdetét, idejöttem hozzád, és megváltottál, kedvesem, mondta alig hallhatóan Ildi, kismult arccal, elmaszatolt szemöldökkel, még mielőtt maga az aktus megesezt volna. Bár az is lehet, hogy ez volt az igazi aktus. Monokli soha ilyen hatalmas és erős szeretőnek nem érezte magát, igaz, gyönyörszerve kissé megereszkedett a női sírástól, de volt annyi esze, hogy rájöjjön, ez a legmegfelelőbb állapot ahhoz, hogy behatoljon, nem teketóriázott, megtette, lehúzta a nőről a csipkés bugyit, kicsit előkészítette az utat magának, az ujjja rátalált a sikamlósságra, tövig belényomult. Odabent a felsrófolt izgalom élő tanúságaként kéjesen duzzadt tájakat tapintott, részegülten pásztázott rajtuk,

aztán mégis lelassult, lebilincselte a szeme elé táruroló látvány. A lány egész teste átlényegült, mintha megváltozott volna a halmazállapota, minden pórusa világított, fénylett, ragyogott, különös, megfeythetetlen aura övezte; az autógumis fiú egyenesen arra gondolt, ez az áttetsző, megdicsőült test itt alatta nem is emberi lény. És akkor még az arca! A szeme két égő lámpás, valahonnan a kiapadhatatlan mélyből sugároz, a vonásaiban mágikus tudás, kéjt és biztonságot rejtő tapasztalat. Életében nem látott ilyen szépet.

Jenő, rebegte alig sejtetően a nő. Ez hát a nagy titok, állapította meg jólesően, mindent tudóan a férfi. Hosszú, végtelenbe nyúló szeretkezés következett, delet harangoztak, amikor elaléltek.

Ígazi apám nekem nem is volt, mondta Ildi, az anyám nem árulta el senkinek, ki volt az a Schön Aurél, akitől teherbe esett, nyilván az eredetemet nem bírta bennem, nincs ebben semmi különös, rendben van, elfogadom, azaz dehog fogadom el, állítom, hogy ilyenkor egyetlen tisztességes megoldás van, kikaparni a bébit a hasából, tudod, nekem hány küretem volt már, kilenc, még büszkeség is csillant a szemében, ahogy kiejtette a számot, egyet se sajnálok, isten bizony, minden alkalommal csak megkönnyebbülést éreztem, és lebiggyedt az ajka, amit oly érzéken csinált, hogy meg kell veszni tőle, az orvos már azzal ijesztget, hogy sosem lesz gyereke, ettől persze nem fogok beszarni, fogalmam sincs, hogy valaha is szeretnék-e saját kölköt, ha meg tabletát szedek, attól meghízok, az sokkal szörnyűbb. Jenő bá' valamitől nagyon forszírozta, hogy így szólítsam őt, miközben engem a hideg lelt ettől a kifejezéstől, de ez is nyilván hozzátartozott a játszmához, amit folytatott velem. Kiskoromban Mancini néni fürdetett, és később is ő felügyelt a tisztálkodásomra, amit sokáig el akartam bliccelni, annál inkább, mert a mostohám tisztaságmaniás volt, naponta többször letusolt, és állandóan mosta a kezét, ami szörnyen irritált; szóval a tisztálkodási kérdést a világ minden kincséért sem engedte volna ki a hatásköréből, végül azonban bedugott az ágyba, s akkor többnyire Jenő bá' mesélt, ha otthon volt, pár éves copfos csaj voltam, hálóingben aludtam, ő meg odafeküdt mellém, gondolhatod, imádta a libapásztorlányt, Hamupipóké, Csipkerózsikát, általában minden kiszolgáltatót, jobb sorsra érdemes leánykát, a békává varázsolt királykisasszonyt, ezeket mesélte mindig, behízogó, szirupos-negédes hanghordozással, még selypített is hozzá, hamisítatlan felnőttes állszentséggel és leereszkedéssel, méreteiben is hatalmas test volt az én parányi, törekeny természetemhez képest, arra gondoltam, ha úgy jönne a kedve, bármikor bekaphatna és lenyelhetne, de nem, dehog akart ő lenyelni, csak odabújt hozzám, és odanyomta a combhoz a nagy faszát, de azt aztán minden este, nekem meg hangosan vert a szívem, majd kiugrott a helyéről, biztosan hallotta ő is ezt az eszeveszett kalapálást a mellkasomban, mégis úgy tett, mintha semmi sem történe, mintha ő egy igazi apuka lenne, aki mesét mond, csak hát ki az isten tud ilyen állapotban a mesére figyelni, minden áldott este halálosan felizgatott, tavaly vagy tavalyelőtt a főiskolán kezembe került egy Grimm-válogatás, elolvastam újra az ő kedvenc meséit, hát akkor értettem meg, miről szólnak, megjegyzem, elég nagy szörnyűség az is, amiről szólnak, de ezt hagyjuk; szóval odanyomta a micsodáját a combhoz, eleinte talán csak a paplanon át, ez eléggé ködös bennem, egyáltalán, hogy mikor kezdte, azt se tudnám megmondani, de aztán bebújt a takaróm alá, és úgy, viszont sosem tűrte fel a hálóingemet, ő se vetette le a nadrágját, soha, soha, bár gatyaszerű alsónadrágot hordott, ami egyáltalán nem akadályozta a szervét a növekedésben, én meg úgy cseperedtem fel, hogy természetesnek tartottam a dolgot, sőt az is magától értetődött, hogy ez az egész a ket-

tónk titka, erről nem beszél az ember, ráadásul egy idő után rájöttem, hogy mindig benedvesedek tőle, akkor még persze nem tudtam, hogy az minnek a jele, csak szégyelltem, kimondhatatlanul szégyellni való dolognak éreztem, mélyen eltitkoltam, máig nem árultam el senkinek, neki se, a Mancianyúnak se. Egyébként rém ritkán mondtam a nevelőanyámnak, hogy Mancianyú, talán tucatszor egész életemben, pedig elolvadt tőle, de hát csak olyankor voltam rá képes, amikor kicsúszott a lábam alól a talaj, s megpróbáltam kétségbeesetten őbelé kapaszkodni, ami többnyire kudarccal végződött. Egy időben arról ábrándoztam, hogy egy este odajön az ágyamhoz, és kiszabadít ebből az egész Jenő-féle búvkörből, ebből a viszolyogtató pajzánkodásdiból, amire valahogy mégis mindennap vártam, s ahogy múltak az évek, egyre inkább tisztában voltam azzal, hogy a saját elszántamból le nem mondanék róla, ahhoz túl édes lett, vagy mit tudom én; szóval ha odajön és megszabadít, akkor biztosan hálás vagyok neki, biztosan igazi Mancianyúnak érzem, de ez véletlenül se esett meg, annyira nem, hogy később arra gondoltam, valójában cinkosok voltak, összejátszottak. Persze csak addig, amíg nem kezdtem menstruálni, mert az mégis véget vetett a dolognak. Különben egyszer oda is jött, jó régen volt, csak hogy eszébe se jutott felrántani a paplant, hagyta, hadd feküdjünk édes kettesben, akkor derült ki, hogy elsőáldozónak kéne lennem, és a pótapám nem tanított meg imádkozni, ez ugyanis az ő feladata lett volna, de nem fűlött hozzá a foga, hogy Manciszavait idézzem, hát annyira azért mégsem volt perverz, hogy felálló fasszal imádkozni tanítson, kész röhej, nem is tudom, hogy képzelik ezt a katolikusok, merthogy én nem tartozom közéjük, az hétszentség. Lehet, hogy soha nem is tartoztam közéjük. Elsős kisiskolás voltam, kirándulni mentünk a Nagy-Kevély-hegyhez, elkezdett zuhogni az eső, mintha dézsából öntenék, nem lehetett sehova behúzódni, egy-két csenevész fa a közelben, azok semmi védelmet nem nyújtottak, és én voltam az egyetlen az összes gyerek közül, akinél se esernyő, se kabát, se pulóver, de még egy nejlonzacskó se, amit egyesek a fejükre húztak; ott álltam, fáztam, bőrig áztam, utána még be is lázasodtam, de nem ez a lényeg, hanem a tökéletes magamra hagyatottságom, az valami iszonyat volt abban a reménytelen, kietlen, csupa víz tájban, ma sem értem, hogyan történhetett, hogy minden anyuka pakolt valamit a gyerekének az eső ellen, csak az enyém nem, ráadásul a tanító néni szíve sem esett meg rajtam, mintha a világ minden hatalmassága egységes határozatot hozott volna, hogy megbélyegeznek és kítaszítanak a jobb sorsra érdemes gyerekek sorából, beleértve ebbe a nagy faszú nevelőapámat meg az istent is, akiben nem nagyon hittem, de ha valamilyennek elképzeltam, hát pontosan azt gondoltam róla, hogy ő a Nagy-Kevély, nem viccelek, tulajdonképpen ezért mentem el a kirándulásra, a mostohám ugyanis nem szeretett elengedni az iskolai kirándulásokra, mindig harcolnom kellett, hogy elmehessek, a Nagy-Kevély viszont izgatott, olyannak hittem, mint a görögök az Olimposzt, és ott, abban a szörnnyű esőben rá kellett jöjjenek, hogy csak képzelvek, hogy szó sincs semmi ilyesmiről, ez az én istenkém még csak nem is nagy és nem is kevély, legfeljebb egy szálnalmas marcipánnyuszi, igen, ami a Mancinéni kedvence, Jenő bá' minden húsvétkor vesz neki egy ilyen nyuszt, pedig nem olcsó multság, de megkapja, és üdvözült arccal elmajszolja.

Schön Ildi és Monokli az ágyban: még nekik maguknak sem volt fogalmuk róla, hogy miféle demarkációs vonalat hágtak át, amikor kialvatlanul, alkoholosan, felajzot-tan ide lezuhantak, és minden fenntartás nélkül elkövették azt az aktus előtti aktust, amivel akaratlanul is szentesítették azt, amit Jenő bá' hosszú éveken át rossz lelkiismerettel folytatott. Varga Laci csupa kíváncsiság volt, mint minden kezdő szerető, s egy-

szerre ott találta magát az ismeretlen, nagy titok küszöbén, nem is tudott hát másra gondolni, csak hogy át kell jutnia e küszöbön, és tapasztalnia kell mindazt, amit a beavatottak nyilván ismernek már; ő volt az idősebb, ám egyúttal a tapasztalatlanabb, azt képzelte, egy gyereklánnyal cicázik, miközben a gyereklány háromesztendős kora óta a szó szoros értelmében kéjhölgyként élte az életét. Schön Ildi rabszolga volt, akit egy szatír kisgyermekként megvett a piacon, s arra használta, amire megvásárolta, hosszú ideig tartott, amíg rájött, hogy igazságtalanság érte, de lázadni nem volt mersze, később már kedve sem. Egy idő után vad kényszerképzetek kezdték gyötörni. Látni vélte a pótapát, ahogy élveteg arccal fölé hajol, és letépi róla a hálóinget, irdatlan szerzőmával félreérthetetlenül közelít a két kis lába közt szendergő nyíláshoz. Mélységes undor töltötte el, és reszketett a félelemtől, ám közben a szíve a torkában vert a váraozástól és az izgalomtól. Egy nap aztán megelégette a saját gyávaságát, elhatározta, hogy nem játssza tovább az álszent komédiát, s este, ahogy Jenő bá' odabújik a combjához, nyersen, követelődzőn rákiált: Tedd meg! Miért nem teszed meg?! De aznap megjött a menstruációja, életében először, ami teljesen összezavarta, riadt volt és ügyetlen, persze hogy a pótapának is leesett a tantusz, mire zavartan, leplezetlen idegenkedéssel otthagya őt, mintha eddig se lett volna semmi közük egymáshoz, soha többet nem mesélt, alig nézett rá; ő meg szentül meg volt győződve, hogy büntetésképpen, elvadult fantazmagóriáiért szakított vele. Hol másutt kereste volna a kárpótlást, ha nem a srácoknál, akik a nyomába szegődtek, megéreztek benne a tüzelő macskát, bármelyikbe képes volt beleszeretni egyetlen szempillantás hatására, oly izzó szenvedéllyel vetve magát egy-egy múló, felszínes kapcsolatba is, hogy a másik nem legbüszkébb kandúrjai is elvesztették tőle a fejüket. Ami viszont most történt vele, abban rég nem hitt. Eljött hát, itt van, akit várt, feltörte benne a titkot.

Gazdag Ilus a szobában pakolt, szó nélkül, gondosan összehajtogatta a pólókat, a bugyit, a nadrágot, a szvettert, mind elhelyezte a nyitott sporttáskában, előhalászta valahonnan a klumpát, amelynek egy hete nyoma veszett, kotorászott még a szekrény tetején, az ágy alatt, húzogatta az íróasztal fiókjait; ők meg odakinn ácsorogtak a konyhában, ihletett némaságban, nyitva volt az ajtó, nem mozdultak, nézték egymást, két egymásba fűrődő, lázas-révílt-túlvilági tekintet, az esztelen kívánás szapora, türelmetlen üzenetváltásai, most néhány perc önuralom is emberfeletti teljesítménynek tetszett, nem bírták, összesimultak, feszítő parancs a férfi lába közt, cicás kis női dörgőlődzés rajta, hogy akár a ruhán át is, de épp odaérjen az a keménység, ahová kell, ennyi elég, a nő szeme elhomályosult, a test megvonaglott, lágyan hajlott, kis híján a tűzhelyre zuhant, rázkódott, igazi, tiszta gyönyör járta át, igen, látom, a szemedből is süt, hányadik ez ma már, úristen, hányadik, remegett, sírt, némán fölajdult a kéjtől. Mi történik velünk, ó, mi ez, ami történik?! Túl sok, kibírhatatlan, őrjítő. Állati akarnokság a férfi tűzokádó szemében, körmei a nő vállába, fenekébe vájtak, lihegett, belezúgott a fülébe, a pusztá lélegzetedtől is elélvezek, súgta, én is, a ruhán át, rebegte vissza a kedves, s egyre tapadt rá, valami mágnes húzta-ragasztotta oda, közben mégis helyezkedett, dolgozott, most már ő nyomta-szorította a merev férfiszervet amaz ismert, kéjes-bűnös pozícióba, ő, aki néhány napja még rosszul lett a combjához préselt férfiaságtól, bárki tette is vele, most meg akarta, hogyne akarta volna, zsibbadt tőle, remegett, szédült, emelkedett, elszakított minden köteléket, ami a földhöz fűzte, odalett a titkom, nincs többé, mondhatta volna, de a szavak feleslegessé váltak, a férfi szeme helyette is beszélt, mindent kiolvasok a tekintetedből, ami történik benned, közölte az a másik tekintet, holott már alig vagyok ura magamnak, azt is onnan olvasom ki, hogy

elveszíthetem magam, azt is, hogy ez a salétromos, málló vakolatú udvari konyha most az üdvösség mágikus helyszíne; és egyszerre, akár a mennykő csapott volna bele, nekilökte a nőt a tűzhelynek, brutálisan, veszettül, egy elszabadult elefánt horkanásával, csörömpölés, földre zuhanó lábas, kiforduló ételmaradék, iszonyú kéjjel tört belőle elő a nedve, csorgott végig a combján, ragadt tőle a nadrág, még a nő ruhája is, ő meg nézett, csak nézett fényes hímeksztázissal, mint aki magát a világmindenséget hágtta meg, s most tenyerén tartja a nőtényt, hisz a nő előzőleg kissé már becsúszott alája, hát lenyűgözve és áhítattal emelte a tekintetét rá, a fenséges hímre, hatalmas vagy, mondta, hatalmas és diadalmas, ám némán, befelé hozzáfűzte még, hogy „Jenő”.

Monokli arra gondolt, hogy egyik percről a másikra véget ért a prolisors. Zsiga úrnak, anya szeretőjének állítólag mérnöki diplomája volt, habár senki sem látta azt a diplomát, de ez mindegy is, Zsiga úr mindenesetre BKV-ellenőr, időnként vasárnap is dolgozott, máskor három szabadnapja volt egymás után, ilyenkor építette a házat, sóher módon nem tett meszet a malterba, vagyis közönséges sárral tapasztotta össze a téglákat, az meg kiszáradt, repedt, felázott, ki tudja, honnét, még fűmag is került a kátyvaszba, kihajtott a gyom a ház falából, anya gyomlálta a falat és káromkodott, ám Zsiga attól még Zsiga úr maradt, mindenkinél mindent jobban tudott, megingathatatlanul hitt a kacsalábon forgó kastélyban, amelyet magának emelt és a királynőnek, akit a Ferencvároshól csábított ki ide a kültelki lankára, itt fog élni és uralkodni, amíg a napjai le nem áldoznak. Eközben egyre jobban terjengett a dohszag az épülő villában, szakasztott a Bokréta utcai salétromos konyha búze, az ablakok rosszul zárultak, beszivárgott az eső, az automata nem állította le a szivattyút, amely a kútból a padlásra lévő tartályba húzta a vizet, kicsordult a túlfolyó, elázott a ház, a kárpitozott székek is, az ágynemű is, reggeltől estig napoztatták, mégis szaga maradt, Monokli gyűlölte az egész építményt, a közelben füstölgő téglagyárat, szégyen így élni, mondta anyának, de anya hallgatott. Zsiga úr viszont annál élesebben lecsapott rá. Vedd a kezébe a lapátot, te kis proli, mondta, nem szakad le a karod, ha segítesz. Eleget segítettem, épp eleget, nem vagyok a maga cselédje, kimondom, ha hallani akarja, harsogott Monokli, különben is, annyi pénzt ráköltöttek erre a düledező szarra, hogy abból már rég vehettünk volna egy Trabantot! Még hogy Trabantot! Ezt már anya se állta meg szó nélkül, felemelte a hangját, még hogy Trabantot! Mit akarsz még, hát csecsemőkorod óta a seggedet nyalom, és még én vegyek neked Trabantot?! Az istenbe is! Rikácsolt, kotkodácsolt, pont, mint a nagymama, amikor házmesterné volt a Bokréta utcában. Zsiga felemelkedett, elege lett a perpatvarból, az ajtó felé lépett, a kertbe tartott, de megállt a kijáratnál, visszafordult. Sötét tekintet. Kisfiam, sisteregte, ha tanulnál volna, nem maradtál volna proli, autógumis tanonc vagy mi a szentség. Én, látod, kiemelkedtem, nekem aztán nehéz sorsom volt, angyalföldi gyerek vagyok, de tanultam, lediplomáztam, és kiemelkedtem. Vagy nézz az anyádra, látod, a bérszámfejtésen dolgozik, mégis királynő! Hol az a belvárosi dáma, aki versenyre kelhetne vele? Ő aztán megérdemli ezt a házat, föl is építem neki. De nem neked, érted? A húgod is egyetemre jár, fiú, népművelő lesz és könyvtáros. Vedd már észre magad. Mi lett belőled? Egy sarzházi, egy takonypóc, egy nímand. Anya odalépett Zsiga úr mellé, belekarolt, látszott, hogy egy követ fújnak, a tekintete csupa megvetés, ahogy végigmérete őt. Te áruló, te ribanc! Hát már elfelejtetted, hogy káromkodtál, amikor a falat gyomláltad?! Miért adod neki magad? Ennek a hiú, vízfejű állatnak! Hihetetlen harag gerjedt benne anya iránt, és visszafafózott Zsigának. Mint a tanároknak az iskolában. Ez a közönséges házmesterné királynő magának?! Ez a nő?! Nagyon arcátlan akart len-

ni, még ezt is kevésnek érezte. Ez a hülye tyúk?! Erre Zsiga úr kipenderítette a házból, de úgy, hogy a lába se érte a földet. Még seggbe is rúgta, amitől letántorodott a lépcsőn, majdnem elvágódott. Anya állt, nem szólt, néma, fekete arc. Nem is nézett, mint ha kivájták volna a szemét. Alkonyodott, nyár, későre járt. Monokli otthagya őket, még ült egy darabig a kert alatt a patakparton, és a nem létező Trabantról álmodozott. Látta magát a volán mögött, szól a dzsessz az autómagnóból, vagy valami afrikai spirituálé, nyomja a gázt, és élvezi a sebességet. Nagyon imponáltak neki a digók, főleg, amikor kiszállnak a kocsiból, és becsapják az ajtaját, a lányok meg felkapják a fejüket a zajra, odanéznek. Aztán a két egymásba fúródó pillantás. Elégni a szerelemben, az isteni lehet. De nem nekem találták ki. Én soha nem mászom ki abból a gödörből, ami a prolisors.

Ez tavaly nyáron történt, azóta sem járt Zsiga úr házában, nem látta anyát. És lám, most mégis vége a prolisorsnak. Csakhogy ennek ára van, nem adják ingyen.

Gazdag Ilus behúzta a sporttáska cipzárját, felemelte, kilépett a konyhába. Ők hirtelen szétrebbentek, Monokli zavartan nézte volt szeretőjét, aki most elköltözik tőle. Veszti a sporttáskáját, s többé nem látja. Öntudatos tekintettel és könnyed mozdulatokkal jár, valóságos megtestesítője a nyolcvanas évek felvilágosult és szabadelvű ifjúságának. Ezt szerette benne, az erős, emancipált nőt, aki nem fél, nem nyávog, nem ismer olyan vészt, amitől összeomlana; bár elég furcsa, hogy most erre gondol. Vagy csak szerepet játszik? Hogyne, hogyne, hisz mindnyájan szerepet játszunk, magunknak és a világnak, gondolta Monokli, Schön Ildi például jellegzetesen az a lény, aki minden szerepét nagy átéléssel és gyönyörűséggel játssza, mintha a szerep maga lenne az élet, és korántsem csak a vásznon vagy a színpadon. Csakhogy ebben a pillanatban Ilus szeme megakadt Monokli nadrágján, a nagy, ragacsos folton, amely az imént keletkezett. Schön Ildi lenge drapp ruhája is gyűrött és nedves! Ejha! Mit gondol hát ez az erős, tántoríthatatlan nő, miféle szerepet játszik ezek után? Elborzad? Elfogja az undor? Kioktatja őket? Bevágja az ajtót? Minden játszmaiban van egy pont, ahol a művelet nem folytatható. Ilyenkor szokott a delikvens kiborulni. Monokli egy pillanatra önmagát is kívülről nézte, ott, a két nő között, mondjuk, mintha nem élné, hanem írná e történetet. Írónak lenni, igen, az is a csodák közé tartozik! Legalábbis régebben így gondolta, de ez most már inkább emlék. Egyszerűen három szereplőt lát a konyhában; lehetne ez is egy muszter, amit néznek. Valami fal húzódik közöttük, láthatatlanul, hisz csak a viselkedésükből rekonstruálható. A sporttáskás lány és a két konyhai figura, akik az imént az elérhetetlenség örült gyönyörét átélték. Tudja-e már az a sporttáskás, hogy ma este hol fog aludni? Nem kérde tőle senki, hova megy, mit fog csinálni. Mégis úgy áll ott – keze a kijáratú ajtó kilincsén –, mint aki nem ismeri a kitaszítottágot és a végső, sorsszerű magányt. Se a halált. Lehet, hogy gondol rá, ám akkor nyilván úgy véli, még messze van, valahol az út végén. Ők viszont átkerültek e láthatatlan fal túloldalára. Hogy történt? Ki tudná visszapergetni az eseményeket? Hol kezdődött? A Jennőnél? A Zsigánál? A gyerekkorban? Az anyaméhben? Vagy amikor ott ült a büfénél a kempingszékben, Schön Ildi egyszerűen odalépett hozzá, és megcsókolta? Nincs értelme firtatni a múltat, ha a pillanat égő sebet üt rajtunk. Monoklinak fáj a szíve a búcsú miatt, mégis sürgette volna Ilust, hogy tűnjön már el, ne is lássa többé. Ez így, kívülről nézve világos és egyértelmű. De ha most visszatér önmagába, nem lát majd semmit, de semmit. Holott nyilvánvaló, hogy visszatér, már csak percek, másodpercek kérdése az egész. Nincs választása. Ilus egyfolytában a foltot nézte a nadrágján, megbabonázottan. Mindegy, ő többé nem tud szégyent érezni. Pláne büntudatot! Ahhoz

képest, ami vele most történik, az egész világ csak kulissza. Ilus is, a volt szerető, aki tegnap este még meleg vacsorával várta. A felsurrogó galambraj is a szűk udvarban. A kiborult tejfölös-sajtos brokkoli is a konyhakövön. A filmforgatás is, még belegondolni is rossz. Mi lesz a filmmel, úristen, mi lesz?! Ezek a dolgok most már valamiképp mind Ilushoz tartoznak, ott maradtak az ő térfelén. Megmagyarázhatatlan, hogy miért. Hát hiába bámulod azt a gecifoltot, édes, akkor se ég le a pofámról a bőr! Nincs erkölcsöm, nincs kötődésem. De lenyelte a mondatot, nem jött ki hang a torkán. Csak a halál van, az az egyedüli valóság, hidd el. Megszületünk, meghalunk. Közben egyetlen másodpercig öleljük egymást. Az az egyetlen másodperc, az, az! Arról van szó, csak is arról. Belezuhanunk a másodpercebe, és még nincs vége, soha nincs vége. Zuhanunk fölfelé, akár az istenek. Vagy egyszerűen elolvadt körülöttünk a világ. Elolvadtak a láncaink. Két test egy pillanatra összeér. Ez a pusztá lét. Azt ölelem benned, a pusztá létet. Miért akartuk ezt? Akartuk-e egyáltalán? Miért nem maradtunk meg normális embernek? Mitől estünk el? Nem volt fogódzónk? Nem volt, ami visszatartson? Kihez beszéltek? Melyik nőhöz? Én beszéltek-e egyáltalán? Nézek? Vagyok? Részt vesztek? És mi-ben? Hol? Ki vagy te? Ki vagyok én? Meddig fokozható ez a sóvárgás? Vagy mi ez? Nevetséges lenne szerelmi szomjúról beszélni. Sőt szerelemről. A szerelem olyan, akár az isten, megteremtjük, és hiszünk benne. A pusztá pillanat más. Kiáltás, félelem, kék, elveszés. Hát ezért elviselhetetlen ez a konyhai háromszög, nem érted?! Ilus nem értette, nem mozdult. Nézett. A másik viszont mindent értett és mindent tudott. Felállt, lassú léptekkel átment a szobába. Még csak be se húzta maga után az ajtót. Levette a drapp ruhát, a csipkés bugyit. Mint a bárban, amikor az a két szájhős ült mellette. Bicskás Gergő, Heinz Rudi, nevetséges! Monokli utánament. Ő is levetkőzött. Ölelték egymást meztelenül, állva. Nyers, tiszta, leplezetlen érintés, megváltás és átlényegülés. Vagy olyasmi, amire nincs szó. Kilépés önmagukból. Micsoda szabadság, úristen! A perzselő semmi. Vagy a szertefolyó, elszőkő minden, ami már utolérhetetlen, már elcsíphetetlen. Lám, kijöttél velem ide, a világ végére, súgta Schön Ildi. És ott álltak, álltak kinn. Akár szakadhatna is az eső, mint azon az iskolai kiránduláson, amikor rá kellett döbbsennie, hogy a Nagy-Kevély még csak nem is az, aminek gondolta. A Nagy-Kevély, az istenke meg a marcipánnusz! Hülyeségek. Ma már nem törné a fejét ilyenmin. Inkább átengedi magát e teljes, végérvényes kiszolgáltatottságnak, amit igazán csupán gyerekfejjel ismer az ember. Vagy ama végső órán, amiről nem szokás beszélni. A kettő között így is, úgy is felfegyverezzük magunkat, sőt páncélt öltünk. Miféle páncélt emlegetsz? – kérdi Monokli. Talán a prolisors is páncél? Minden sors páncél! Akár a kitin a bogarakon. Azt mondja erre a férfi: Oké, igazad van, erre vágytam, el akartam veszíteni a páncéloomat. Édes szeretőt akartam, aki a pusztá létet öleli bennem. Jó így? A nő kacag: Nem jó! Miért nem jó? Ha azt játszod, hogy nem játszol, attól még játszol! De mégis, van valami abban, amit mondok. Emlékszem az első szeretkezésünkre, most reggel, mintha egy éve lett volna! Figyeltem, miféle mágikus tudás rejlik benned, miféle kéjt és biztonságot ígérő tapasztalat. Végre értem, amit akkor még nem: te vagy nekem az egyedüli védelem. Az ölelése, amíg tart. De ezzel már egy újabb szerelmi ostrom vette kezdetét, lágy, becéző, könnyű ostrom, a kedves nem táplált semmi ellenállást, nem kellett semmin áttörnie, lehúzta hát az ágyra, és ismét a tikkadt ajkak, a vágytól duzzadó szeméremtestek, a szeretkezés, a mámor, egymás szaglászása, beszippantása, beletemetkezés a másikba, két tétova állat, tudattal verte meg őket a sors, most megérezték a végső gyönyört, meg kellene hát halniok. De nem. Összetapadtak, összeforrtak. Azt hisszük, így közelebb kerülünk, mondta a nő. Köze-

lebb is kerülünk, felelte a férfi. Csak nem eléggé, mondta a nő. Az életben semmi sem elég, így a férfi, nincs rá időnk, hogy beteljünk egymással. Az élet! Micsoda képtelenség. Idő! Csak egy férfi mondhatja ezt ilyenkor. Az est beburkolta őket, villanyt kellett gyújtani. Gazdag Ilus elment. Észre se vették, mikor.

Nem tudtak többé visszatérni az elhagyott kerékvágásba, dacára annak, hogy naponta kísérletet tettek rá. A film, az lett volna a legfontosabb. A film, amely Varga Laci életében fordulópont volt, a felemelkedés kezdete, a csoda, amiről addig álmodozni is alig mert, és amely végül őket kettejükét is összehozta, a közös ügyük, a közös művük, a „gyerekük”, ahogy Halmágyi mondta, aki őrjöngött, könyörgött, átkozódott, a pártközponttal fenyegetőzött (még jó, hogy a börtönnel nem), hajnalok hajnalán oda ment a Bokréta utcába, rájuk tört, és letépte róluk a paplant, meztelenül kirángatta őket az udvarra, ott cidriztek a galambszaros kövön, nem engedte őket vissza a lakásba, majd én kihozom a ruhákat, felöltöztök és velem jösztek, mondta, nem lehet leállni a forgatással, olyan isten nincs! Vele mentek. De nem tudták nem kívánni egymást, állandóan eltűntek, a kis szobában, lépcsőházban, vécén, kamrában ölelkeztek, mint akik a sors különös kegyeltjei, mint akik nem ismerik a fáradságot, a kimerülést, a lehűlést, csak a vágyat, az egymásért kiáltó férfiúi erekiót és a nedvdús nőiséget, mint akiknek csupán az egymásban tartózkodás nyújt átmeneti enyhületet. Már az sem zavarta őket, ha rájuk nyitottak, ha nevettek, csúfolódtak, kajánkodtak rajtuk. Nem baj, nem ismeritek ti a szerelem mágiáját. Alig várták, hogy este otthon ájultan ágyba zuhanjanak, félálomban még újra egymáshoz bújjanak, ha nem vagy bennem, sajog a szívem, mondta Ildi, látod, már napközben sem húzok bugyit, hogy bármikor belém juss, a kezed is bármikor odataláljon, megbizonyosodjék a szakadatlan sikamlósságról, a vágyamról, a testem, folytatta, a hülye testem nem tud betelni veled, kívánlak, kívánlak, egyfolytában kívánlak, hiába szégyellem magam, akarlak, akarom, hogy bennem légy, megtölts, felnyársalj, nem baj, fájjon, bele is halhatok, leszarom, inkább az átkozott kívánós, szétcincált testem sajogjon, mint a szívem, úgy kell neki. Ne szöld le a tested, az szentség, isteni szentség, a legfőbb a világon, zsolozsmázta a férfi, az ágyban most az érzékiség felkent papjának érezte magát, annál inkább, mert ismét hatalmába kerítette a férfiúi gerjedelem, lerúgta a paplant, előntötte agyát a vér, elbűvölte a nő arcán az átlényegülés, mégis furcsa gyanú támadt benne, figyelte, eljut-e Ildi a teljes gyönyörig, talán attól ilyen telhetetlen, hogy nem jut el, de nem mert rákérdezni, csak figyelt, összeszedte minden éberségét, különös, küldetéses állapot töltötte el, lehet, hogy saját iménti felkentségtudata hatott rá, gyöngéden csúszkált-forgolódott Ildi nedves-duzzadt kéjbarlangjában, megejtő biztonságérzettel, mint aki túlzás nélkül mesternek tarthatja magát a szerelmi gyönyörszerzésben, új, büszke boldogság, leste a másik test rengését és eksztázisát, a hullámzást, a fokozatokat, el akarta kapni a csúcsot, de hiába, visszagondolt, napközben is hiába, hogy van ez, mitől, hát ennyire nem törődött a másikkal, élvezz el, élvezz, mondhatta volna, de nem merte, félt, hogy a nyílt szó nevésségesen hangzanék, inkább odatette a csiklójára az ujját, rögtön hatott, akár az áramütés, Ildi mégis finoman eltolta a kezét, jaj, ne, miért ne, kérdezte, csak, hogyhogy csak, kérdezte újra, hát milyen szépen beszéltél ott a bárban a szomszúságról, mégis képes lennél szomjan maradni, akkor próbáld a saját kezeddal, tette hozzá, még mit nem, háborgott a másik, tedd csak, tedd, Ildi rázta a fejét, ő meg érezte, hogy ott van a nő az élvezet kapujában, kész örület, ne állj meg, nem szabad megállni a kéj felé az úton, örök időkre szomjan maradsz, közben egyfolytában csúszkált-forgolódott benne, könnyedén és boldogan, mintha most tanítaná szeretkezni ezt a

sok mindent megért lányt, makacs elszánás hajtotta, hogy feljuttassa a minden gyönyörök Mount Everestjére, képtelenül hosszúra nyúlt az aktus, nem értette, mi történt, ott a konyhában még egymás lélegzetétől is eléveztünk, az volt az igazi Mount Everest, mit sem tudtunk az elernyedésről, de most sem adta fel, nem, nem és nem, hisz minél fáradtabb a test, annál kínzóbb a beteljesületlenség. Már hajnal volt, búgtak kinn a galambok, ne félj, ne félj, mondta újra a férfi, s vakmerően odavezette a nő ujját a csiklójára, erre ő egyszerre felengedett, úristen, mintha Jenő bá' adna engedélyt az önkielégítésre, nem hitte, hogy ez bekövetkezhet, behunyt szemmel járnai kezdett az ujjá, amiben volt gyakorlata, még Mancini néni ájtatos fahangját is hallotta, pfuj, nem szabad, ugyanis észrevette, hogy ő a bugyijában turkál, ez tény, de férfi szeme láttára soha nem művelte, rettegett, hogy megvetnék érte, nevenséges, ez is olyan börtön volt, amibe maga zárta be magát, most egyszerre kiszabadult, egyetlen pillanatnyi önátadásra múlt, megnyílt benne a mélység, amit szomjazott, minden porcikáját áthatotta a fényes kék, hagyta, szinte sejtől sejtire, mégis követhetetlen révület kerítette hatalmába, végül szétvetette a robbanás, egész valója szilánkokra hullt, elveszett, végképp elveszett, a teste, az a hülye teste veszett el a leginkább, csak amikor lecsillapult, érzékelte újra, hogy megvan, még mindig megvan. Még él. Megilletődött remegéssel bújt szerelmi mesteréhez. Honnan tudad, hogy erre vágyom? – kérdezte később. A másik nem szólt, rejtélyesen mosolygott. Történetük most ért a tetőpontra. Mind a ketten érezték, de a világeért ki nem mondták volna. Az maga lett volna a józanság, az ébredés, a lemondás a szerelemről. Igaz, a mulandóság előszele új lidércet csent a szívükbe. De egyelőre ettől is inkább megittasultak. Dacosan nemet mondtak minden baljóslatú jelnek, s vakon hitték, hogy a végtelenségig képesek új, ismeretlen, mágikus tájakat nyitni egymásnak. És végképp elveszett minden kapcsolatuk a világgal.

Halmágyi el akarta venni a szerepet Schön Ilditől, de akkor az egész forgatást előlről kell kezdeni; ideggyógyászhoz vitte őket, elrendelt egy hét szünetet, vagyis mégis leálltak, a filmgyár vezérigazgatója magához kérte a rendezőt, aki nem volt képes épkezláb magyarázatot adni a történetekre, máris felbecsülhetetlen a kár, lehet, hogy nem is lesz ebből film, noha politikailag súlyozott témáról volt szó, a filmgyár ezzel akart nagyot dobni, mint pár évvel ezelőtt a sántító vidéki párttitkárrel. Csakhogy ők ketten már azt is alig fogták fel, mi ez a kavargás körülöttük, csupán egymás szavát értették; olyan kifejezéseket használtak – pokoljárás, megdicsőülés, szemtől szemben a sorssal –, amelyekre az épeszűek csak legyintettek vagy az öklüket rázták. Volt valami irritáló a fennköltségükben és a sznobériájukban, mintha ógórög tragédiához hívnék magukat, vagy mitológiai félisteneknek. Varga Laci megállt az autógumis műhely előtt, ahol papíron még most is dolgozott, tudniillik a filmforgatás idejére kivett egy hónap szabadságot, s az a végéhez közeledett, hirtelen elhatározással belépett a műhelybe, megkereste a főnököt, és felmondott. Miért tette? Lehet, hogy ez volt az a ballépés, ami megpecsételte a sorsukat. Lehet, hogy egyszerűen félt a visszatéréstől a hétköznapi kulliszái közé. Félt újra megpillantani a penészes falat, amit a FIK nem akar megjavítani. Elfogadni az ablak sűrű függönyén át a nyomasztóan közeli, szemközti tűzfalat. Most nem láttak semmit, a legközönségesebb tárgyakat sem érzékelték maguk körül. Úgy éltek, akár egy felajzott, misztikus, kétszemélyes szekta szédült ámokfutói. Halmágyi bejelentette, hogy újra kezdik a forgatást, Ildi nem bírta hajnalban kikelni az ágyból. A második napon mégis kikelt, majdnem elvágódott, tántorgott, mintha részeg lenne, kiderült, hogy súlyos egyensúlyzavara van, a forgatáson is támogatni kellett, nem is hasonlított önmagára, holdkóros, réveteg tekintettel játszott.

Tönkretetted a saját színésznódet, te marha – mondta Halmágyi Vargának. Soha ne kezdjen az ember amatőrökkel! Amatőr írókkal se, azok is képesek a saját művüket megtorpedózni. Monokli nem értette, mi köze neki ehhez. Újfajta félelem gyötörte, valami kisszerű önzés, végletes bizonytalanság. Hetek, hónapok óta éjjel-nappal kinn állok a szakadó esőben, bőrig ázom, itt az ős, fázom, reszketek, meddig lehet ezt bírni, meddig?! – mondta Halmágyinak. A rendező végigmérte, látszott, örültnek véli, majd felnyerített: Öreg, semeddig! Húzódj be a tető alá. Hát erről van szó, mondta, de az szörnyűség. Anya jutott eszébe, amikor tüntetően belekarolt Zsiga úrba, mielőtt őt kirúgták abból a házból. Holott tudta, amit tudott. Azt nem lett volna szabad. Anya ott, akkor elárulta őt. Most mégis megbocsátott neki. Utóvégre Zsiga az egyedüli támasza, s egyikünknek sincsenek vasból az idegei.

Attól félt, hogy ő is áruló lesz.

Előbb Schön Ildi ordinaré barátnője került elő, aki annak idején Mancini néni Jézuszagú pináját emlegette. Itt ült most a sötét, Bokréta utcai szobában, az íróasztalnál álló széket az ágy felé fordította, elterpeszkedett benne, keresztbe vetette a lábát. Ildi feködött az ágyon, nézte. Kékeszöld, kockás kosztüm rajta, finom angol szövet, diszkrét illatfelhő, kis festék, kis púder, turcsi orr, amitől fiatalabb a koránál, s igen választékosan fejezi ki magát. El se hinné róla az ember a régi disznóságait. Időközben elvégezte a művészettörténet szakot, középiskolai tanárnő. Üzenetet hozott Mancini nénitől, akinek tudomására jutott, hogy Ildit kitették a kollégiumból. Gyere haza. Ildi megrázta a fejét. No, tényleg. Azt mondja, gyere haza. Nem és nem. A tanárnő folytatta. Ildi befordult a falnak, és a fejére húzta a párnát. Többé nem látott, nem hallott. Erre a nő Varga Lacinak kezdett magyarázni. Hosszú, tapintatos körmondatokban kifejtette, hogy Schön Ildi nem ilyen körülmények közt nőtt fel, s mindnyájan felelősek érte. Nehogy a végén baj legyen. Miféle baj? Megvonta a vállát. Mit akar itt ez a kosztümös liba? A férfi is elhallgatott, nem szólt többé. A nő még sokáig beszélt. Varga kiment a konyhába. A nő utána. Levágott magának egy szelet kenyeret. Kérdezte a nőt, kér-e ő is. Nem kért. Végre elment. Másnap meg az ő húga telefonált. Gyere ki, látogasd meg anyát, mondta. Látogassam meg? Miért? Beteg? Nem beteg, de látogasd meg. Zsiga elköltözött. Hihetetlen! Letette a kagylót, indult volna azonnal. Már esteledik, mondta Ildi. Mire kiérsz, sötét lesz. Nem baj. Mégsem ment, nem hagyhatta Ildit magára, épp a szorongás óráján, amikor leszáll az alkony. De a kedves másnap sem engedte el. Épp akkor hagysz itt, amikor rám szakadt a baj. Végleg leálltak ugyanis a forgatással, kampec, nem kapta meg a gázsiját. A főiskolán vizsgát halasztott, újra halasztott, veszélybe került a diplomája. Egyik cigarettát szívta a másik után, s minden este a révületig itta magát. Már alig volt pénzüik cigarettára és alkoholra. Fogta Monokli kezét. Ne menj el, ne menj el! Vádolta, egyre nyúltabban, egyre görcsösebben. Látom a szememben, hogy nem hiszel többé a szerelmünkben, azért iszom. Újra meg újra belezuhantak az ágyba. Kéjelegtek, őrjöngtek, hergelték egymást. Alkohollal jobban ment, mint anélkül. Nem akarta elhinni, hogy az történik velük, ami történt. Hogy valahol vétkeztek, valahol elszámították magukat. De hol? A rabságból a szabadságba és vissza a rabságba. Hogyan eshetett ez meg?! Nincs más lehetősége, be kell bújni Jenő bá' ágyába. Az az állat már ide is küldte a küldöncét. Soha, soha! A kezdet és a vég összeér, mondta, az is játszma volt, ez is játszma. Csakhogy a kezdet játszma mindig tele van reménnyel, a mostani, ez az alkoholos játszma viszont nem vezethet máshová, csak a depresszióba. Monokli érezhetően le akart lépni. Miért hagysz itt? Miért nem szeretsz?! Ildi sírt, könnyögött, reszketett. Monokli tagadott. Hová is menne! Közben

tudta jól, hogy abban a házban, ahonnan egy éve elzavarták, most nagyon várnak rá. Ősszel fel kell ásni a kertet, betakarni a rózsatöveket, összegereblyézni a faleveleket, elégetni. Újra meg újra eszébe jutott az a legelső körúti hajnal, amikor elővillantak Ildi fehér fogai, de furcsa, természetellenes vicsorgás lett belőle. Elege volt már a depressziós nőből, akit befogadott a lakásába. Még csak ki se teheti, még csak el se dughatja az italt, hogy ne igyon. Egyszer mégis eldugta, lesz, ami lesz. Add elő, add elő! Üvöltött, őrzöngött, tört-zúzott a lakásban. Földhöz csapkodta a tányérokat a konyhában. Az anyád úristenit, hát én kerestem meg rá a pénzt! Te kerested, haha, még hogy te kerested! Én kértem kölcsön a haveroktól, én! És holnap már nem adnak. Miért is adnának! De ez se józanította ki. Nekiesett a férfinak, belekarmolt a képébe. Ő meg ellökte, elvágódott a földön, jajgatott. Erre ő sarkon fordult, kiment a kapualjba. Mint ha örökre elhagyta volna. Legalább egy órát állt ott, és cigizett. Visszament, a lány eltűnt a lakásból. Hol van, hová bűjt? Az épületet nem hagyta el, azt észrevette volna. Seholy, seholy. Fölcaplatott a sötét lépcsőházba. A második emeleti gangon találta meg. Átmászott a korláton, a cirádás vasrács külső felén lógott, beakasztva a rácsba a két apró lábfeje meg a tíz begörbített ujj. Aléltan, félhülyén, talán valami gyógyszert szedett be. Vagy mégis megtalálta az italt. Monokli káromkodott, megvetette a lábát, nekifeszült, hogy a tehetetlen testet visszaemelje; egy rossz mozdulat elég lett volna, s a nő lezuhan a kétemeletnyi szakadékba.

Másnap kora reggel kibűjt mellőle a paplan alól, felöltözött, lábujjhegyen kiosont. Igazi romantikus szökés. A csuklós busz hátsó peronján utazott, rettenetesen rázta a kocsi, de most oda se neki, madarat lehetett volna fogatni vele. Könnyűnek és szabadnak érezte magát. Gyönyörködött az út menti fák őszi színpompájában, a munkába tartó járókelők látványában, a cégtáblákban, a reklámokban, de még a koszos újságpapírban is, amit a szél sodort az úton. Más szabadság volt ez, nagyon más, mint az a néhány héttel ezelőtti. A börtönből lelécelő rab érezhet ehhez hasonlót, főleg, ha nem kapják el, s napról napra nagyobb élvezettel ropogtatja szájában a levegőt. De mi van azzal a másik rabbal, akit hiába zártak börtönbe, ott is szabad maradt? Belül, legbelül. Egy ember, aki kilépett a világ végére, ahogy Schön Ildi olyan szépen mondta a szerelmük első napján, egy ember, akinek a kezén hiába kattan a bilincs. Nemrég még ő, az autógumis szerelőfiú is hogy hitt e belső szabadságban! Most megvonja a vállát, nem tud mit kezdeni vele. Majd épp az alkoholista Schön Ildi mondja meg, mi a szabadság! És a Gazdag Ilus, ő talán nem volt szabad, amikor otthagya őket? Azóta se látta. Egy távoli rokonához költözött, Kőbányára, onnan jár naponta a Chinoimba. Ezzel szemben Monokli most visszakerült oda, amit annak idején az élet Gazdag Ilus-féle térfelének nevezett. Ki gondolta volna! És még boldog is, hogy így esett. Odaért anya házához, nem volt otthon senki. Nem lepődött meg, a szokásos helyen megtalálta a kulcsot, a kapu mellett a nagy kő alatt. Bement, kinyitotta a kamrárt, előszedte a szerzőségeket. Gereblyézett, ásott, talicskázott, kihordta a kerti hulladékot az út mellé. A levegő tele volt mámorító illatokkal, kis szél, kis nap, egy utolsó, sárga húsú körte az egyik fán, naspolya a kapu melletti bokron. Rajongásig szeretni tudta a földet. A drága, szétomló, porhanyós barnaságot, kis fehér gyökerek benne, giliszták, hangyák, apró kövek. Csak ásott és ásott. A felső sarokban kezdte a kert megmunkálását, s akkurátusan, a kerítés mentén haladt, a tekintete újra és újra végigpásztázott az elvégzett sorokon. Elűztek, és most visszajöttem. Ennél bölcsőbbet nem tudott gondolni. Alkonyatkor anya is megérkezett, hosszan, némán ölelték egymást. Nem beszéltek a múltból, csak a tennivalókról. A ház előterében, ami afféle nappali is volt, előszoba is,

majdnem a víztartály túlfolyója alatt, állt egy heverő, aznap ott aludt. Remélem, nem romlik el megint az automata, és nem csorog nyakadba a víz, mondta anya. Nevettek, égő tekintettel, gátlástalanul. Kerített neki valahonnan egy pizzamát, ő meg nem kérdezett rá, hogy ez kié volt. Kora reggel kiment a kertbe, folytatta a munkát. Napokig ott élt, amíg el nem végzett minden teendőt a ház körül. Délben szalonját evett hagyományával, este anya mindig főzött. Mint régen, amikor együtt éltek. Vagy mint Gazdag Illus, amikor vele élt. Erről eszébe jutott a nő, akit ott hagyott a lakásban. El akarta heszsenteni a gondolatot, már napok óta elheszsentette. De most nem sikerült. Egy rendőr állt a kertkapunál. Nézte, mit akar. Bejön. Bejön! Belehasított a bizonyosság. Csakis azért jöhet, más oka nem lehet. Schön Ildi tragikus hirtelenséggel. Röhej. Mi az a tragikus hirtelenség? Lezuhant a második emeletről. Újra felment oda, átmászott a korlátan, nyilván ivott előtte. Ott lógott, lógott, amíg lógott. Őt várta. Lezuhant.

Egy évvel a temetés után ment ki először a sírjához. Hosszú ideig ki akarta törölni az agyából az egész történetet. Melyikünk volt az áruló? Nem én, nem én! Te árultad el a szerelmünket! Miért ittál, miért nem álltál meg a lábadon?! Miért nem voltál képes leforgatni a filmet? Mit akartál tőlem? Hová csábítottál? A szerelemben vagy az örületben? Igaz volt ez az egész? Nem volt igaz! Semmi sem volt igaz. Egy év múltán az íróasztal fiókjában keresgélt, kezébe akadt egy papírlap. Schön Ildi betűi. Össze akarta gyúrni. Aztán mégse. Erőt vett magán. „Nem, hát igazán nem gondoltam volna, hogy ide jutunk. Hogy létezik ez a túlnan túli ország, ahol most tartózkodunk, mindenféle kötés, gravitáció és bebútorozottság nélkül, a póre örökkévalóságban, ami maga a nagybetűs JELEN.” És hallotta azt az artikulálatlan, velőtrázó kiáltást, amivel kezdődött. Amikor ledöntötte az ágyra, és akarnok-hívó vággyal megismételte a Jenő-aktust, ami addig szörnyűség volt, s egyszerre megváltás lett. Az ő hitétől és vágyától lett az. A szabadság kezdete. Iszonyat. Most belőle is mélyről, szívet tépően, eget rengetően feltört a kiáltás. Ó, jaj, elhagytalak, elárultalak! Ott állt a sírnál, lehajtott fővel, s az a furcsa benyomása támadt, hogy a karcsú, girbegörbe hant hasonlít a lányra. Lerogyott, sírt, belecsimpaszkodott a keresztbe. Sehol se vagy, nem hallasz, elmúltál, soha többé nem látom azt a mélykék pontot a szemedben, mégis beszélek hozzád, mi mást tehetnék. Fölemeltél magadhoz, megmutattad az üdvösséget, azt a gyönyörű, kibírhatatlan üdvösséget, amibe behaltál. Megmenthettelek volna, ha van erőm. De nem volt. Kis proli maradtam, Zsiga úr jól megmondta.

Most is kívülről látta magát. Szörnyű szentimentális és romantikus ez a jelenet. De legalább nem hamis. Ha Halmágyinak lenne esze, itt rejtőzne egy kamerával, és felvenné. Még sikere is lehetne, a romantika manapság menő dolog.

Besötétedett, nem tudott felállni. Pedig a könnye is, a szava is rég elapadt. Rázárták a temetőkaput.

MIHÁLY GRÓF ROKONSÁGA

Közzéteszi Hajdu Tibor

Károlyi Mihály levelezése megjelenés előtt álló V. kötetének mintegy ezer leveléből válogattuk az itt közölteket. Mint ismeretes, Károlyi Mihály lemondása, emigrálása és a forradalom bukása után valóságos bűnbakká vált az arisztokrácia és általában a konzervatív politika számára, s mivel rokonai kevés kivétellel politikai szerepet is játszottak az 1919 utáni ellenforradalmi rendszerben, nemcsak a közéleti, a családi kapcsolat is megszakadt köztük. Csak mostohaanyja, gróf Károlyi Gyuláné (Pálffy Geraldine) és nővére, gróf Pappenheim Siegfriedné tartott ki mellette a legnehezebb időkben is, utóbbi támogatta az emigráció első éveiben, és kicsempészte vagyontárgyai közül, amit lehetett. Talán kevésbé köztudomású, hogy néhány év után, ha nem is a nagy nyilvánosság előtt, helyreállt a kapcsolat felesége szüleivel (Andrássy Gyuláék) és Pappenheimné Károlyi Erzsébet közvetítésével féltestvérével, Károlyi Józseffel is.

Ezt a gyógyító idő és a rokoni érzés mellett megkönnyítette Károly király 1921-es sikertelen hazatérési kísérletei után a nyílt szakadás horthysták és legitimisták, vagyis Habsburg-pártiak között; Andrássy Gyula leányaival és vejeivel, éppúgy,

mint Károlyi József, az utóbbiakhoz tartozott. Mikor pedig Horthy Hitler szövetségese lett, az angolbarát legitimisták már nem érezhették magukat közelebb Horthy rezsimjéhez, mint Károlyihoz. Gróf Cziráky Józsefné Andrássy Ilona a harmincas évek végén meg is látogatta Károlyinét, a háború azonban hamarosan lehetetlenné tette a személyes kapcsolatot, sőt a levelezést is, ami a háború után csak nehezen indult meg. Bizonyára azért is, mert az itthoniak nem tudhatták, hogyan fogadja az 1946 májusáig Londonban maradó Károlyi a rokoni szeretet el-késített megnyilvánulásait. Andrássy Gyuláék és Klára (Caja) leányuk már jóval a háború előtt látogatták Károlyiékat, de Andrássy és Caja halott volt, Andrássyné 1945-ben már nagybeteg. Így Károlyiné nővére, őrgróf Pallavicini Györgyné először Károlyiék Judit lányát értesítette a küszöbönálló halálról. 1945 végén megindult a közvetlen levelezés Károlyiné és nővérei, „Boy” (Pallavicininé) és Ilona (gróf Cziráky Józsefné) között. Negyedszázados távolság után még oly merevenbátortalanul, hogy Czirákyné arról, ami neki a legfontosabb volt, ügyvédjével írott hűgának.

Hajdu Tibor

Khayatt Wadiah levele Károlyi Mihálynéhoz

(Szombathely, 1946. január 23.)

Madame Károlyi Mihály

Rövid beszámolót teszek, hogy tudom címét:

Remélem, hogy egészsége javulóban és hogy rövidesen viszontlátjuk itthon. Cziráky Pál amerikai fogságban Linz városában (Austria), Museumstrasse 18. Jól van. Cziráky Béla

orosz fogságban van. Fogságba esett Magyarországon 1945. évi március hó végén Vas megyében, innét a Vas megyei Intapusztára került a fogolytáborba, innét Szegeden át a romániai Focsani (Foksani) fogolytáborba került (a volt Besszarábia határán), innét a Krímbe, végül innét Uralba. Utolsó hírt kaptunk róla, hogy Sverdlovsk (Ural) városában, az ottani fogolytáborban van. Sverdlovsk a régi Jekaterinburg. Adatai: Béla Cziráky, anyja neve: Ilona Andrássy. Születési helye: Dénesfa, ideje: 1921. Fegyverneme: autós. Distinkciója: hadapródörmester vagy hadnagy. A szombathelyi kommunista párt érdekében írt már a sverdlovski fogolytáborparságnak, a szombathelyi zsidó hitközség pedig a sverdlovski zsidó hitközségnek. Hogy ezen átiratok oda érkeztek-e, nem tudom. Ha tudnak érdekében eljárni, magam részéről örök hála, nem beszélve a szülőkről.

Béla szülei Dénesfán élnek. Jól vannak. Csak végtelenül szomorúak, és érthetően aggódnak fiaikért.

Sok-sok jót

A keleti származású Khayatt Wadih Cziráky József és más rokonok ügyvédje és bizalmasa volt. Károlyi, aki már a schwechati repülőtéren elfelejtette gyakori fenyegetéseit, mit fog tenni rokonaival, ha egyszer még hatalomra kerül, mindent megtett Cziráky Béla hazahozataláért. Az eredeti levél megtalálható a Politikatörténeti Intézet levéltárában (továbbiakban PI.) 704. fond.

Odescalchi Pál herceg Károlyi Mihályhoz (Budapest, 1946. március 11.)

Kedves Mihály Bácsi!

Engedje meg, hogy sok évi hallgatás után újra felkeressem soraimmal. Talán még fog rám emlékezni, bár azóta jócskán megváltoztam, amióta utoljára látott. Szegény jó Anyám, most pedig Nagymama halála után kötelességemnek érzem, hogy én is felvegyem Magukkal a kapcsolatot.

A németek elleni küzdelemből magam is kivettem részemet. A náci terror ugyanolyan hatással volt rám is, mint Anyámra, és én csekély erőmmel és fiatal éveim ellenére (23 éves vagyok) mindent megtettem, hogy a Szabadság ügyének szolgáljak. Sikerkült 1944 őszén Magyarországon ellenállást szerveznem, és csak az örökös magyar balszerencsén és rövidlátó, együgyű szerveztlenségen múltott, hogy ez a mozgalom eredménytelen maradt. Részleteket nem írok, azok lassacskán úgyis már napvilágra kerülnek és bizonyára eljutnak Mihály bácsihoz is.

Most azért bátorkodom írni Magának, mert egyrészt mód nyílik arra, hogy megbízható urakkal személyesen küldjem levelemet, másrészt pedig mert sajnos azt kell lássam, hogy a Szabadságért való küzdelmünknek még egyáltalán nincs vége, sőt ez talán még csak most kezdődik, csak talán nehezebb, mivel most már aljasabb eszközökkel kell viaskodnunk, nehezebb körülmények között és természetesen más eszközökkel. Nagyon kérem Mihály bácsi támogatását ebben, és kérem bölcs irányító útmutatását.

Levelemet egy nagyon kiváló úr viszi magával: Stein Bandi gépészmérnök, a Ganz és Tsa. RT igazgatója, Apámnak jó barátja. Kérem Mihály Bácsit, fogadja őt, ő majd részletes és bő tájékoztatást fog nyújtani helyzetünkről. Mindamellet legyen Mihály Bácsi meggyőződve arról, hogy amíg lehet, és amíg nekünk ez teljesen lehetetlenné téve nem lesz, addig sose fogjuk feladni küzdelmünket még itt ezen a rongyos helyen sem, az Igazságért, a Szabadságért és az Emberi Jogokért.

Kérném Mihály Bácsit arra is, adjon útmutatást Stein Bandinak azirányban, hogy ő megtalálhassa Captain Larkingot, aki 41-ben innen az angol követség távozásakor Anyámat kísérte egészen haláláig. Ő el tudná mondani mindazt, ami a szörnyű bal eset idején történt, és azonkívül nála kell legyenek Anyám ékszerei és pénze is.

Katus Néni hogy van? Nagyon várjuk már ide. Boy néni mondta a múltkor, hogy talán a tavasszal eljönnek ide. Olvastam itt az újságban Judit partizán működéséről.¹ Nagyon büszke vagyok, hogy rokonaim ilyen bátran és nemesen viselkedtek.

Remélem, mielőbb hallok Magukról, Mihály Bácsi. Katus néninek sok kézcsók, Magának pedig, Mihály Bácsi maradok tisztelő unokaöccse

A levélíró „Caja” fia, anyja lánykorában intim barátságban volt Károlyival, annál hevesebb lett szakításuk a forradalmak idején, a történelmi események hatására azonban legitímistából liberális lett, majd elszánt antifasiszta, s a 30-as években felújította a barátságot Károlyiékkel. A 30-as évek végén aktív tagja annak az arisztokrata csoportnak, amelynek nemcsak a lengyel menekültek segítségével volt érdeme szerint sosem méltatott része, de Bajcsy-Zsilinszky, Pethő Sándor köréhez tartozott, sőt Auer Pál és Pálóczi Horváth György közvetítésével oly szoros kapcsolatba került az angol követséggel, hogy mikor az 1941 áprilisában elhagyta Magyarországot, felszólították: saját érdekében tartson velük. Útközben lett egy bombatámadás áldozata. Fia bizonyára az ő szellemében tevékenykedett a háború alatt. Hamarosan Angliába költözött apjával együtt, aki addig a Ganz vezérigazgatója volt. Pl. 704. f. (eredeti).

Károlyi Mihály gróf Károlyi Lászlónéhoz (Budapest, 1946. május 25.)

Kedves Fanny

Bevallom, nagyon meglepett, amikor Daisy² kézbesítette leveledet, mivel 27 évig nem tartottad érdekesnek, hogy velem megértessed, hogy nem azonosítod magadat azokkal a szennyes rágalmakkal, melyeket rám szórtak, dacára, hogy jól tudtad, hogy ez nem igaz, és ha mégis 27 éven keresztül az volt a véleményed, nem értem, hogy most miért akarsz látni. Azért, mert a szél felém fúj? Mi történne, ha a wishdream-eid³ valóra válnának és egy angyal kampós keresztel kézbe visszavarázsolná a régi dicsőségedet – ugyebár – gazembernek lennék ismét kikiáltva.

A tisztességet, a fair playt és azt a sokat emlegetett noblesse obliget képenköptétek. Mindennek a politikához semmi, de semmi köze nincs.

A napokban (jövő héten) kijövök Fóthra, hogy viszontlássam az öreg hársfát, mely most ott egyetlen barátom.

Ha Fóthon találkozni fogunk, kérlek, ne tekintsed annak, mintha elfelejtettem volna az elmúlt 27 évet.

Vágyódom Fóth felejthetetlen illatára, amit a maguk komizsága sem tudott kiölni emlékémből.

Once your friend⁴

¹ Károlyi Mihály kisebbik lánya, Judit 1942–45 között De Gaulle Szabad francia erőinek tisztje volt.

² Gróf Károlyi Józsefné Wenckheim Margit, Károlyi Mihály sógornője, a két háború között mindent megtett azért, hogy K. megkapjon elkobzott birtoka jövedelméből annyit, amennyit lehetett. Mikor utóbbi hazaérkezett, több rokona, a Károlyi, Cziráky, Andrássy család tagjai a Károlyi-palotában várták, ekkor vagy pár nappal később adhatta át neki sógornője Fanny levelét.

³ Vágyálmaid (angol).

⁴ Egykori barátod (angol).

Gróf Károlyi Lászlóné Apponyi Franciska (Fanny) Károlyi Mihály nagybátyjának, a fóti földesúrnak felesége, neki magának nősülése előtti nagy szerelme éveken át. Férjével együtt a legitímistákkal ellentétben Horthy környezetéhez tartozott. Történeti Hivatal K 747 (a levélnek az ÁVO-n készített egykorú másolata).

Gróf Károlyi Lászlóné Károlyi Mihályhoz

(Fót, 1946. május 31.)

Kedves Mihály. Megkaptam f. évi május 25-ről keltezett leveledet és sietek reá válaszolni.

Nagy tévedésben vagy, én nem siratom vissza régi dicsőségetem, mert nekem a mai helyzet tetszik, én azóta érzem jól magam Fóton, amióta a Parc nyilvános és mióta mindazok a szociális átalakulások megtörténtek itt helyben, melyeket mindig akartam. Vagyis röviden, kevés kivétellel teljesen azonosítom magam politikáddal, a földosztást akartam, a demokráciát akartam, stb.

Nem tudhatod, hogy én is emigráltam Fótról, Zebegényen töltöttem Laló⁵ halála után két évet, engem is a család bolondnak nyilvánított, énrám nem akartak hallgatni, tehát elálltam.

Visszahívtott ide a Fót község pártkülönbség nélkül, ők vitték keresztül, hogy a parasztok Lala volt lakását nekem rendelkezésemre bocsátották.

Mióta elváltak útaink, én nem éltem azt a léha életet, ahogy ismertél, de állandóan szociális téren működtem, mert szeretnek és azért fogadtak olyan kedvesen az összes fótiak. Én véres verejtékkel, illetve verejtékes munkával szereztem meg mai dicsőségetem, zsebben szegény lettem, de lelkileg gazdag és büszke vagyok, hogy itt lakhatok a mai helyzetben.

Nekem nem a tulajdonjog kell, de mondjuk a régi hársfa, akiről én is beszéltem első este, mikor kijöttem, tehát ne monopolizáld a hársfát, mert a hársfa azé, aki szereti. Ami a rágalmakat illeti, melyeket felhozol leveledben, szóval reflektálnék, de levélben nem.

Azért arra kérlek, ha Fótra kijössz, rendezzétek úgy, hogy Katussal itt luncholnátok. Persze csak bableves, mert egy tál ételnél több sose kerül asztalunkra, mert nincs mi-ből és ha lenne, akkor is inkább a szegényeknek adnám, azt kérde, mért akarlak most látni, mikor 26 évig feléd se néztem, mindenesetre nem azért, mert feléd fúj a szél, hanem azért, mert rokonom vagy, mert minket nézeti barátság kötött össze, és mert én nem szoktam barátságot megszakítani vagy visszavonni, azért, mert egyes dolgokban nem azonos a nézetünk. Remélem, hogy értesíteni fogtok, ha kijöttök Fótra, és arról, elfogadjátok-e meghívásomat, igen vagy nem.

Nyínyinél többet nem akarok írni, mert a papiros rossz közvetítő.

always your friend⁶

Fanny

Károlyi Lászlónéra az Apponyi család és Károlyi Sándor szellemisége hatott, tehát erős szociális érzéssel rendelkező konzervatív katolikus volt. Már az első világháború alatt közismert szociális tevékenységéről Fóton és környékén, nagyon is hihető, hogy a nép jobban szerette, mint

⁵ Károlyi László.

⁶ Örökké barátod (angol).

fétjét vagy családja más tagjait. 1946-os, végül létrejött találkozásukat Károlyi Mihály leírja HÍR ILLÚZIÓK NÉLKÜL című memoárjában. Történeti Hivatal K 747 (egykorú másolat).

Khayatt Wadih Károlyi Mihálynéhez (Dénesfa, 1946. augusztus 26.)

Kedves Elnöknő,

Már értesültek arról, hogy távirat érkezett Illés Bélához Moszkvából, hogy Béla jelentkezett és legelső alkalommal indítják hazafelé. Azóta eltelt egy hó és Béla még mindig nincsen idehaza.⁷ Tehát mindennap várjuk, lessük.

Én vettem ezen örömteljes hírt közvetlenül Illés Béla szájából, amikor július hó végén Pesten tartózkodtam. Elhiheti, hogy milyen boldogság öntött el. Már másnap hajnalban rohantam Dénesfára vinni a jó hírt Ilona grófnénak.

E hír mindnyájunkat új életre felerősített. A legutóbbi évek sok keserősége után végre Béla biztos jelenléte mindnyájunk arcára a boldog mosolyt öntötte el. És mindezt Maguknak, a Maguk hazatérésének köszönhetjük. Nekem szívügyem volt Béla sorsa, mert Ilona grófné fiai közül Béla nőtt a szívemhez legjobban, ezt csak most láttam, amikor sorsa olyan kétséssé vált, amióta hatósugarunkból kiesett. Személyes hálám Maguk iránt mélységes, szeretném ennek némi tanújelét adni. Mit tehetnék? Lehetnék-e egyáltalán valamiben a segítségükre? Hosszú tépelődés és gondolkodás után, Ilona grófnéval való megbeszélés alapján felajánlom munkámat magyarországi vagyónuk restituálása terén.

Nem is kis és nem könnyű munka. De tudom és érzem, hogy kibogozom, megoldom a lehető legsimábban és leggyorsabban. Ezen oldalomról a kiterjedt Család már ösmer. Sietni is kell ezen ügyek tető alá hozásával, nem is annyira a Maguk, mint gyermekeik érdekében.

Ha a csatolt felhatalmazási mintában meghatalmazást kapok, amit a párisi magyar követség tanúzása mellett kellene aláírni és hozzám visszajuttatni, úgy megindulhatok vagyónuk visszaszerzésére és megállapítására.

Teljes bizalmat kérek, amikor is munkám folyamán a nagy vonalban jelentéseimet megteszem és kérni fogom főbb vonásokban akaratukat.

Ezzel mind mai napig vártam abban a reményben, hogy személyesen adhatom elő elgondolásomat, azonban vagyoni érdekeik miatt úgy látom, hogy az ügyet tovább nyitva tartani nem volna jó.

Dénesfa – átmeneti otthonuk, remélhetőleg Bélával együtt várja Magukat, kérem, visszafelé utazásukban feltétlen térjenek be Dénesfára.

Köszönöm Pestről küldött levelét. Én tántoríthatatlanul kitartok!

Elnök Úrnak mély tisztelem kifejezését kérve, szeretettel, mindig készséges híve

dr. Khayatt Wadih

u.i. Amennyiben tényleg engem hatalmaznának fel, akkor kérem a tényállás rövid ismertetését vagyónukról s az eddig megtett lépésekről. Úgy tudom, hogy tipródik egy ügyvéd ügyükben, de szeretnék erőteljesebb tempót adni az ügyüknek.

⁷ Illés Béla író a szovjet hadsereg tisztje, magyar nyelvű napilapjának (*Új Szó*) főszerkesztője volt, Károlyi kérsére őt bízhatták meg, miután megfelelő moszkvai kapcsolatai voltak, Cziráky Béla sorsának intézésével.

Cziráký Béla hamarosan hazatért, majd nem sokkal később Kanadába távozott. Károlyi Mihályné azt írta sógornőjének, gróf Pappenheim Siegfriednének 1949. november 2-án, már ismét emigránsként: „*Csak sajnálom a nővéreket, mert félek, hogy bajuk lesz belőle. Az a buta Cziráký Béla, Iloncsi 3. fia most cikkeket ír orosz fogságáról, mikor tudja, hogy ez mit jelent szüleinek otthon. Mihálynak sem kellemes, mert Rákosi külön kérésére hozták vissza a fogságból, mert Károlyi neveu-je volt.*” A Cziráký házaspárral Károlyiék láthatóan összelepedtek, többször időztek Dénesfán, ahol akkor még megmaradt valami egykori birtokukból.

Khayatt Wadihot Károlyi Czirákýék ajánlatára valóban megbízta rehabilitálása anyagi oldalának lebonyolításával. K. W. ezt a feladatát eredményesen látta el, hosszas tárgyalások után közte és más ügyvédek, illetve a kormány megbízottai között. Károlyi ugyan csak egykori, a pörben elkobzott vagyona töredékét kapta vissza, de az 1945 utáni években az is igen jelentősnek számított. Khayatt Wadih megbízatása 1948 áprilisában szűnt meg, mikor a vitás ügyek rendeződtek. Pl. 704. f. (eredeti).

Őrgróf Pallavicini Györgyné Károlyi Mihálynéhoz (Budapest, 1946. szeptember 18.)

Kedves Katka.

Illés teljesen csődöt mondott, állítólag semmit se tudott meg, azt mondja, ezt az oroszoknál nem is lehet, különben is hetek óta beteg.

Azóta jelentkezett egy alak, aki azt mondta önmagáról, hogy orosz szolgálatban van, bejárása van a börtönbe, időnként mint fogoly szerepel, hogy a foglyokat kikémlelje, és ez azt állította, hogy be tud vinni Gy-nak ennivalót, ruhát, stb. Vitt is – de egy másik fogoly, aki azóta szabadlábra lett helyezve, azt mondja, sohase kaptak meg semmit se, sőt, ez az ember még tovább is jelentkezett üzenetekkel és kérésekkel, mikor már az illető egy hete otthon volt. Szóval ez egy megbízhatatlan hiéna, de azt állítja, Gyurit Sopronkőhidára viszik. A másik, aki most két hete szabadult, látta Gyurit. Szerinte Gyuri nagyon jól tartja magát, de folyton bosszantja az oroszokat, mert lyukakat vág a falba, téglákat szed ki, cédulákat juttat, – beszél, fütyül, az angol himnus és a Tipperaryt, amittől pukkadnak és folyton büntetik, sötétzárkákat kap, stb., stb. Ez mind jele, hogy idegekkel nem bírja. Hetekig egyedül volt, és néha egy-egy oroszral lett összezárva. Azt üzenté a szabadlábra helyezettel, hogy tegyünk meg mindent, mert ha októberig nem szabadul, akkor már nehéz lesz.

A legitimista összeesküvés vádat állítólag elejtették, de most kutatják a francia és angol összeköttetéseit, és az orosz mentalitást aki ismeri, tudja, hogy nekik az utazás ugyanaz, mint kémkedés, aki külföldre jár, csakis kém lehet. Állandóan kihallgatják, és ha a jegyzőkönyvek kissé eltérőek, akkor több, mint gyanús nekik. Ki tud valamit ennyiszor egyformán elmondani? Legkevésbé egy Censi [?] ivadék. Állítólag ha tudnak valami vádat emelni, akkor az ügyészségükre kerül a Conti uccába, ott elítélik – 5 éven alul Sopronkőhida, 5 éven felül Oroszország, azaz Szibéria.

Etekintve a dolog szörnyűségétől, olyan végtelen igazságtalanság – mert ez a fiú egyike volt az elsőnek, akik megindították az ellenállást, mikor még a Szakasitsok kizárólag személyük elrejtésével foglalkoztak, akkor Gyuri mindenhol hangosan és bátran németellenes hangulatot csinált – mikor Dachauból visszajött és nem ismerte az orosz megszállás systemáját, lelkesedett értük, mikor figyelmeztették, hogy keresik, ne jöjjön haza, hazajött és kizártnak tartotta, hogy komoly legyen a dolog, hogy ő egy

rémhírtérjesztésért és tratschért nem égetheti fel az összes hidakat és mehet emigrációba for the rest of his life.⁸

A zsidóüldözés alatt élete veszélyeztetésével éjjel szöktette ki a zsidókat a Gellérthegyen levő erősen őrzött táborból. Végigszenvedte a Pestvidékit és Dachaut rossz tüdejével és rossz idegzetével, és aztán elfogják valami hamis váddal.

Most hallgasson ide!⁹ Volt nálunk egy hónapig tavaly szeptemberben egy ápolónő kisegítésre, ez ellopta az utolsó értékeinket: arany cigarettatárcát, 2 aranyórát és egy arany öngyújtót (Gyuritól).¹⁰ Szegény Gyuri ezeket a tárgyakat akarta osztani a gyerekek között pár héttel halála előtt, akkor jöttünk rá, hogy eltűntek. Rájöttünk, hogy ez a nő egyéb dolgokat is ellopott.

Föl lett jelentve, de a nyomozó detektívet harmadnapra vidékre helyezték át. Három hónapig aludt a dolog, de közben két ízben jelentek meg állítólagos detektívek, akik főleg a család felől érdeklődtek, a lopás inkább mellékes volt. Tavasszal aztán megjelent újra az eredeti detektív, aki azt mondta, hogy csak áldetektívek lehettek, akiket a nő küldött ránk. Ő újra elkezdte a nyomozást. Velem együtt házkutatást tartott az ápolónőnél a kórházban. Megtaláltunk csomó fehérneműt és ruhát Mamától, Gyuritól, Ilitől. Jegyzőkönyvet felvették és a detektív azt mondta, hogy a nő valószínűleg harmadnapra le lesz tartóztatva, stb.

Azóta semmi. Érdeklődtem a rendőrségen és azt az információt kaptam, hogy a nő a politikai rendőrség tagja, tehát ne fessegessük a lopást, mert rosszul üthet ki ránk nézve. És erre rá jött az a hír, hogy Gyurit a rendőrség keresi, orosz segédlettel. Én ebben valami összefüggést látok – ez a lány nálunk adta a magyar honleányt, aki az ország függetlenségéért küzd akár német, akár orosz ellen, roppant lelkes, nagyon jól nevelt és nagyon sympatikus volt, úgy hogy igen nyíltan beszéltünk mindent előtte, egész családtagnak tekintettük.

Hogy azok a férfiak, akik mint detektívek jelentkeztek, az ő emberei voltak, az több, mint valószínű, és hogy ezek az aránylag nagy értékű tárgyak után a rendőrség nem kutat, furcsa. A házkutatás alkalmával ő rendkívül fölényes és gögös volt és azt mondta, hogy ez manapság semmi, hogy az ember egy kofferre való ruhát elvigyen, ezért őt nem fogják megbüntetni. Szóval én azt hiszem, hogy bosszúból róla hamis feljelentést tehetett.

Ha Szviridovval¹¹ lehetne beszélni, talán ő az egyetlen, aki segíthetne, de én nem tudok oda jutni, még a közelébe sem. A magyar kormány azt állítja, hogy nem tehetnek semmit sem. Volt egy aufrittom Szakasitsal, de az olyan buta ember és úgy fel van fújva. Már mindent megpróbáltam, ami ugyan nem sok, de nem tudok egyebet – és minden perc drága lehet, ha tényleg kivihetik. Az a hír volt elterjedve, hogy Pálffy és Lajos Iván szabadon vannak, de ez sem igaz. Egy másik fogolytársa most szombaton jött ki, az hozott üzenetet, hogy mindent próbáljak meg.

Öleli Boy

⁸ Egész hátralevő életére (angol).

⁹ Főúri családokban a testvérek magázták egymást. Az érdekesség kedvéért: Károlyi Mihályt sokéves levelezés után nővére felszólította, hogy térjenek át a tegezésre, mert nehéz közös leveleket írni neki és feleségének, akivel viszont tegeződik. A közismerten modern gondolkodású Károlyi erre az ötletre nem is válaszolt, s maradt a magázódás.

¹⁰ Eddig a levélíró fiáról volt szó, most azonos nevű férjéről, aki hosszú betegsége után 1946 januárjában hunyt el.

¹¹ Szviridov szovjet altábornagy, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban az elnök, Vorosilov helyettese, ő intézte a Magyar Közösség felgöngyölítését, Kovács Béla elfogatását is.

Az ifjabb Pallavicini György valóban részt vett a legitimista ellenállási mozgalomban, de őt nem sikerült megmenteni – talán éppen azért. A szovjet biztonsági szervek számára a legitimisták potenciális veszélyt jelentettek, ezért vitték el Lajos Ivánt és másokat is. Pallavicini György állítólag 1948-ban egy szovjet lágerben halt meg. Hogy az ápolónőről szóló történetből mi hogy volt, nehéz lenne ma megállapítani, de az 1946-os állapotokat, ha talán túlzásokkal is, nagyon életszerűen jellemzi. Az idősb Pallavicini Györgyre Károlyi Mihály nagyon haragudott az 1919–20-as ellenforradalomban vitt szerepe miatt (Horthy siófoki főhadiszállása mellett a dunántúli központi kormánybiztosság vezetője) és róla tett kijelentéseiért, köztük nem lehetett barátság, özvegyével azonban Károlyné jó viszonyban volt még Károlyi halála után is. Bár ez 1990-ben megjelent könyvéből (PALLAVICINI-ANDRÁSSY BOORBÁLA KITELEPÍTÉSI ÉS 1956-OS NAPLÓJA) nemigen tűnik ki. PI. 704. f. (eredeti).

Gróf Pappenheim Siegfriedné (Károlyi Erzsébet) Károlyi Mihálynéhoz (Bayrisch Zell, 1947. október 17.)

Kedves Katusom!

Nagyon váratlan és szokatlan öröm ért ma, amikor jó leveledet kézhez kaptam! Tudom, milyen nehezen írsz, hiszen még Éva is panaszkodik, hogy oly ritkán kap hírt tőletek! Annál nagyobbra veszem, és hálás vagyok, hogy írtál. Biztonság kedvéért Évának küldöm e levelemet. Ő inkább tudni fogja, mikor hol vagy.¹² Nagyon jólesik, hogy Bpre és Párizsba is hívsz, bizony szeretnék veletek megint valahol találkozni, de Magyarországtól most félek, félek a vizontlátás emótióitól! Annyira megváltozott ott minden számomra, régi kedves otthonunk szétdúlva, megsemmisülve, gyermekeim távol – nincsen már „home”¹³ ott, és ez túlságosan fájna nekem. És azután attól is tartanék, hogy onnan most nem tudnék ide visszajönni gyermekeim, unokáimhoz! Ők – ragaszkodó szeretetük, gyengéd gondoskodásuk a nehéz, nagyon nehéz körülmények közt is – tartják még a lelket bennem, minden koplalás dacára. Talán később, kissé normálisabb körülmények közt – ha egyáltalában erre számítani lehet? – találkozhatnánk Párizsban. Az nekem innen elérhetőbb is. Egyelőre szörnyen nehéz innen kijutni! Ösmerek embereket, kiknek kítűnő protekciójuk van – angol honpolgár rokonaik, önálló vagyonuk Angliában is, politikailag „unbelastet”-ek¹⁴ – és mégis évekig próbálnak kijutni, hiába. Azért nagyon kételkedem, hogy Syskó eljut Évához, bármennyire kívánja azt¹⁵ Ő is, Éva is. Syskó nyakig van Németországtól, oly idegennek érzi magát itt, mintha egy csepp német vére sem volna. Ő biztosan igyekezni fog, és minthogy fiatal, ügyes, talpraesett, és jó amerikai ösmérősei vannak, talán, talán sikerülni fog neki. Évának is kívánom ezt a segítséget, mert nem lehet kicsiség 3 kis gyermeket egyedül ellátni, az egyiket szoptatni, a házat valahogy rendben tartani, a családnak főzni, stb. stb. Mondhatom, bámulom, hogy egyáltalában ezt valahogy is keresztülviszi. Nagyon hálás vagyok neki a sok csomag küldéséért és meghatóan kedves leveleiért! Oly

¹² Károlyi Mihálynének ezt a levelét nem ismerjük, mint ahogy az ő és férje több, a háború után Erzsébethez írt levelét sem. A válaszból azonban nyilvánvaló, hogy Angliából írta, ahol Londont és vidéken élő leányát is meglátogathatta.

¹³ Itt: otthon (angol).

¹⁴ Nem terhelt, itt: kifogástalan múltú (német).

¹⁵ Eszerint Károlyi Éva meghívta Károlyi Erzsébet unokáját, éljen velük Angliában, és segítsen kisgyermekai nevelésében. „Syskó” végül valóban nevelőnőként helyezkedett el, de Firenzében.

jölestek nekem ezek, mert meleg jó szívből eredtek. Georgie esküvője IX. 24-én megvolt, nagyon szerény keretek közt persze. De örültem, hogy el tudtam arra menni, habár minden utazás – itt Németországban – közönséges halandónak szörnyű, a zsúfolt, pontatlanul járó, rossz vonatok miatt. Georgieék Jettingenben maradnak, ahol György egy játékgárban fog dolgozni, míg felesége eddigi munkáját folytatja ott.¹⁶ Nagyon szerény viszonyok közt lesznek. Még 1 közös szobát sem tudtak eddig maguknak szerezni! Azt reménylik, hogy tavasszal talán kijuthatnak külföldre [...]!¹⁷

Sokkal kevesebb fűtőanyagunk lesz a télen, mint múlt évben, pedig Mihály tudja, hogy akkor is spórolnunk kellett. Ezek mind komoly és kemény problémák ma! Azért érteni fogod, hogy minden élelmiszer-küldemény, még a legkisebb is, kimondhatatlan jótétemény!! A minap egy ösmeretlen feladótól kaptam a Schweizből egy kis csomag „Suppenwürfel”-t,¹⁸ semmi mást, de boldog voltam fölötte. Svédországból 2 csomagot kaptam Teleki Baba leányától, de azt hiszem, a pénzt hozzá Mihály adta, legalább Juliette leveléből azt vettem ki. Schweizből pedig egy magyar ügyvéd „bon”-okat küldött egy itteni élelmiszer depot-hoz címezve, de 4 hónap telt el azóta, és most sem sikerült ezen ú.n. Tracona r.t.-től valamit kipróbálni – más küldeményt ez évben nem kaptam. A minap írtam Mihálynak Párizsba,¹⁹ kértem őt, hogy küldjön nekem egy pár varróholmit, szappant, stb. – kis dolgokat, amelyeket azonban itt semmi áron sem lehet kapni. Maholnap egészen rongyokban fogunk járni és még javítani sem lehet a holmit. Azt hiszem, Judith egy ilyen kis csomagot könnyen összeállíthatna, és azt szabad is küldeni Franciaországból. Azt hallottam, hogy legpontosabban jönnek a csomagok Schweizből is – a „Caritas” útján – ezeknek is van itt Mohnban raktára, és becsületesen szolgálják ki az igényelőket. De ismétlem, a legkisebb csomag is sokat jelent nekem! Hiszen itt zsír, vaj, cukor, hús, sajt, mindenféle fűszer nélkül élünk. Egy jam pot²⁰ pl. egy ösmeretlen fogalom. Tea még van Dollynak, kávé már igen kevés. És még azt jegyzem meg, hogy reám nézve előnyösebb, ha nem túl nagy csomagokat kapok egyszerre, mert azok Münchenben megakadnak. Inkább többször kisebbeket kellene küldeni. De nem szívesen terhelem ezzel magukat, kedveseim! Sok utánjárás és unalommal, alkalmatlansággal jár mindez, tudom. Csak azért említettem a fentieket, hogy ha mégis egyszer s másszor valamit küldenétek, az el is jusson hozzám, s ne legyen fáradozástok és kiadástok hiába!

Isten veled, kedvesem, ha valaminek örülni tudok még, az az, hogy nektek most végre jobban megy dolgotok, csak biztosítsátok amennyire lehet a jövőt is! Nem bízom már az életben! És még mindig félek a jövőtől.

Hű szeretettel ölel Mihály és leányaiddal együtt

Károlyi Erzsébet végtelenül szerette Mihály öccsét közös árvaságuk éveitől kezdve. Mihály emigrációjának különösen első éveiben valóságos védangyalként gondoskodott róla, hosszú és sűrű levelei Károlyi élettörténetének legfontosabb forrásai közé tartoznak. A világháború kitérőse után vele sem levelezhetek tovább, kapcsolatuk hatvan év után először évekre megszakadt. Férje egy magyarországi birtokot örökölt bajor gróf volt, aki 1934-ben halt meg. Négy gyermeke Németországba került mint német állampolgárok, leányai oda mentek férjhez, s az özvegy, aki

¹⁶ Georgie, György – Károlyi Erzsébet kisebbik fia, Dolly – kisebbik leánya.

¹⁷ A kihagyott részben az unokák állapotáról és az élelemhiányról van szó.

¹⁸ Leveskocka (német).

¹⁹ Ezt a levelet nem ismerjük.

²⁰ Egy üveg dzsem (angol).

kezdetől fogva undorodott a hitlerizmustól, a háború végén követte őket, s így Bajorországban, az amerikai övezetben rekedt, és haláláig ott is maradt, éhezett a többiekkel, holott Magyarországon bizonyosan megtarthatott volna valamit így teljesen elveszett vagyonából. Nem hagyta volna ott gyermekeit: mindkét lányának férje elesett, fiai évekig állás nélkül voltak. Címe: „Bayrisch Zell, Schönborn ház”, kisebbik leánya, Mária Dorothea (Dolly), Clemens Schönborn gróf, német katonatiszt özvegyének háza.

A háború utáni években igen nehéz volt Németországból kijutni – vagy oda bejutni –, levelet, csomagot küldeni. Károlyi Mihály angol állampolgár Éva lánya tudott először írni, csomagokat küldeni Erzsébetnek. Mikor Károlyi diplomata-útlevelet kapott, első dolga volt két héttel 1946 karácsonya előtt Judit lánya kíséretében felkeresni Erzsébet nővérét, Párizsból írni, csomagot küldeni is tudtak neki, utóbbit kerülő utakon (Svájc, Svédországon át). A levelezés ezután csaknem a régi intenzitással folytatódott egészen Erzsébet 1954-ben bekövetkezett haláláig. PI. 704. f. (eredeti).

Szabó Zoltán Károlyi Mihályhoz

Részlet

(Corsham, 1949. június)

Kedves Elnök Úr!

[...] Teljesen lehetetlennek látom, hogy a magyarországi kormány következő követét én Párisban belátásom ellenére jelenlétemmel és munkámmal támogassam. Lehetetlennek látom ezt általános morális és politikai okokból és lehetetlennek látom magánjellegű okokból is.

Az általános okok ezek: a magyarországi kormány politikájával közel fél éve képtelennek érzem, hogy egyetértsek. A bíboros pörét és elítéltetését, mint keresztény véteknek, mint magyar bűnnek, mint értelmes ember kardinális hibának éreztem. Azóta egy választás Magyarországon tökéletesen megsemmisítette az ezirányú véleménynyilvánítás lehetőségének utolsó látszatait, és az általam szorgalmasan olvasott munkáspárti (kommunista) politikai irodalom nem tűr félreértést abban, hogy ők jövőjüket az oroszországi állapotokhoz való hasonulásban s a népi demokrácia proletárdiktatúra-szerű értelmezésében keresik. Sem az egyiket, sem a másikat úgy keresztülvihetőnek nem érzem, hogy Magyarország népe semmibe ne vétessék, vele a rendszer meghasonlásba ne kerüljön, és a pays réel a pays légale-tól²¹ a Horthy-rendszerre emlékeztető eltávolodása más vonatkozásban vissza ne térjen [...]

A magánjellegű ok ez: megérvén immoralizálódását azoknak az eszméknek, amiknek ha nem is híve, de értékelője voltam, életem megmaradt központi gondja feleségem lett [...] egyre kínosabban uralkodott el rajtam az az érzés, hogy az eddigi helyzet megőrzésével nézeteimet meghazudtolom, lelkiismeretemet megtagadom, s ugyanakkor feleségemnek és fiamnak nem jövőjét, csak a holnapját biztosítom. Ilyenformán ezek a magánjellegű megfontolások is arra kényszerítettek, hogy más módját, szerényebb és szilárdabb módját keressem az ő jövőjük biztosításának [...] Kérésem egy: Judittal szemben igazságtalanok ne legyenek. Őneki az egészhez semmi köze, teljesen fölösleges és indokolatlan őt, aki francia állampolgár, és Magyarországon más, mint vendég nem volt, valami vulgáris általánosítással ellenfélnek tekinteni. Nem az. Én se vagyok az. Elnök úrnak nem az eszméivel, hanem a lányával jegyeztem el magamat [...] minden lehető meg akarok tenni, hogy mindennemű magyar köröktől és politikai szituációktól távol keressem kenyeremet mindhármunk számára. Hogy ez könnyeb-

²¹ A való világ a törvény világától (francia).

ben sikerüljön, abban Juditot segíthetik, ha akarják. Fel vagyok készülve arra, hogy nem akarják.

Károlyi Mihály rokonsága általában grófokból és grófnőkből állt, leányai azonban már a köznépbe mentek férjhez: nagyobbik leánya, Éva férje tipikus vidéki angol kisember volt, kedvenccét, Juditot a már akkor ismert író, Szabó Zoltán vette feleségül. Károlyi még 1945-ben Londonban ismerkedett meg Szabóval, aki a demokratikus magyar ifjúságot képviselte egy nemzetközi konferencián. Feltűnt neki nagy tehetsége, és mikor 1947-ben párizsi követ lett, őt kérte kulturális attasénak, noha nézeteik sokban eltértek. Szabó kiváló munkát végzett a követségen, de ahogy kibontakozott a „fordulat éve”, mind kevésbé kívánt hazatérni. A szerelem komplikálta a politikát: a házasságot hamarosan követte a Mindszenty-per, s Szabó már csak Károlyi küszöbönálló nyugalomba vonulására várt, hogy otthagyhassa a követséget. Igyekezett ugyan lojálisnak maradni apósához, de miután politikai menedéj jogot kért Angliában, s a követségről búcsú nélkül távozott, megromlott addig sem felhőtlen viszonyuk. Károlyiék először még felajánlották, hogy az ifjú pár költözzön kis londoni házukba, de a következő évben már távozásra szólították fel, sőt kilakoltatással fenyegették meg őket, miközben jövedelmük alig volt, s valósággal nyomorogtak, hiszen Szabó még nem tudott angolul, s eleinte tetőfedőként, fényképészként próbált boldogulni, sikertelenül. Nemrég született kisfiukról éppen akkor derült ki, hogy súlyos beteg; ezek a körülmények magyarázzák Szabó Zoltán 1950. május 25-i szakító levelének keserű hangját – melynek csak utolsó sorait idézzük:

„Tették mindezt azért, hogy a házuk üresen álljon, s a lányok benne ne lakjon.

Tették mindezt azután, hogy én Öntől írásban, a grófnétől szóban, a helyzetet megmutatva, nyomtatékosan kértem, hogy a lányukkal legyenek szolidárisak [...]

Tették mindezt önmagáért, mivelhogy a ház még eladva sincsen. Képtelének voltak két hónap várakozásra, hogy ez a probléma akkor intéztessék el, amikor a csapáshoz hozzászoktunk. Nem, önök önként jelentkeztek segítőtársnak a balsors mellé. Isten irgalmazzon önöknek, Károlyi Mihály.

Én megértettem. Ahány ház, annyi szokás. A Károlyi házban úgy látszik az a szokás, hogy ha mondjuk hírt vennék, hogy valamelyik lányuk haldoklik, sietve kihúznák a párnahajt a feje alól, nehogy magával vigye a másvilágra. Azt, ami a »mamáé«.

Ilyen emberek önök, Károlyi gróf: hűveik elárulói, barátaik elveszejtői, édesgyermekiek nyomorítói, kismizói, sanyargatói, megtagadói. Én önöktől nem vártam mást, mint felelősségtudó szeretetet a lányuk, a saját lányuk iránt. De hát: ahol nincs, ott ne keress. Jó éjszakát.” (OSzK Kézirattár. Szabó Zoltán-hagyaték. 47. egység. Másodpéldány.)

Gróf Pappenheim Siegfriedné Károlyi Mihálynéhoz

(Bayrisch Zell, 1949. november 8.)

Kedves Katusom!

Nem tudod, mennyire megörültem ma vett levelednek! Már hetek óta kutatom holléteket. Írtam e miatt Évának, Daisynek – Juliette²² írta, hogy látta M.t, aki akkor Bp-n volt, gyengélkedőn. Azután megtudtam, hogy onnan hirtelen elutazott, és hogy te sem vagy jól – Schweizba készültök? Most legalább tudom, hol vagytok, és szegény Mingym²³ egészségi állapotáról is valamit, csak magadról nem írsz semmit, Katus! Hát megint emigrációba kerültetek! erről is csak nagyon homályosan értesültem, nem ösmerem az előzményeket, de nem csodálkozom fölötte! Bizony elég különösen, változatosan játszik velünk a sors! Igaz, hogy oly chaoszban van az egész világ, amilyen

²² Féltestvérük, gróf Festetics Sándorné.

²³ Károlyi Mihály gyermekkori beceneve.

még sohasem volt a földön. Az egyesek bajai, veszteségei eltörpülnek mellette, akár milyen fájdalmas mindegyiknek. Úgy tudom, értem, mily rosszul lehetett nektek az újonnan összeállított otthont megint elhagyni, elveszteni! A sok szép emléket anyádtól, bizonyára kedves emlékeket gyermek és ifjúkori időből. Én ezen szintén átestem, tudom, mennyire fáj! De most már túltettem magamat rajta. Csak néha-néha, többnyire álmatlan éjszakákon eszembe jut egy-egy kedvenc tárgy, – kép, könyv, fénykép, kicsiségek magukba véve – és akkor fellobban megint bennem a honvágy. Nem is a régi jólétet, kényelmet sajnálom, de az elveszett otthont – a hazát!

Különben megszoktam már itt lenni, ha nem is különösen kedvelem B. Zellt, mégis úgy érzem, hogy ez lett otthonom, és inkább félnék ezt elhagyni, mert hisz ez az egyetlen fix pont a világon, ahova valamiképpen – Dolly által – tartozom. Egészségesleg bizony nem jól tűröm a klímát itt, s ezért rászántam volna magamat pár téli hónapot Olaszországban tölteni, minthogy André Stahn új olasz örökségéből egy ilyen sejourt finanszírozni akart nekünk. De olyan magas örökösödési adót róttak rá, hogy nem maradt elég k.p. erre. Így csak Sybil²⁴ ment 2 hétre Olaszba Syskóját meglátogatni, aki mint tudod, nevelőnő 2 leánykával egy nagy családban.

Az én finánciális helyzetem meglehetősen gyenge. Eddig egy festmény árából éltem, Sybil és 2 kis fiával együtt, amelyet Siegfried valamikor spekulációból vett és Pappenheimben deponált. Ide érkezve 1944-ben, visszaköveteltem a képet neveu-nktől:²⁵ ekkor tűnt ki, hogy az elveszett, valószínűleg ellopták a kastélyból, ahol többször volt „einquartierung”²⁶ a háború alatt. Hosszú huzavona után kifizette Pappenheim L. az árát, megegyezés alapján, persze értéken alul. Nagy segítség volt ez, de örökké nem tart az az összeg sem, hiszen négyen élünk belőle, az igaz, hogy szerényen, szegényesen. Ha ez elfogy – legfeljebb egy Altersheimba²⁷ vonulhatok, ha ugyan kegyelemből befogadnak. Hogy Sybil és kis fiaival mi lesz? Tudja a jó Isten! [...]”²⁸

[...] megvan nekem még a Te „a.” ajándékod – ahhoz nem nyúltam és legjobban szeretném visszaadni – most talán nektek is fog kelleni!”²⁹ A nagy csomag, kitűnő élelmiszerral, épp tegnap érkezett meg, félek, hogy az ilyen ajándék túl nagy megerőltetés most nektek – nekem persze kimondhatatlanul sokat ér –, de talán Mr. Caldwell³⁰ könnyebben küldhetne időnként ilyent. Gladys Széch.³¹ Vand-tól is kaptam néha csomagot, pedig őt valóban alig ösmerem. Ő úgy látszik nagyon bőkezű és sok jót tesz. Amikor Georgie kis fia született, egy egész layette-et küldött, amikor itt pénzért sem lehetett egy windlit³² sem kapni! Ha látnád leányát, említsd ezt neki hálámmal. A te szép ruhádat az illető „festőnő” postacsomagban küldte. Én nem tudok róla. Elhiszem, hogy érdekelt tégedet az itteni hangulatról valamit megtudni. Ez valóban nem örven-

²⁴ A levélíró nagyobbik leánya.

²⁵ Unokaöcs (francia).

²⁶ Katonai beszállásolás (német).

²⁷ Aggok háza, szociális otthon (német).

²⁸ A kihagyott részben a család egészségi problémáiról van szó.

²⁹ Feltehetően valami értékes ékszerről lehet szó.

³⁰ Caldwell ekkor már idős amerikai milliomos, az emigráció első éveiben Károlyiék jóakarója és segítője (lásd a LEVELEZÉS II. és III. kötetét), mikor értesült az általa a 20-as évekből ismert Pappenheimné sorsáról, több küldeményel támogatta.

³¹ Gróf Széchényi László egykori washingtoni követ (és Károlyi ellensége) özvegye, a dúsgazdag Vanderbilt család leánya.

³² Layette – babakelengye, windli – pelenka.

detes! De a helyzet is elég borzasztó, legszörnyűbb a sok-sok emigráns, menekült, kiutasított sorsa. Az itteniek rosszul bánnak velük, sokszor kegyetlenül. És oly szomorú, hogy nem lehet rajtuk segíteni! – e miatt sajnálom elvesztett vagyonunkat. Annyi jót lehetne azzal tenni! Annyi nyomort enyhíteni! Most azon ürüggyel, hogy épp ezeken kell segíteni, nagy vagyoadót róttak a még vagyonosokra, ami egészen igazságos is lenne, ha tényleg ezek kapnának belőle, de félős, hogy másra lesz ez is költve. De most eleget csevegtem és talán untattalak is. Nekem azonban oly jólesik, ha legalább ezúton néha kibeszélhetem magamat veletek! Isten veletek! Kérlek, adjál időnként hírt, ha röviden is, hogy létetekről – gondolatban annyit vagyok veletek!

Forró testvéri szeretettel ölel

E.

Én most hál' Isten helyrejttem, de számárhurutom, mellhártya-gyulladásom s a szörnyű köhögéstől bordatörésem volt. Rögzítő kötésben voltam 3 hétig, a törés szörnyen fáj, bevallom. De hát túlestem mindenem.

Gazdagság, emigráció, üldözés, nyomorúság, nagyköveti állás, újabb emigráció – a Károlyi testvérek kapcsolatán mit sem változtatott. PI. 704. f. (eredeti).

Gróf Károlyi Józsefné Károlyi Mihályhoz (Roquebrune, 1951. április 5.)

Kedves Mihály,

Itt küldöm neked Luki³³ levelét, más kommentárt nem tudok hozzáfűzni, mint azt, hogy én úgy emlékszem, hogy 17 tagja volt a nemzetségnek (úgy imádom ezt a kifejezést!), amikor te is Pesten voltál és György intézte a dolgot.³⁴ Most nem tudom, te akarsz-e rá felelni, vagy akarod, hogy válaszodat én továbbítsam neki, tedd, ahogy akarsz. Zsiga szerint neki nagy pénzei vannak Svájcban, és mint mindig, irtó szmutzig volt, hát most is az, és úgy él, mintha koldus lenne. Csakhogy evvel nem élhetünk, mert Zsigát nem szeretném belekevernem a dologba, ezt érted ugye? Szerintem hazugság levelében ez a 15 tag, mert Zsiga is úgy mondta nekem, hogy eggyel vagy kettővel kevesebbet számítottak, mint annak idején, és hogy nem tudja, hogy téged hagyott-e ki Luki vagy Victor egyik közben meghalt unokáját. De miután levelének hangja conciliáns, azt mondanám, hogy valahogy mégis úgy kellene csinálni, hogy ő fizesse ki részedet, amit proponál is, nem?

Mondd Katusnak, hogy valószínűleg pénteken fogják feladni a kívánt porcelánokat.

Múltkor Mentonban emlékeztem arra, hogy szeretted volna tudni a Pin doré hotel árait, hát megérdeklődtem: fejenként 1400 frs. tout comprit, szóval evéssel együtt, ez akár egy kétágyas szobára szól, akár 2 külön egyágyásra. Ha külön fürdős lakást akartok, az csak a 2 ágyasnál van és akkor 50-el drágább. Jó pár nappal előbb kéri az értesítést.

³³ Károlyi Lajos a család aulikus, Habsburg-párti ágához tartozott, Berchtold Lipótnak, a Monarchia külügyminiszterének sógora, főleg a Felvidéken voltak birtokai.

³⁴ Valószínűleg a századfordulón nagy tekintélyű Károlyi István („Pista”) György fia (1871–1954), esetleg lehetséges, hogy Károlyi Imre hasonló nevű fia (1903–1969), a Horthy család rokona.

Pista boldog leveleket ír nekem Casából,³⁵ szegényke írja, hogy lótfut egész nap és nagyok a távolságok, de legalább jó érzése, hogy „valamit” tesz végre és nem örökké vár valamire.

Remélem, hamarosan átjutok hozzátok, amit már nagyon szeretnék, voltam végre orvosnál és holnap csinálnak egy electrocardia felvételt, amiből majd jobban megtudjuk, mi a bajom, de azt hiszem, hogy semmi, csak buta idegesség.

Katussal, Erzsivel³⁶ együtt ezer ölelés

A Károlyi családnak, mely a XIX. században több ágra szakadt, volt egy közös „nemzetségi” vagyona, közös kiadásokra (családi kriptá, bajba jutottak segítése), ezt osztották fel némi veszekeedés után közös megegyezéssel. Egyesek felvetették, hogy Károlyi Mihály, aki visszakapta elkobzott vagyona egy részét, jelenleg gazdagabb a többiekénél, ő viszont azzal érvelt, hogy 1949-es lemondása és gyors távozása következtében ez az előny elveszett. Úgy tűnik, végül sikerült megegyezni a levélíró és mások békítő fáradozásának köszönhetően.

A levélírónak már annak idején része volt abban is, hogy férje, Károlyi József megtalálta a módját Mihály pénzelésének, illetve halála után (1934) e támogatás a háború kitöréséig folytatódtott. Része volt abban is, hogy István fia jövedelme nagy részét a művészet támogatására fordította (Madách Színház). Károlyi István 1947 augusztusában nagybátyja, az új párizsi követ segítségével feleségével együtt útlevéllel és SzEB-engedéllyel Párizsba utazhatott, két hétig a követségen is laktak. Miután Párizsban nem tudott tartós jövedelemre szert tenni, néhány évig Észak-Afrikában próbálkozott, ahol időközben szintén Franciaországba költözött anyja is meglátogatta. PI. 704. f. (eredeti).

Gróf Károlyi Józsefné Károlyi Mihályhoz (Roquebrune, 1952. március 16.)

Kedves Mihály, kedves leveledre³⁷ próbállak legalább levélben kissé szórakoztatni, habár vajmi kevés érdekes dolog történik életemben. Borzasztó, hogy általában az élet tempója mennyire meggyorsult a mi életünkben, azt hiszem, nagyszüleink félig sem tettek annyit, mentek át annyi lelki és testi emótión, mint mink, néha csodálkozom, hogy kibírom ezt, hiszen fiatal koromban folyton chaise longueon heverve tudtam csak olvasni, autón jártam még jóformán a szomszéd házba is, nem is beszélve arról, hogy egy foghúzás alkalmával mindig valaki elkísért, mert „hátha” rosszul lehetne az ember utána, és százezer hasonló dolgok, amelyek ma mind oly kicsinyesnek tűnnek, de ez volt a múltunk, hiába, és bevallom, néha nagyon jólesne egy órával, látod, milyen szerény vagyok, tovább aludni, stb., pedig én még az aktívabbak közé tartoztam saját körömben, mindig volt valami „dolgom”, nem éltem teljes parazita életet, mindig voltak világmentő terveim, akár szociális téren, vagyis főleg ezen a téren, a politika mindig kiábrándított, már rég megutáltam. De amikor láttam, hogy pl. orvosi körökben, akik között mozogtam, mert akartam menthetetlen rákos betegek számára valamit kreálni, – írók között éppúgy megvolt az az utálatos vetekedés, egymás lenézése, kiábrándultam az emberekből is általában, maradtam egymagamban, szerelmeimmel, ér-

³⁵ A levélíró István fia ekkor Marokkóban, Casablancában élt, ott próbált egzisztenciát teremteni.

³⁶ Szápáry Erzsébet grófnő a levélíró és Andrássy Caja egykori lengyelmentő csoportjának tagja, Károlyi magánitkára a párizsi követségen, onnan Lausanne-ba költözött, de sokat volt Károlyiéknaál Vence-ban, az ötvenes években legszűkebb baráti körükhöz tartozott.

³⁷ Ezt a levelet nem ismerjük.

zelmeimmel, akkor saját állhatatlanságom miatt már magamból is kiábrándultam, – mi maradt meg? Ez az, amit még megpróbálok menteni, a hit, hogy még mindig vannak emberek de bonne volenté³⁸ és ameddig ezek vannak, KELL, hogy még valami jó is támadjon szegény vén földünkön, ezt várom, ezt keresem olvasmányaimban, barátaimban. Voilà egy kis életfilozófia, ami nem visz messzire, és te talán nevensz ezeken az egyszerű szavakon, de szerintem a nagy kérdés, hogy van-e igazság, mi ez tulajdonképpen, hol található, teszi az embert emberré, méltóvá arra, hogy ezt egyszer meg is találhassa, és akkor csend lesz belül, amire végeredményben mindenki vágyik. –

Remélem, hogy nem okoztam csalódást neked, amikor Erzszi kérésére, amelyet Katus üzent nekem, hogy foglalkozzam lakástokkal, egy határozott nemmel feleltem, Mihály édesem, értsd meg, hogy nincs időm és lelkeröm már emberekkel ilyen dolgok fölött veszekedni. Egy dolgot még vállalnék, és az volna, amikorra Radványiék³⁹ ki mennének lakástokból, hogy új lakót találjak ismerőseim között, akik feltétlen rendesen fizetnének és nem volna baj velük, ezt elhiheted. Ez volna az eset Ottlikékkal, akik keresnek lakást, ő és felesége igazán rendes emberek, ne keverjük ebbe be a politikát, én Ottlikot más szemmel nézem, mint talán te, de ez más téma, mindenesetre felesége nagyon szépen keres. Ők hétfőn elmennek Radványiékhoz, hogy a lakást megnézzék, hogy megfelelne-e nekik, csak félek, hogy kissé drágállják a 60.000-et, de kérdés, ha rendes, biztos fizetőket kaptok, nem volna-e jobb valamit engedni a béke és biztonság kedvéért, de ebben nem akarok befolyást gyakorolni rátok, csak mondom impressziómat. Ha bíztok abban, hogy Ottlikék az én mondásomra rendes bérlőitek lennének, talán ha visszajön Katus, írjátok meg nekem, mi volna az utolsó ár, hogy lehessen folytatni a dolgot. De ne beszélj nekem „fizetésről”, tudom, hogy mai demokratikus időkben mindennek van ára, de ebben az esetben igazán csak egyszerű közvetítésről volna szó, és nem akarok hallani pénzről.

Gogó teljesen rendben van, jókor lett megoperálva,⁴⁰ csak kissé nehezen kap erőhöz, nem erős általában, de jól táplálkozik, és így remélem, ez is meg fog jönni.

Bosszankodom azon, hogy Anti⁴¹ (mint különben rendesen) tapintatlan volt tulajdonképpen és azon kívül buta is, hogy németiségét előtted szellőztette, hát bizony én állandóan veszekedtem annak idején e fölött vele, de még az események sem javították meg, sőt szerinte neki adtak igazat, ez mindig így van ezekkel az emberekkel, csak az extrémeket látják meg. Én csak azért írtam meg neki, hogy menjen el hozzád és beszélgessen el veled a régi időkről, és nem sejtettem, hogy politizálni fog! De hogy írni akar egy könyvet, azt nekem sohasem mondta meg, de nem is fogja megtenni, hiszen nem tud egy rendes mondatot sem fogalmazni. De azért sajnálni tudom, mert sok csalódása volt életében, és nem tartozik azok közé, akik küzdeni tudnak a létért, ezt pedig meg kellett volna tanulnia.

Én is olvastam egy George Sand-életrajzot tavaly, antipatikus nő volt, de tehetséges.

Nagyon sokat kötök és elég jól adom el remekműveimet, ami satisfactio, de oly unal-

³⁸ Jó szándékú (francia).

³⁹ Radványi Géza filmrendező, miután 1948-ban elhagyta Magyarországot, néhány évig Párizsban élt, s kibérelte Károlyiék öröklakását, melyet még a húszas évek végén vásároltak. Mikor az újabb emigrációval Károlyiék anyagi helyzete rosszabbra fordult, szerették volna nagyobb bérért kiadni a lakást, de Radványi nem akart kiköltözni, ami hosszan tartó huzakodással járt; ezért kérték Párizsba gyakrabban járó és pénzügyekben járatos sógornőjüket, hogy próbáljon megegyezni Radványival.

⁴⁰ A levélíró válófélben levő menyét vakbélgyulladással operálták.

⁴¹ Feltehetőleg a Lausanne-ban élő Wenckheim Antal gróf, a levélíró bátyja.

mas a boltokba szaladni és kelletni árumat, ehhez legkevésbé értek, de mégis, ha sikerül az eladás, megvan az öröm. Megkeresem kis szerény zsebpénzemet, és néha tudok anyámnak és barátaimnak otthon csomagokat küldeni, c'est toujours cela.⁴²

Most végzem leveletem, Dolly nekem is megírta, hogy Erzsébet szemoperációja jól sikerült, szegényke ezen legalább túl van, nagyon félték ettől, azt hiszem, főleg rossz idegállapota miatt, ölellek, kedves Mihály, kérek választ, hogy Ottlikéknak mit mondhatok, vagy talán bevárod Katus visszajövetelét?

PI. 704. f. (eredeti).

Gróf Cziráky Józsefné Károlyi Mihálynéhoz (Dénesfa, 1953. december 17.)

Kedves Katkám,

Nem akartam szemeimnek hinni, mikor az írását megláttam! Másfél év előtt kaptam Magától 3 jó szagú szappant és egy ajak-rúzst, Babi és Erzsi közvetítésével. Erre azonnal feleltem levéllel. Kb. egy hónapra rá kaptam egy képes-lapot a vencei kis házzal, M. kinéz az ablakon. Ezt Maga és Caja⁴³ írták alá. Azóta egy sort sem. Hogy én miért nem írtam? mert tavaly november 30-án el kellett utaznom olyan helyre, ahonnan írni nem lehetett.⁴⁴ Nagyon hideg volt, fűtetlen, és lábam-kezem elfagyott. Elgondolhatja; nem lehetett fát szerezni és e pincyszerű nedves helyiségben éjjel-nappal sötét volt. De sok kedves, nagyszerű emberrel ismerkedtem meg ott, akik hasonló sorsban éltek, és ez kárpótolt mindenért. A karácsonyt is ott töltöttem. Januárban visszajöttem J-hoz soproni kis albérleti szobánkba, ahol elég meleg volt, de étvágyam semmi, a gyomrom összezsugorodott, így elég olcsón táplálkoztam, de az eddig teljesen leszokott és nem is hiányzó cigarettára újra rászoktam. Egészségem nem akart helyreállni, aludni sem tudtam, és így bekerültem a kórház elme- és idegosztályára, ahol 8 hetet töltöttem, mint teljesen vagyontalan, szegényalapon. Ellátás kitudó, de több őrzőgő, mint idegbeteg. Az ápolónő munkát adott nékem, ez érdekes is volt és elterelte a gondolataimat. A bolondok között is nagy az összetartás, mert a közös szenvedés összehozza az embereket. J. 3szor hetenként meglátogatott, ő hála Istennek összeszedte magát, de nagyon aggódott értem november óta. Most aztán az volt a baj, hogy nem bírtam ki a várost, a melyhez 2 évig csak rossz emlék fűzött, és hirtelen elhatározással visszajöttem Dfra. Itt sógoromnál laktam, míg kerestem és találtam lakást jó emberek-nél, egy nagyon kedves, egyszerű kis szobát közös konyhával. Egészségem még gyatra volt, lefogytam 51 kilóra, emlékezőtehetségem annyira elhagyott, hogy nehéz volt össze- azaz visszakérni annyit a sajátunkból, ami egy szerény kis proli háztartásának elegendő. A házakat, melyeket mindig csak az utcáról láttam, nem ismertem meg a „kertek alján”, és minden teljesen megváltozott. Én zavarba jöttem, ha kerestem kony-

⁴² Még mindig ez van (francia).

⁴³ Károlyi Mihályné (húgáról elnevezett) unokája, Éva leánya.

⁴⁴ Pallavicininé írja naplójában: „December 17. ...Cziráky Józsi sógorom írt. Soká tartott, míg megértettem. A nővérem elvitte a rendőrség. Tíz kilo zsírt találtak nála a házkutatásnál. Bezárták... Nővérem 67 éves, télvíz idején a fűtetlen börtönben – szörnyű.” „December 24. Cziráky sógorom írt. 29-ére várja a tárgyalást. Iloncsi vizsgálati fogságban van, amely alatt nem lehet látogatni. Nem politikai ügy, elelemntárolás.” 1953. „április 17. Végre írt Cziráky sógorom. A tárgyalás megvolt. Iloncsi elítélték a fogságban már levült négy hétre...” (PALLAVICINI-ANDRÁSSY BORBÁLA KITELEPÍTÉSI ÉS 1956-OS NAPLÓJA. 1990. 159–160., 169. o.)

haedényt, szekrényt, fehérneműt, pár képet. Szörnyű volt ez a visszakoldulás, de napról napra javult. Pár hét múlva már szívesen láttak, ők ajánlottak tárgyakat, mert kezdtek visszaemlékezni a régi jó viszonyra. Az öreg házat nem láthattam, és M. sírjához is csak kerülővel juthattam el. Sógoromnál laktam, mert J. még Sopronban volt és csak néha látogatott ide. Sógorom szakácsnéjával egy kis kertek alatti házban lakik harmadik éve, és óvott attól, hogy az öreg ház közelébe menjek – de hirtelen feltámadt régi akaratom, kendőt tettem a fejemre, és egyenesen besétáltam a vaskapun át a templomba. Így megtört a jég, minden vasár- és ünnepnap láthatom az öreg házat, nagyjából mindent elrendeztem kis szobánkban, J-nak kis meglepetéseket, stb., mire ő végleg ide költözött, és itt Dfán újra hivatalosan bejelentett lakosok vagyunk, kiutalt és immár villanyvilágítású „lakásunk”-ban! ahol visszavonultan, öregén, betegesen és csendben éldegélünk.

Boytól is jött hír, hogy ő is haza mehet. Írtunk neki, hogy jöjjön ide, mert találtunk számára egy bútorozott, jó kis szobát velünk szemben, és akkor velünk is étkezhet. Azt írta, karácsonyra megjön?? Az ő eddigi ismerősei már onnan elmentek, de ő közben megbetegedett a tanyán. Nagyon várom értesítését, hogy fog-e tudni utazni, – már 3 éve, hogy nem láttam.

Dec. 17. Ezt a levelet 10 nap előtt kezdtem írni – most jött meg a Maga szép kabátja, melynek nagyon megörültem, jó meleg – még szaga is benne van! J. mindkettőjüket szívből üdvözlö. A régi szeretettel öleli Velvivel együtt

Ilona

Folytatás! – Fiúktól sok hónapig semmi hír. Végre levlap Páltól és Bélától, utóbbi röviden bejelenti nőülését, aminek nagyon megörültem. Páléknál pedig megszületett a második gyermek, újrán fiú, neve Péter. Ha valamit megtudna Béla feleségéről, détaillet – írja meg, kérem. Sok szeretettel

Talán felesleges felhívni a figyelmet a levél dátumára – sokat elmond a Sztálin halála és a Nagy Imre-kormány megalakulása utáni hónapokban bekövetkezett változásokról, enyhülésről a „volt uralkodó osztályok” tagjainak sorsában. Pl. 704. f. 221. ó. e. (eredeti).

Gróf Festetics Sándorné Károlyi Mihályhoz (Balatonrendes, 1954. június 12.)

Kedves Mingy

Levele nagy örömet okozott nekem. Úgy látom, egyformán rossz bőrben vagyunk, amit sajnálok, mert tudom, h. milyen kínos, mikor az ember gyenge és mindenben másra szorul. Én azóta még alig javultam, betegségem az, amit az orvosok Blutdruckstossnak szoktak mondani. Már rég magas a vérnyomásom, de most megint egyszer felugrott, és nem nagyon bírják lenyomni, és a szív kezd nagyon megérezni, és ez is okoz bajokat.

Ez a Rendes egy egész kedves, csinos kis hely a Badacsony közelében, de igen eleső, és nincs se orvos, se patika helyben, ami most reám nézve persze tragikus – ezért is, ha kérdi, mi kellene leginkább, amivel meg lennének segítve, ez egy bicikli lenne, mert ha ez van, könnyen akad futár, aki boldogan veszi kölcsön, és elmegy úgy az orvosért, mint az orvosságért – már volt úgy, hogy 3 napig vártam az orvosságra! Persze igaza

van, h. az ajándéknál a vám a veszély, ezért mellékelek egy Ikka⁴⁵ prospektust, mert rájöttem, h. ott vannak kerékpárok – szörnyű sokba kerül, így a világerért se küldje, ha nem dúslakodik, Mingykém – de bármi más csomag is legjobb, ha Ikka, és jól jön minden, használt ruha sem rossz. Gyermekeim sokszor küldenek,⁴⁶ de ez is kissé veszélyes, mert sohasem lehet tudni, hogyan vámolják, és előfordul, h. alig tudjuk kifizetni. Megírtam-e múltkor magának, hogy Isabelle újra férjhez ment? Férje Lazzari Piero, aki Odescalchi Alinka, O. Artúr 3ik feleségének (Zichy) leánya.⁴⁷ Nem nagyon örültem ennek, képzelheti, oly rossz férj anyag! de úgy látom, pr. le moment⁴⁸ boldog, bár szegény, mint a templom egere! Sybil nekem is küldött egy emlékképet,⁴⁹ sajnos én sem szeretem azt a photot, el is raktam és nem nézem azt az idegen öreg nőt – ami miatt búsulok, de szerencsére még nem mosódott el bennem emléke.

Tudják, h. Boy is elég rosszul [áll] egészségileg? Most hallom, a szombathelyi kórházba kerül Dénesfáról. Kérdi Dulit? Bálint⁵⁰ szerint tűrhetően bírja helyzetét most már lelkileg (eleinte szörnyen összeomlott), de ő is igen rosszul [áll] egészségileg. Fanny lábtöréssel az újpesti kórházban, de hallom, jól gondolják, és inkább van ott, mint utolsó lakásában szegény – Katinka látogatja, ő általa hallok néha róla. Ahány hír, annyi baj, ugye? de hiába, öregek vagyunk mind.

Isten áldja, kedves Mihály, nagyon kérem Katust, h. diktáltasson magának – higgyék el, nekem ez nagy öröm lonelinessomban⁵¹

aff[ectionately] yours

J.

Kedves a kunyhója, de milyen a főépület?

Károlyi Mihály elküldte hűgának büszkeségük, a vence-i ház képét, amit az melléképületnek nézett. Gúnynak tűnhetne, ha nem egy sorsüldözött, nagybeteg nő írja néhány héttel halála előtt. Fogalma sem lehetett, hogy Nyugatra jutott rokonai ott milyen anyagi körülmények között élnek, idő és távolság összefolyt már előtte. Károlyi Juliette a nyilasvezér Festetics Sándor felesége volt, a két háború között ezért nem lehetett kapcsolat közöttük, a második világháború után Károlyi Mihály egyszer-kétszer meglátogatta ugyan Juliette-et, kinek férje még börtönben ült, de inkább közvetve, rokonokon keresztül (Károlyi Erzsébet, Károlyi Józsefné) tartották a kapcsolatot. „*Kedves Mihály, boldogan küldök Juliettenek bármit, amit tudok megkapni 1000 frankodért – ilyenre mindig van időm! – csak sajnós félek attól, hogy ily módon küldött egyéni csomagért nagy a vám, de lehet, hogy van ennek kifizetésére és a többit majd értékesíti, így mindenesetre küldd csak el, majd elintézem praktikusán*” – írja K. Józsefné 1952. március 23-án sógorának.

Festetics szabadulásáról K. Erzsébet számolt be öccsének 1949. december 6-i levelében. Ebben a levélben mondja el: Juliette tiltakozása mentette meg férjét attól, hogy 1944-ben újra politikáljon s így még nagyobb bajba kerüljön. Juliette-nek „szörnyű lehet most egy szűk kis lakásban állandóan együtt lenni szerencsétlen férjével, aki bizonyosan agyonszekirozza, dirigálja, idegesíti. Nem is tudom S[ándor]t elképzelni teljes tétlenségben. Ő, aki mindég intenzíven foglalkozott valamivel: akár »football«, vagy autó, repülő, sport, matematika vagy politika vagy militarizmus! Mikor utoljára láttam,

⁴⁵ Csomagküldő szolgálat – az ötvenes, hatvanas években szinte az egyetlen lehetőség a külföldi rokonok számára, hogy küldeményeikkel, melyeket alaposan megvámoltak, segítsék rászoruló itthoni családtagjait. Sokan eleve olyasmit kértek, ami hiánycikk volt, és el lehetett adni (kakaó, kávé, divatos ruhák stb.).

⁴⁶ Festeticsék gyermekei a háború után Belgiumban, illetve Olaszországban éltek.

⁴⁷ Helyesen: leányának (O. Alinkának) fia.

⁴⁸ Pillanatnyilag.

⁴⁹ Károlyi Erzsébet 1954 márciusában halt meg.

⁵⁰ Rokonaik: Batthyány Gyula (a festő), a levélfíró nővérének férje és annak Bálint fia.

⁵¹ Magányosságomban (angol).

épp készült a »vezérséget« hamarosan átvenni – Juliette mentette meg ettől: kijelentette, hogy ha ezt teszi, elvállik tőle; valahogy ez hatott, és legalább egy kis időre visszatartotta. Azután úgysem volt több alkalom erre! és a »vezérség« helyett a »dutyiba« került szegény feje. Nem tudom elképzelni, hogy miből élnek még szegényesen is. De Juliette sohasem panaszkodik.» PI. 704. f. (eredeti).

Juliette nem sokkal levele megírása után meghalt, a következő évben, 1955-ben Károlyi Mihály is. Ő már nem érthette meg a következő év nagy eseményeit, melyek családjá sorsát is megváltoztatták. Befejezésül álljon itt Pallavicini Györgyné levele, melyet 1956 végén, Bécsbe érkezése után írt hűgának. PI. 704. f. (eredeti).

Őrgróf Pallavicini Györgyné Károlyi Mihálynéhoz (Bécs, 1956. december 10.)

Kedves Katkám

Jó lenne, ha Maga 15. körül ide jönne, mert énnekem egyelőre nincs passusom, mivel átmehtnék Franciaországba.⁵²

Ede⁵³ azt akarja, hogy fél évet Canadában töltsék, felet itt, és hogy karácsony után már menjek is oda.

Nem tudok határozni most, hiszen még jóformán itt se vagyok, mindenesetre nagyobbik részem otthon maradt és már ott is fog maradni.

Talán igaza van Józsinak⁵⁴ – öreg fákat nem lehet átültetni, és igaza van annak az embernek, akivel a vonaton utaztam Pest és Győr között: „Nekem már csak az a jó, a Körút romjai, a Kossuth tér letört fái között járni, tönkretett, pusztuló hazámban sírni. Nekem csak ez jó.”

Csőpög a világ az emélyítő részvétől, mégse érti meg senki sem, hogy ott mi ment véghez az emberek lelkében. Az igazi forradalom ott volt, és azért mondják, hogy nem félnek a haláltól – az élettől félnek, ha megint fel kell venni az álarcot, ha újra megszakad a kontaktus ember és emberek között.

Az volt a legcsodálatosabb, – egy félóra alatt megnyílt mindenki, a bizalom, összetartozandóság elsöpört mindent.

Érdemes volt ilyen sokáig élni, ha ezt még meg lehetett élni.

Jelenleg egy nagyon csúnya szemgyulladásom van, nem volna szabad olvasni, írni, és az orvos azt mondta, karácsonyig meggyógyulok, de nem szabad kimenni, fekete szemüveggel a szobában ülni és kétóránként cseppeket tenni. Nem tudom, mitől jött, de nagyon kellemetlen.

Így tehát végzem soraimat és Magát nagyon várom. Öleli

Boy

Jelen összeállítás, mint Károlyi levelezésének V. kötete is, az OTKA támogatásával készült. Elkészítéséhez sok segítséget kaptam az Országos Levéltár, a Politikatörténeti Intézet Levéltára, a Széchényi Könyvtár Kézirattára és a Történeti Hivatal munkatársaitól. Minden levél végén feltüntettem, hol található.

⁵² Pallavicininé Bécsbe érkezésének körülményeiről l. id. könyvét.

⁵³ A levélíró fia.

⁵⁴ Cziráky József. A levél utóiratából kitérjük, hogy addig nem tudta értesíteni Czirákyékát távozásáról.

Rakovszky Zsuzsa

A KÍGYÓ ÁRNYÉKA (II)

Részlet a regényből

Így érkezett el húshagyó kedd napja, amely egyszersmind annak a hónapnak az utolsó napja is volt, amelyet az ifjú Miklós nénje házában töltött. Engem a kétségbeesés s annak tudata, hogy veszíteni immár semmit nem veszíthetek, de kellő elszántsággal talán mégiscsak elnyerhetem a vágyott boldogságot, lázas vakmerőségre sarkallt. Elhatároztam, hogy aznap délután, történjék bármi, elmegyek hazulról, s török-szakad, keresztanyámnál kivárom az ifjú úr visszatértét, ha netán szokás szerint megint mulatásai után járna. Ügyet sem vetek majd keresztanyám hideg pillantására és megvető hangjára, határoztam el, ha pedig arra célozgatna, hogy ideje lenne hazaindulnom, célzásait eleresztem a fülem mellett. S ez egyszer, úgy tűnt, mégiscsak kedvez nekem a szerencse, mert apámnak valami dolga akadt éppen, úgy emlékszem, a tanács aznap ülésére volt hivatalos, más, tekintélyes polgárokkal együtt, bár arra, hogy miről tanácskoztak aznap, már nem emlékszem, Igaz, szigorúan meghagyta, mielőtt elment, hogy ki ne tegyék a lábunkat a házból, nehogy belékeveredjünk a farsangot búcsúztató őrzöngő tömegbe, amely a város valamennyi utcáját elöntötte, de azt reméltem, mire megjön, nekem is sikerül hazatérnem. Attól sem kellett tartanom, hogy mostohám bepanaszol neki, mert amint apám kitette a lábát, mostohám is úgy határozott, hogy ő sem tölti odahaza a délutánt, hanem kilátogat kedves kertjébe, hogy lássa, milyen állapotban van, s milyen teendőket kell még sürgősen elvégezni a tavaszi munkák előtt. Azzal nyugtatta meg a lelkiismeretét, hogy ezzel még nem szegi meg apám tilalmát, hiszen így éppenséggel egész délutánra kívül kerül a városban tomboló őrzöngés hatókörén, este pedig az ismerős gazda, akinek kocsiján a kifelé vezető utat szándékozott megtenni, biztonságban haza is hozza. Engem, igaz, elláttak munkával, egyebek közt föl kellett volna sírolnom a padlót, s ki kellett volna kotornom a hamut a konyhai tűzhelyből, de én mindezt későbbre halasztottam. Úgy gondoltam, mindezt ráérek majd elvégezni akkor, amikor már sikerült bizonyosságot szereznem sorsom további alakulása felől, s vagy a reménység, vagy a kétségbeesés ad majd erőt ezekhez a gyűlöletes teendőkhöz...

Abban az évben a szokottnál későbbre esett a húsvét, és ezen a húshagyó keddi napon már Böjtmás havának első napjaiban jártunk. Vagy két napja az időjárás is megenyhült, és ezen a délutánon heves, kora tavaszi szélvihar tombolt, amely tisztára sepegte a fakókék eget, letördöste a száraz faágakat, leszaggatta a meglazult zsindeletet a tetőről, s utcahosszat úzta és hengergette törmelékeiket a porban. Ahogy a kapun kiléptem, a szél kis híján visszalökött a kapubolt alá, s amikor elindultam az utcán keresztanyám háza felé, szoknyám némelykor a hátam mögött csapdosott, mint valami zászló, másszor meg fölfúvódott harang alakban, mintha hirtelenében, ahogy bizonyosfajta gyors lábú lovokról beszélnek, teherbe estem volna a nyugati széltől, s a magzat apjának, a szélnek gyorsaságával növekednék bennem. Lassan, küszködve haladtam előre, s örültem, hogy a széltől s a farsangolók arcátlan tréfáitól való félelem fogva tart-

ja házukban a tisztességes polgárokat ezen a délutánon, és nem találkozhatom senkivel, aki arról faggatna, mit is keresek idekint ebben a veszedelemes időben. De ha tisztességes polgárok nem akadtak is az utamba, mindjárt, ahogyan az utcánkból kifordultam, találkoztam három ördögfiával: fekete köpönyeget és csúcsos, visszahajló orrú cipellőt viseltek, fekete alsó ajkukról hosszú, veres nyelv fityegett lefelé, s csapdosott, tekergőzött a szélben, jobbjukban pedig vasvillát szorongattak. Ahogy megpillantottak, nagy hujjogással a nyomomba eredtek, s hosszan úztek a szűk és kanyargós utcák során át. Végigkergettek a mészárosok utcáján, s ahogyan az utca torkolatából a főtérré kifordultam, mint valamely vízáradat, zúdult szemközt velem a szél, s kis híján a karjuk közé lökött. Bizonyosan el is kaptak volna, ám ekkor néhány torzonborz vadember sietett segítségemre, kik rettenetes vicsorgással szemközt rohantak az ördögfiakra, s visszaűzték őket a sikátorok szövevényébe. A téren javában állt a mulatság. Egy hordón hatalmas, kövér, tar fejű öregemberforma ördög üldögélt, szarvain szőlőlomb koszorúval. Alighanem valami főördög lehetett: egyik kezében boroscancsót szorongatott, a másikban valami korbácsfélét, és ezzel fegyelmezte kisebb rangú ördögökből és mindenféle alvilági bestiából álló udvartartását. Mögötte ponyvás szekér álldogált, talán valami mutatványosé, mert a szekér mellett hatalmas, bozontos fenevad, egy medve heverészett, rettenetes, karmos mancsára ejtve ormótlan fejét, s vérágas gombszemével álmosan bámult a mind közelebb merészkedő, kipirosított arcú, részeg fehérnépekre, akik a bortól feltüzelve ingerkedni próbáltak a jámbornak tetsző vadállattal. Csakhogy a medve egyszerre csak fölágaskodott iszonyú bömböléssel a két hátulsó lábára, s rettenetes mancsával vaktában hadonászva, imbolyogva megindult a visítva hátráló, egymásba ütköző, egymás lábán tapodó némberek felé, majd amikor úgy ítélte, hogy azok már tisztességes távolba hátráltak előle, leült két hátsó lábára, s lassan, méltatlankodva csóválta hatalmas fejét. Összeszedtem minden bátorságomat, s elindultam, hogy a medve s az ijedt asszonyok között támadt üres sávban átosonjak a téren: ennek túloldalán kezdődött ugyanis az az utca, ahol keresztanyám háza állott. A medve nem látszott tudomást venni rólam – s talán csakugyan annak az asszonynak volt igaza, aki óbégató, könnyes képű fiacskáját csitítgatva azt bizonygatta a gyermeknek, aki alighanem a fölböszült medve látványától megriadva fakadhatott sírva, hogy nem is medve az igazából, hanem valami medvebőrbe bújt ember –, a kövér főördög azonban észrevett, s hívogatóan intett felém kancsót szorongató kezével, miközben udvartartása, a többi ördög és ördögasszony is csalogató mozdulattal kínálhatta felém ónpocharát. Még sokáig hallottam a hátam mögül harsogó, részeg nevetésüket, miközben szememet a földre szegezve s lépteimet olyannyira szaporázva, hogy már-már szaladtam, végre elértem a tér túloldalán nyíló keskeny utca torkolatát, hol egy-két pillanatig levegő után kapkodva álltam, s az öltözékemet rendeztettem, majd megindultam keresztanyám háza felé.

Amikor elértem a házig, és bekopogtattam, a kaput nyitó kis szolgától nagy csalódásomra azt kellett hallanom, hogy sem keresztanyám, sem a fiatalúr nincs idehaza, ő pedig sem azt nem tudja, hová mehettek, sem azt, hogy mikor térnek vissza. Talán a leány hangjában lehetett valami szokatlan, vagy talán mert a ház felé haladtomban úgy láttam, hogy az egyik ablak függönye kissé meglebbent, bizonyos voltam benne, hogy a szolgáló hazudik, és keresztanyám odabenn van a házban. Hát hiszen hová is mehettek volna ebben a szélben, s éppen aznap, amikor a város utcáit előzőnlötték a részeg farsangolók, jóllehet máskor csendesebb időkben sem szívesen hagyja el a házat? Nyilván kitanította a leányt, gondoltam, mondja azt, ha keresném, hogy elment

hazulról: nyilván ő is tart attól, amiben én reménykedem, hogy valami döntő szó hangzik el unokaöccse és énközött a búcsúzás alkalmából, és ennek akarja elejét venni. Hanem az ifjú úr, az alighanem csakugyan odajárhat valahol, gondoltam, mert hirtelen az is az eszembe jutott, hogy egyszer korábban elpanaszolta: még húshagyó kedden, a városban töltött utolsó napján is meghívták valahová ebédre, talán a polgármesterhez, amikor pedig jobban szeretne még egyszer, utoljára körülnézni a városban s a mindenféle utcai látványosságban gyönyörködni. Márpedig ha csakugyan a polgármester házánál ebédel, akkor rövidesen haza kell térnie, gondoltam, ha másért nem, hát azért, hogy megtegye a szükséges előkészületeket a másnapi útra... Hacsak nincsen máris odahaza, tépelődtem, de azután elvettem ezt a lehetőséget: ugyan miféle magyarázattal szolgálhatott volna számára keresztanyám, gondoltam, ha az ő füle hallatára tanítja ki a szolgálóleányt, hogy mit hazudjék nekem?

Márpedig én, történnék bármi, megvárom, amíg hazatér, hogy legalább elbúcsúzhassak tőle, határoztam el, miközben hátat fordítottam keresztanyám kapujának, és lassan elindultam végig az utcán, de közben fürgén járt a szemem mindenfelé, hogy valami alkalmas helyet keressek, ahol az emberek pillantása elől elrejtve megvárhatnám az ifjú Miklós hazatértét. Ahogyan nézelődtem, jobb kéz felől, keresztanyám házával csaknem átellenben, a Szent Annáról elnevezett kicsiny templomra esett a pillantásom. Ez a templom volt a városban a legutolsó, amelyik még megmaradt a pápisták használatában. Korábban még soha nem jártam benne, most azonban rövid habozás után belöktem a templom súlyos, faragott kapuját, majd résnyre nyitva hagytam magam mögött. Ha valaki meglátna, s furcsállaná a viselkedésemet, majd azt mondom neki, határoztam el, hogy a mulatozók tombolása elől kerestem itt menedéket. Oda-benn körülpillantottam a félhomályban, de nem sokat láttam, mert mindössze egyetlen aprócska mécses égett egy fából faragott szobor lábánál. A szobor kék és aranszín lepelbe burkolózó asszonyi alakot ábrázolt, s a lángocska imbolgó fényében a magas, domború homlokán, kerek orcáján és finom, keskeny orrán meg-megrebbenő árnyak jóvoltából mintha változtatta volna a kifejezését. Keskeny, kék szeme mintha bánatos, nyájas részvétellel tekintett volna le a súlyos, domború szemhéj alól a lábánál heverő koptott rongycsomóra, amely azonban kisvártatva mozgolódni kezdett. Fekete kendős fej emelkedett ki nehézkesen a kifakult, apró mintás, foltozott ruha redői közül, majd egy göcsörtös, szeplos öreg kéz is előkúszott, s mint valami vén rák araszolgatott a közelében heverő, fényesre koptatott fejű bot felé, hogy megmarkolja. Lassan, fokként, sziszegő hangokat hallatva görbe hátú, görbe orrú öregasszony kelt ki az elnyűtt kelmék redői közül, s ahogy botjára támaszkodva kifele sántikált, ráncokkal sűrűn telirótt, aszalt almára emlékeztető sötét arcát felém fordította, és apró, öreg gyíkszemével gonosz gúnnyal méregetett, amikor elhaladt mellettem. Fogatlan szája, amelynek aszott felső ajkát függélyes ráncok szegélyezték, mint valami jókora varrottú öltéseinek nyomai, megvető mosolyra húzódott. Szorosan a fal mellé húzódtam, s még a szememet is behunytam, míg az öreg test és avas kelmék szaga el nem párolgott az orromból, s csak amikor már azt reméltem, hogy a vén boszorkány jó messze járhat, nyitottam ismét óvatosan résnyre a templom ajtaját, s foglaltam el ismét őrhelyemet a résnél, ahonnan az utcát mindkét irányban jól beláthattam.

Nem tudom, mennyi ideig állhattam őrhelyemen, sűrűn fohászokodva, hogy lehetőleg senki se nyissa rám a nehéz, faragott faajtót, s fohászaim meghallgatásra találtak, mert az öregasszony után senki nem tért be a templomba. Az utcát is javarészt elkerülte a farsangoló tömeg, csak az én három ördögfiat vagy három megszólalásig hason-

lót láttam egy ízben elvágtatni őrhelyem előtt, majd eltűnni a tér torkában. Egy ízben kis híján hangosan felkacagtam rejtekhelyemen, mert egy kövér, mesternéforma asszony bukkant föl az utca tér felőli végén, s igencsak szaporázta lépteit, majd szuszogva és zihálva futásnak is eredt, mert a sarkában nagy hujjogatóssal ott loholt két hosszú hajú, állatbőrökbe öltözött vadember, alighanem a szőlőlevél koszorús főördög kíséretéből. Éppen az én búvóhelyemmel szemközt érték utol prédájukat, s míg az egyik hátulról átkapta s magához szorította, a másik előlről kapkodott a szoknyája után, s föl is libbentette csaknem a derekáig, fölfedve az asszony kövér, gödrös combját. Mindez olyan közel játszódott le búvóhelyemhez, hogy még a fehér harisnyájában tátongó jókora lyukat is láttam. Az asszony kivörösödött arccal, keserű szitkok közepette csépelte gyöngyös kis tarsolyával a szoknyája alá nyúlkaló vadember fejét, de mivel az az ütések szemlátomást föl sem vette, az asszony kénytelen volt a kis tarsolynál hatékonyabb fegyverhez folyamodni, hogy megvédelmezze magát: hegyes orrú, magas sarkú csizmájával előre- s hátrafelé is jókora rúgást mért támadóira, akkora erővel, hogy azok menten eleresztették. Az asszony magából kikelt képpel, szitkozódva, szuszogva elsietett, a két vadember pedig kis ideig még ott szökdelt fél lábon, miközben egyikük sajgó térdét, másikuk a bokáját markolászta kárvallott képpel, majd elindultak vissza, a tér felé.

Ezután sokáig nem jött senki, s már éppen azon voltam, hogy fölhagyok a hiábavaló őrködéssel, és hazaindulok, hátha sikerül még apám előtt hazaérnem, s így legalább a tilalma megszegéséért járó szidást megtakarítom magamnak, amikor hirtelen egy pillanatra elállt a szívem verése, hogy azután annál szaporábban kezdjen dobogni, mert az utca végén az ifjú Miklóst láttam bekanyarodni s ráérős léptekkel keresztanyám háza felé igyekezni. Szerencsére, ha ugyan szerencsének nevezhetem azt, ami olyan szerencsétlen következtetésekkel járt reám nézve, már jó előre kiokoskodtam, mit fogok tenni, ha így fordulnak a dolgok. Mielőtt őrhelyemet elfoglaltam volna, körülnéztem kissé, és láttam, hogy a templomnak, kicsinyége ellenére, van egy mellékajtaja is, s az éppen abba a szűk sikátorba nyílik, amely alig néhány lépésnyi távolságra a templom főbejáratától torkollik belé a Templom utcába, ahol keresztanyám háza is állott. Ezen a mellékajton osontam most ki, s ahogy nagy sebbel-lobbal kifordultam a sikátorból a Templom utcára, kis híján beleütköztem az ifjú Miklósba, aki a maga ráérősebb lépeteivel éppen ekkor ért a sikátor torkolatához.

– Nicsak! Az én Orsicska húgom! – kiáltotta meglepetten, s eleresztette a karomat, amelyet egy pillanattal korábban, amikor siettemben egy kiálló kőben megbotolva megtántorodtam, gondolom, még abban a hiszemben ragadott meg, hogy valami idegen leánnyal nyílik majd alkalma egy kis évődésre. – Mit keres idekinn ebben a szörnyű szélben?

Félrefordított arccal, hogy fürkésző pillantását elkerüljem, zavartan hebegtem valamit arról, hogy keresztanyám látogatására jöttem volna, de nem találtam otthon. Elindultam hát hazafelé, hazudtam pirulva, de az imént a sikátorban három ördögálarcos állta utamat, s nem mertem arra továbbmenni. Nem kísérne-e el egy darabon, kérdeztem halkán, tétován, fülig vörösödve tulajdon vakmerőségemtől, hogy megvédelmezzen a részeg mulatozóktól, kik az ő kíséretében bizonyosan nem mernek zaklatni...

Az ifjú úr ismét összevonta a szemöldökét, s láttam, hogy erősen töpreng valamin, de azután szemlátomást elhatározásra jutott, és beleegyezően bólintott.

– Jöjjön, Orsicska, ha már így hozta a sors... – mondotta, és megindult mellettem, én pedig ott lépegettem az oldalán, némileg röstelkedve iménti hazugságom miatt, s

erősen reménykedve, hogy talán hosszabb utat is megtehetek majd a társaságában, nem csak azt a néhány száz lépést, amely keresztanyám házát a miénktől elválasztotta. Kísérőmnek is valami ilyesmi járhatott az eszében, mert a téren – ahonnet már eltűnt a főördög és kísérete, csak egy a porban hempergő veres ördögnyelv árulkodott ottjártukról, egy feldőlt borospalack s az a kis kupac liszt, amely talán az egyik megkergetett asszony kosarából dőlt ki a földre, s amelynek fehérét a kiömlött bor szeszélyesen kanyargó patakocskái lassanként halovány rózsavörörsre színeztek – egyszer csak megállt, s kezét karomra tette.

– Mondja, Orsicska... – kérdezte, s most ő került az én pillantásomat – nem lenne kedve körülnézni kissé, mielőtt hazatér? Azt hallottam, a herceg háza előtt muzsikálnak, meg valami farsangi menetről is beszélnek... Efféle dolgokat végtére is nem mindennap lát az ember...

Elfogódottan bólintottam, s szememet a földre szegezve, nehogy kiolvashassa belőle szertelen örömet, elindultam kísérőm oldalán a hercegi palota felé. Ahogyan közeledtünk a tér felé, ahol a herceg palotája állt, mind több embert láttunk ugyanabba az irányba sietni, amerre mi is igyekeztünk. Nagy nehezen elvergődtünk a térig, de itt már olyan sűrű volt a tömeg, hogy nem bírtunk átfurakodni rajta, s ott rekedtünk a palota előtti térség túloldalán. Itt korábban néhány árus verte föl a sátrát: az egyikben bort mértek, a másikban valami ragacsos török édességet, a harmadikban mézes bábót árultak, a negyedikben farsangi álarcozat abból a fajtából, amelyet egy pálcika végére erősítenek, s így tetszés szerint emelhetjük az arcunk elé vagy vonhatjuk el onnét, de lehetett kapni csak a szemet s a homlok alsó részét elfedő keskeny kis selyem álarcot is, amelynek vékony zsinégét hátul, a tarkóján csomózhatta meg az álarc viselője.

– Nem kér egyet, Orsicska? – kérdezte kísérőm felélenkülve, s most az álarcos sátor felé vont, minekutána a török csemegére és a mézes bábra csak tagadólag ráztam a fejemet. S hogy azért-e, mert könnyelmű lelkét magával ragadta a multság szelleme, vagy azért, mert nagyobb biztonságban érezte magát mellettem elfödözött arccal, nem tudom, mindenesetre rövid alkudozás után két álarcot is vásárolt az árusnőtől, egy természetes, csúfondáros pillantású asszonytól: egyet nekem, egyet magának.

– Várjon, segítek! – ajánlközött szolgálatkészen, amikor hasztalan igyekeztem a keskeny, fekete selyem álarc zsinégét megkötni a tarkómon. Odaállt a hátam mögé, s miután a zsinéget ügyes kézzel megcsomózta, két kezét kétfelől a vállamra ejtette, erősen megszorította a vállam gömbjét, s hüvelykujjával kissé a nyakamon is végigsimított.

– No, most maga segítsen! – parancsolta, s nekem lábujjhegyre ágaskodva, remegő kezemmel sokadszori próbálkozásra mégiscsak sikerült megcsomóznom az ő álarcának zsinégjét világos fürtjei között. Amikor aztán ismét szemközt kerültünk, megláttam, amit addig, a zsinéggel bajlódva észre sem vettem, hogy a fekete álarc mindkét oldalán egy-egy apró, veres szarvacskában végződik, s hogy kísérőm bűvös, kék szeme most egy ifjú ördög arcából előtekintve keresi az enyémet.

– Tudja, Orsicska, nem is tudom, melyik ábrázat tükrözi hívebben igaz valómat, ez-e vagy a hétköznapi – mondta fanyarul, eligazgatva fején a szarvas álarcot. – És maga hogy érzi magát most, hogy fölcsapott ördögkisasszonynak? Hát nem kellemesebb, mint jóra való polgárleánynak lenni? Vagy maga soha nem akar kibújni a bőréből, s valaki mássá lenni, mint akivé a természet és születés véletlene tette? Soha nem szeretne megszabadulni a nevéől, a családjától és egész addigi életétől, hogy mindent újra kezdjen? Én, látja, egyébre se vágyom... Mégiscsak jó dolog, hogy legalább egyszer egy évben megtehetjük...

– Na, jöjjön! – karolt belém, szemlátomást fölbátorodva az álarc rejtekében, s elindultunk, hogy ismét megpróbáljunk közelebb férkőzni a palota kapuja előtt elterülő kis térséghez, ahol az éljenzésből, hujjogatásból és buzdító kiáltásokból ítélve valami érdekes látványosság kínálkozhatott éppen, de az emberi testekből képződött vastag falat most sem tudtuk áttörni. Hogy mégiscsak lássak valamit, kísérőm kezébe fogódzva fölkapaszkodtam az egyik szemközti ház bejáratát szegélyező kerékvető kövek egyikére, s onnét már csakugyan odaláttam valamelyest a tér túloldalára, ahol éppen két maskara, egy páncélos lovas s egy ördög készült egymásnak rontani, a bábémszokók pedig harsányan biztatták őket. Háromszor támadtak egymásra, s mindegyikük azon igyekezett, hogy kopjájával mellbe taszítsa a másikat, de sehogyan sem boldogultak egymással. Végezetül az ördög, sátánfajzathoz illő ravaszsággal, ahelyett, hogy ismét nekirontott volna ellenfelének, fürgén kitért előle, a szegény lovagot pedig tulajdon hiábavaló lendülete átröpítette a lova feje fölött, s arccal esett a porba a tömeg harsány röhögése és csúfolódása közepette. Az ördög pedig nagy diadallal lovagolt körbe-körbe, s fekete paripáját egyszer-kétszer, úgy tűnt, szándékosan, csak az utolsó pillanatban fogta vissza, amikor az már kis hűján rátiport az eséstől kábult, szitkozódva tápászkodó lovagra.

Amikor a párviadal véget ért, várakozásteljes zúgás futott végig a tömegen, s hallottam, hogy a közel állók valami muzsikásokat emlegetnek. Csakugyan, rövidesen ki is lépett a palota kapuján hat rövid köpenyt, szűk harisnyát s hegyes orrú, veres cipellőt viselő álarcos: kettejük hegedűs, négyen pedig török sípot szorongattak a kezükben. Ahogy rákezdték, szerte a téren „Helyet! helyet!” kiáltások hallatszottak, s az emberek, mintha erős szélvihar lökdöste volna félre őket, egymáshoz préselődve körben nekiszorultak a házak falának, hogy helyet szorítsanak a táncosoknak, kik aztán párosával mind nagyobb számban kezdtek leszakadozni a tömeg testéről, hogy a kapu előtt támadt szabad térségben kettesével lépegessenek és ugrándozzanak a zene ütemére. Eleinte csak néhány pár táncolt, majd egyre több, mígnem ismét olyan sűrűn tolongott a tömeg a téren, mint az imént, csakhogy most nem a palota felé bámultak nyakukat nyújtogatva, hanem párosával pörögtek, ugrándoztak, egymásnak ütközve és egymás lábán tiporva, mígnem az egész tér szélvész ostorozta tó vizeként hullámzott és hánykolódott. Körülnéztem, de egyetlen ismerős arcot sem láttam a táncolók között: azok, akik födetlen arccal, hétköznapi viseletükben forgolódtak és ugrándoztak, alighanem a külső városból vagy a város környékéről jöhettek be a városba az ünnep tiszteletére, s jöllehet az álarcosok közül olyik-másiknak termete és mozgása ismerősnek tetszett, megesküdni már nem mertem volna rá, hogy az a természetes asszonyság, akinek fekete álarca ábrázatát egészen elfedi, s aki oly fékevesztetten szökdecsel nálánál jóval alacsonyabb és véznább táncosával, csakugyan a szomszédos tímármester javakorabeli felesége-e, s hogy a kipirosított orcájú, fürtös hajjú leányfejet formázó álarc alatt csakugyan az én egykori Sófika barátném vihorászik-e, kinek valami külhonból érkezett kalaposlegény nemrégiben csakugyan bekötötte a fejét, s azóta szigorúan erkölcsös magaviseletű, feddhetetlen életű polgárasszony hírében áll.

E tomboló sokadalomban, mintha nagy hatalmú boszorkánymester varázsvesszeje érintette volna, bárki kivetkezhetett valóságos mivoltából, s másféle alakot ölthetett: férfiú asszonnyá, asszony férfiúvá, öreg ifjúvá, ember állattá válhatott egynéhány órára. Láttam katonát, kinek zsinóros mentéjét dinnyényi keblek feszegették, aranyhajjú, pirosító arcú némbert, kinek fél orcáját beborító álcája alól tekintélyes bajusz türem-

kedett elő, s láttam emberi testen kutya-, kecske- és disznófőt viselő pokolbéli szörnyet. Láttam, amint az egyik ilyen szörnyeteg a levegőbe emelte s úgy megforgatta táncosnőjét, hogy annak hímzett orrú cipellőbe bújtatott lába csak úgy úszott a levegőben. Ahogyan a meg-megújuló szélrohamok csattogva lobogtatták s olykor derekukig fölcapták a táncban ugránczó asszonyok szoknyáját, amelyet azután viselője nagy visongatások közepette igyekezett a helyére visszasimogatni, s a férfiak köpönyegét kifordítva függélyesen a magasba emelte vagy viselőjének fejére borította, úgy festett, mintha alvilágból szabadult gonosz szellemek csapata özönlötte volna el a várost, hogy lakóit elébb józan eszükből s tisztességükből kiforgassa, majd magával sodorja őket a pokolba.

Ott álltam még mindig a kerékvető kövön, fél kézzel a kapuoszlopba kapaszkodva, amikor egyszer csak éreztem, hogy kísérom baljával gyöngéden megérinti csípőmet, s ahogy lepillantottam rá, láttam, hogy kis bókoló mozdulatot tesz előttem, mintha táncra kérne, majd derékon kapott, leemelt a köről, s magával vont a táncolók felé. Szabódni próbáltam, s nem is csak illendőségéből, inkább azért, mert soha nem tanultam táncolni, s eleinte csakugyan elég ügyetlenül botladoztam, de amint elvegyültünk a hullámzó sokaságban, mintha ősrégi, szépanyáimtól reám maradt tudás szállt volna tagjaimba, reáhagyatkozva a muzsikára s a szédületre, mely magával rántott, s többé már nem kívántam semmi mást, csak azt, hogy egy legyek ezzel a hánytorgó tömeggel, s hogy egészen elveszítsem magam e kábulatban.

Nem emlékszem, meddig tarthatott e boldog szédület, csak arra, hogy egy idő után valami kiáltozásra és mozgolódásra eszméltem föl belőle. „A menet! Jön a menet! Helyet a menetnek!” – hallatszott mindenünnen, s akárcsak a Vörös-tenger Mózes népe előtt, a táncoló sokaság egy szempillantás alatt kettévált, miközben a Mészárosok utcája felől harsány trombitaszó, csörömpölés hallatszott, patadobajjal, szekérsörgéssel és emberi lábak dobogásával elvegyülve. Kíséromnek sikerült megvetnie a lábát, s nem engedte, hogy a kétfelé csapódó sokadalom magával sodorja. Amikor a lökdösődő, egymás lábán tapadó tömeg mozgolódása elült végül, azon vettük észre magunkat, hogy a legelső sorban, az embersűrűt kettészelő széles ösvény peremén állunk, s innét nézzük, egymást átkarolva, a közelgő menetet.

Legelől a trombitások és dudások haladtak, fejükön csengettyűs sipkával. Képük az erőlködéstől fölfúvódott, mintha ők is ördögmaszkot viselnének, s hangszerükből dal-lam helyett valami torz, csúfondáros, sátni vakogás tört elő. A trombitások mögött részeg némbér lépkedett. Sárga haja kibomlott, álcája félrecsúszott: mindkét kezében egy-egy fazékhoz való fedőt fogott, s össze-összecsaltantotta őket, maga pedig tánclépésben kerengélt körbe-körbe e maga szolgáltatva muzsikára, csak hogy részegségében bokája örökké megbicsaklott magas sarkú csizmájában, s háttal neki-nekitántorodott a legelső sorban állóknak. Láttam, amint egy nagy termetű, gyermekképű katona vigyorogva markolással dagadó keblét, s közben cinkosan kacsingat a körülötte állókra, aztán nagyot taszít rajta, s valamit kiált is utána, amin az asszony részeg sikongatással fölkapag. A zenészek nyomában négy ló vontatta szekér közeledett, s rajta viszontlátam a szőlőlomb koszorús főördögöt és egész kíséretét, amely időközben további alvilági lényekkel, tündérekkel, manókkal és démonokkal is szaporodott. Ott láttam közöttük a Susanna szolgálónk meséiből ismeretes vízimanót is: zöld ábrázata volt, pikelyes teste és békáéra emlékeztető, hártás, zöld keze-lába. Jobbjával nyakánál fogva most is szorosan tartotta a leányzót, ki a mese szerint megpróbálta magát a vízbe ölni, s a manó feleségeként végezte. A leányzó aranyhaja leomlott egészen a térdhajla-

táig, de az ő ábrázata is zöldes volt, akár a vízbefúltaké, s karján ott hordozta félemler, félbéka porontyait, szám szerint hetet. De voltak ott vízileányok is, kiknek csupaszfelsőtestét csak derekukig omló ezüstös hajzatuk fedte, deréktől lefelé pedig pikkelyek borították a testüket, láttam erdei tündért zöld lombruhában, zöld hajában virágkoszorúval, hazajáró lelket halotti lepelben, gnómot, kinek ormótlan nagy fejét kisgyermek nagyságú test hordozta, s kinek nagy arcából sötét, komoly szempár tekintett lemondó szomorúsággal az őzjögő sokadalomra. A szekér után álarcos tömeg özönlött kiáltozva, trombitálva, csörgőket rázva, vademberek, ördögök és szerencsenek sokasága. Volt köztük mindenféle furcsa szerzet, asszonyfejű madarak és szárnyas oroszlanok, sárkánykígyók és egyéb pokolbeli bestiák is szép számmal. Egy szemfedőjébe burkolózott holttetem hosszú, horgas ujjával fenyegette a körülállókat, egy kaszás halál pedig örökösen az asszonyok szoknyája után kapkodott, azok pedig visongva menekültek előle. Viszontláttam a medvét is: most sem tudtam eldönteni, vajon valóságos fenevad-e vagy medvének beöltözött ember, de gyanítottam, hogy az utóbbi lehet, mert ő is legkivált az asszonyokat riogatta.

A menetet egy második szekér zárta. A szekéren aranyos trónuson Farsang hercege ült, fején koronával, aranyos álarcban, mint valami aranyszobor, amely időnként meg-elevenedett, s egy lábánál fekvő kosárból aprópénzt markolt ki, majd jobbra-balra hajgálta az egymás kezére-lábára hágó, tülekvő tömeg közé. A trónust a herceg udvarhölgyei állták körül, kik tánchoz öltözve, külhoni divat szerint félig födetlen kebellet vacogtak a csípős szélben, és a tömeg éljenzése és hujjogatása közepette egy nagy üstből cinkanállal bort töltögettek elhaladtukban azoknak, akik, számolva ezzel az évente ismétlődő szertartással, bögrét is hoztak magukkal hazuról, s azt most mohón nyújtogatták az elgördülő szekér felé.

Amikor a második szekér is elhaladt, a tömeg ismét összeforrnt mögötte, de a félbeszakadt tánc nem folytatódott többé, hanem a sokaság megindult a menet nyomában, s bennünket is magával sodort. Az emberáradat a város széle felé, a Felső kapu irányába hömpölygött, s újra meg újra a „lúdneyakasztás” szót lehetett kihallani a hangzavarból. Eszembe ötlött, hogy hallottam már korábban is a mesterlegények húshagyó keddi versengéséről, s hogy azt mindig is az Arany Sas fogadó udvarán szokták tartani (ez a fogadó a Felső kapu közelében állott, kevéssel a kapun kívül). Nem éreztem ugyan különösebb kedvet hozzá, hogy végignézzem ezt a meglehetősen otromba játékot, amely abból állt, hogy a részt vevő mesterlegények sorra megpróbálták egy lábánál fogva felfüggesztett lúd fejét leszakasztani a nyakáról, de mivel a tömeggel szemközt haladni reménytelennek látszott, sodródtam én is engedelmesen kísérom karján a sokasággal együtt a „lúdneyakasztás” színhelye felé. Egy jócskán becsipett hegyi manó, legalábbis csúcson kis sipkájáról s a kezében tartott lámpásról annak ítéltém, nekünk is odakinált valami palacot, s addig unszolt, e bornál jóval erősebb és mámorítóbb italból már le is szaladt a torkomon néhány égető korty, s az italtól megszédülve csak annál erősebben kapaszkodtam kísérom karjába.

Amikor a fogadóhoz értünk, a fogadós és legénye éppen egy jókora ludat igyekezett legyűrni, hogy azután két lábát összekötözve föllógathassák a két fa közé kifeszített zsinegre. A fogadós megpróbálta hóna alá fogni a lúd nyakát, míg legénye összekötözi a madár lábát, de a lúd, vesztét érezve, keményen küzdött fogva tartói ellen, s hol szárnyával, hol csőrével teremtette képen az izzadó, dühös fogadóst, aki a körülállók harsány röhögése és biztatásai közepette mind ingerültebben förmedt rá újra

meg újra a legényére, hogy igyekezzék már. Végre a legénynek sikerült összebogoznia a zsineret a lúd lábán, majd egy másik, fiatal legényke, talán a fogadós fia felkapta a zsineg másik végét. A zsineg két végét két, egymástól meglehetősen távol álló fa egy-egy alsó ágához bogozták, fölrántva ezzel a szerencsétlen ludat a porból. Ettől fogva ott csüngött fejfelé, tehetetlenül verdesve szárnyával, és hosszú kígyónyakát hasztalan próbálta visszagörbíteni eredeti helyzetébe. A fogadós halkán szitkozódva lepörlölte a ruháját, aztán odakiáltott valakinek a kerítésen túlra, hogy kezdhetik.

A fogadós fia kitarta és egy jókora kövel kitámasztotta a fogadó udvarának hátsó, a földekre nyíló léckapuját, s a nyitott kapuban rövidesen föl is bukkant az első versenyző, egy jól megtermett, tésztás képű suszterlegény, ki szemlátomást elég bizonytalanul ült meg nagy testű, nehézkes lovát. Egyébiránt, azt hiszem, a lovagláshoz nem szokott mesterlegények lóháton való ügyetlenkedése jelentette e játékban a multság fő forrását: ahhoz ugyanis, hogy a lúd nyakát megragadhasák, a legényeknek el kellett eresztetniük a ló sörényét, amelybe pedig kétségbeesetten kapaszkodtak, márpedig e tapasztalatlan lovasok, ha nem fogózkodtak jó erősen, szinte bizonyosan lehuppantak a ló hátáról a porba. Nem járt különül ez a bizonyos Szepi sem, mert így hívták az első próbálkozót, legalábbis a nézők harsány „Rajta, Szepi! Csak ügyesen! Ne félj, nem dob le a ló!” kiáltásokkal buzdították. A lúdban, amely időközben már elkábulhatott a fejébe tóduló vértől, s úgy tetszett, belenyugodott a sorsába, maradt még annyi erő, hogy szárnyával alaposan képen teremtsen a legényt, az pedig a szeme közé zúduló tollak viharától elvakulva, kezét ijedten az arca elé kapta, s így nemhogy a lúd nyakát nem sikerült megmarkolnia, de még a ló hátáról is kis híján lebukfencezett. Csak a legutolsó pillanatban sikerült újra megkapaszkodnia az állat sörényében, hogy azután csúfondáros kiáltozás közepette megkerülje, majd a nyitott kapun keresztül ismét elhagyja az udvart.

A következő, hetyke tartású és a lovaglásban szemlátomást jártasabb próbálkozónak, egy tímárlegénynek már sikerült alatta ellovagoltában elkapnia a lúd nyakát, de kénytelen volt újra elengedni, mert lova, amelyet, amint a lúd nyakát markában érezte, nagyobb lendületre sarkantyúzott, úgy megiramodott vele, hogy félő volt: ha zsákmányát el nem ereszti, a ló kiszalad alóla, s ő ott marad a madár nyakáról függeszkedve, vagy ludastul leszakad a porba. Miközben ez a legény is kilovagolt az udvarról, a nézők hujjogtatásától és puffjogásától kísérve láttam, hogy a lúd feje élettelenül lehanyatlik, és tátott csőréből vér szivárog a porba.

Végtére a hetedik próbálkozónak, egy tagbaszakadt mészároslegénynek sikerült leszakasztania a lúd fejét. Vértől izmos kezét s benne a zsákmányt magasba tartva, diadalmasan lovagolt körbe az udvaron, majd a kapuhoz érve alaposan megsarkantyúzta lovát, hogy vad vágásra ösztökélje, mivel hátravolt még a játék második fele, amikor a porul járt vesztesek a győztes nyomába erednek, és megpróbálják elvenni tőle diadalának zálogát, a lúdfejet, amelyet csak akkor mondhatott végleg a magáénak, ha sikerült a fogadó mögött elterülő tágas mező túlsó végéig eljutnia vele.

A báméskodók, kik a játék végső kimenetelét is látni szerették volna, bezúdultak a fogadó udvarára, és lökdösődve, egymás lábára tiporva igyekeztek a nyitott léckapu s azon keresztül a mező felé. Kísérőm kérdően nézett rám, meg akarom-e én is nézni a lovas üldözést, de én tagadólag ráztam meg a fejemet. A zsinegről függő fejetlen, halott lúd látványától, amelynek csonka nyakából még mindig csepegett a vér a porba, elfogott az émelygés, csöndre és nyugalomra vágytam, s arra, hogy kísérőmmel egy időre kettesben lehessenek. Kísérőm beleegyezően bólintott: félrevont a tülekedő tömeg útjából, s az elhőmpölygött mellettünk a mező felé, mi pedig elindultunk az ellenke-

zó irányba, arra, amerre a veteményes-, majd szőlőskertek feküdtek, azokon túl pedig az erdő.

Elhaladtunk a temető mellett, ahol a sírokon még nem ütközött ki a tavaszi fű, s a szürke kövek vigasztalanul meredeztek elő a sáros, fekete földből. Az egyik kövön valami fekete madár ficsergett és toporgott, nem láttam jól, miféle, de amikor közelebb léptem, hogy szemügyre vegyem, fölrebbent, s eltűnt az egyik kiszáradt fát koronájáig ellepő sötét repkény sűrűjében. Azután kertek sora mellett vezetett el az utunk, amelyek sövénykerítésén már kiütköztek a rügyek, bár még a gally barnás színét viselték, s szorosan összecsavarodva döftek apró, hegyes fejükkel a tavasz közeledtétől megbolydult levegőbe. Azután a szőlőskertek következtek, ahol a tavalyi tókék mint göcsörtös, elszürkült öreg kezek meredeztek elő esdeklően a földből, majd egy csupasz domboldalon fölkapaszkodva elértük az erdő szélét.

Apámmal s még annak előtte anyámmal gyűjtögetőútjainkon azelőtt gyakran megfordultunk errefelé. Igaz, ebben a lombtalan, tél végi állapotában még soha nem láttam az erdőt, de azért elég jól kiismertem itt magam, s azt hiszem, ettől fogva mindig én szabtam meg kettőnk lépteinek irányát. Mivel tartottam tőle, hogy a magas domboldalon, a lombtalan fák rácsa között olyan könnyedén megakad rajtunk az emberek pillantása, mintha valami kalickában volnánk közszemlére kitéve, a dombtetőre igyekeztem, hogy a túloldali lejtőn leereszkedve a domb elfedjen bennünket a kíváncsi tekintetek elől. Miközben lefelé ereszkedtünk a domb túloldalán, kísérom egyszer csak megragadta a karomat, hogy megállítson, és amikor kérdően néztem rá, ujját ajkamra fektette, s csak fejével intett, jelezve az irányt, merre fordítsam a tekintetemet. Odanéztem, s láttam, hogy egy őzsuta áll ott, s egy fiatal fa kergét rágcsálja. Alighanem régen zavarhatta meg errefelé ember az erdő nyugalmát, mert az állat egyáltalán nem riadt meg közeledtünkre, hanem ránk ügyet sem vetve eszegetett tovább. Amikor azonban kissé előrébb léptem, hogy jobban lássam, s óvatlan mozdulatommal megzörrentettem egy száraz gallyat, az őz egy pillanatig magasra tartott fejjel hallgatózott, majd villámgyorsan eltűnt a fák között, bár egy darabig még mintha láttam volna itt-ott megvillanni vörhenyes bundáját s fehér farkát a fatörzsek között.

A domb aljában patak kanyargott, amelynek peremén keskeny csíkban még megmaradt a szürke, töredezett jég, de a jégsegély közt már az eleven víz iramlott tova a nagy, sárgás-szürkés köveken, mint valami áttetsző hajfonat, összefonódva, majd megismét széjjelterülve. Itt-ott, ahol a patakmeder hirtelen mélyült, fehéren forrt a tajték, apró vízesést képezve. Ahogy kiléptünk a fák közül, összereztem, s döbbenet pillantottam föl az égre, mert egy szemvillanásnyi időre az egész tájék kísérteties, kék fénybe borult körülöttünk. Nem akartam hinni a szememnek, de a rá következő mennydörgés nem hagyott több kétséget afelől, hogy csakugyan villámlott az imént, bármilyen szokatlan legyen is ez az évnek e szakában. Fejünk fölött az égen tépett, szürke felhők gomolyogtak, odalenn a szél vadul zörgette a kopár ágakat, s marékszám vágta arcunkba a száraz, tavalyi avart. S ahogy körülpillantottam valami menedék után kutatva, mert látni való volt, hogy néhány perc múltán lezúdul az eső, hirtelen ráeszméltem, merre is járunk.

– Kell itt valahol egy kunyhónak lennie! – fordultam kíséromhöz, igyekezve túlkialtani a szelet, s közben erősen kapaszkodtam a karjába, nehogy a nagy szél elsodorjon mellőle. – Nem messze ide, a patak túlpartján... Egy tudós asszony lakik benne...

– Szóval azt tanácsolja, Orsicska – fordult hozzám kísérom két szélroham között, miközben kezét nyújtva átsegített a keskeny patak túlpartjára –, hogy kérjünk menedéket a boszorkány házában, mint Hansel és Gretel?...

Igent intettem, bár a következő pillanatban már az is az eszembe ötlött: apám már vagy egy esztendeje említette, hogy meghalt az öregasszony, és hogy a város költségén kellett eltemettetni. Mindegy, a háza akkor is megvan még, gondoltam, ahogy lépteinket szaporázva megindultunk a patakparton a javasasszony háza felé. S csakugyan, a patak kanyarulatánál, a következő domb tövében ott állott a kunyhó, bár jóformán ki sem látszott a körötte fölburjánzott gyomok sárga, száraz kórói közül. Oldalát egészen belepte a vadszőlő, melynek összefonódott, száraz indái most levéltelenül, mint valami rács, rázkódtak a szélben. Egyetlen ablakát öreg harisnyákkal s mindenféle egyéb ronggyal tömték el, de szalmateteje épnek látszott, ajtaja pedig éppen csak be volt támasztva, mintha a ház gazdája csak egynéhány percre távozott volna el valahová a közelbe. Az első nagy, ritkás esőcseppek már hullani kezdtek körülöttünk, buborékhollyagokat és nagy, egymásba szaladó karikákat verve a patak vizén, amikor kísérom belökte a kunyhó ajtaját, s én követtem őt a ház homályos belsejébe.

Odabenn körülnéztem a nyirkos félhomályban, s amit láttam, megpróbáltam kisleánykoromból maradt emlékeimmel összevetni. Úgy tetszett, ami mozdítható és valamelyest használható volt, azt régen elhordták már onnét más szegény emberek, vagy ki tudja, kicsodák. Úgy rémlett, volt valami almárium is az öregasszonynak, s ebben állott hólyaggal lekötözött cserépedényekben a mindenféle főzet és kenet, de almáriumnak most nyomát sem láttam. A helyiségben nem volt más bútor, csak egy három lábbon billegő asztal meg egy fűvel tömött koszlott zsák a sarokban. Erre a zsákra sem emlékeztem az öregasszony idejéből, s arra gondoltam, talán valami csavargó szokta itt meghúzni magát mostanában, s ő szokott e koszlott zsákon hálgni. Ezenfelül csak egy kupac málló rongyot láttam a sarokban, meg néhány csorba cserépedényt, amelyek, úgy látszik, még a legnyomorultabbaknak sem kellett. Láttam még egy foszladozó kosarat is, amelynek fölfeslett fonatai közül néhány marékra való összeszáradt csipkebogyó gurult ki a földre. Ez volt talán az utolsó, amit az öregasszony életében összegyűjtögetett. A kunyhó földjéből itt-ott már kiütközött néhány szívósabb gyom, s most szalmává száradva, enmaguk kísérteteként rázkódtak az ajtó alatt besüvítő szélben.

– A boszorkány már régen továbbköltözhetett innét... ha ugyan él még – mondta kísérom, végighúzva ujját a háromlábú asztalon, amelyet vastagon lepett a por.

– Nem is volt boszorkány... Nagyon kedves öregasszony volt – feleltem, s magam sem tudtam, miért, torkomat könnyek fojtogatták.

– Én azért nem bánom, hogy nem találtuk idehaza... Hármásban kissé szűken letünk volna idebenn – felelte kísérom, s a szalmazsákhoz lépve megcsapkodta kissé, hogy a por java fölszálljon belőle, majd lustán hanyatt vetette magát e nyomorúságos fekhelyen. Alorcáját, amely még mindig ott volt az arcán, egy mozdulattal lerántotta és a zsebébe gyűrte, majd két kezét tarkója alatt összekulcsolva fölbámult a mennyezetre. Én kis habozás után mellé kúporodtam, karommal átfontam a térdemet, s így hallgattam az eső sustorgását.

– Esküszöm, nem is lenne rossz egy efféle kunyhóban élni az erdő közepén – szólalt meg kísérom tűnődve, mintha csak magában beszélne vagy a szüette gerendákhoz intézné szavait. – Lehetne talán tágasabb egy kevéssel, és egy kissé kényelmesebb fekhely sem ártana, de milyen nyugodalmasan telne itt az élet! Milyen jó lehet álló nap csak az esőt meg a szelet hallgatni a sok hiábavaló fecsegés helyett! És csak az erdő vadjaival társalkodni emberi lények helyett, akik örökösen kísértésbe sodorják és kelepcebe csalják a magamfajta gyanútlan lelket... Akik minduntalan sarokba szorítanak,

és azt kívánják, hogy a kedvükért vetkezzek ki tulajdon mivoltomból, és bújjak idegen bőrbé, hogy azt tegyem, amit várnak tőlem, ahelyett, amit magamtól tenni szeretnék...

Azért bizonyára akad olyan emberi lény, vetettem közbe torkomban dobogó szívvel, akivel szívesen megosztaná erdei magányát, s akivel nem kellene attól tartania, hogy kelepçébe csalja, vagy tulajdon szívetől idegen magaviseletre kényszeríti...

Kísérőm hirtelen felült fektéből, s felém fordulva előbb egy mozdulattal lehúzta rólam s a sarokban málladozó rongykupacra hajította a fekete álorcát, amelyet erdei sétánk során is mindvégig viseltem, majd két tenyere közé vette arcomat, és fürkésző szemmel tanulmányozta vonásaimat.

– Ó, a jó kis Orsicska, a szegény kis Aschenbrödel! – tört ki belőle olyan gyűlölködő hangon, hogy összereztem, és mint valami komisz kölyök, keményen megfricskázta az orromat. – Aki nem kelletti magát, aki nem bolondítja az embert, csak ül, és néz rám hűségesen azzal a szép, esdeklő szemével! Az már igaz, neki aztán soha meg sem fordulna a fejében, hogy tört vessen nekem, hogy kihasználja ezt az én átkozott gyöngeségemet! Soha eszébe sem jutna, igaz-e, hogy ha sikerül magába bolondítania, esetleg magammal találom vinni az üvegből való hintómon a kastélyomba?... Hogy én megszabadíthatnám a gonosz mostohájától, s akkor soha többé nem kellene szegénynek babot meg lencsét válogatnia...

S azt hiszem, még ekkor sem esett volna köztünk semmi, s az eső elálltán úgy hagyhattam volna el a kunyhót, ahogy beléptem oda, ha e félig igaz, félig igaztalan vádak hallatán keserves könnyekre fakadva nem vetem magam kísérőm mellére, s nyakát átkulcsolva nem bizonygatom neki zokogva, hogy az én szívemben nincsen semmiféle fondorlat, csak az iránta való szerelem, amely semmit nem kér és nem vár cserébe, legfeljebb a viszonzásnak néhány apró morzsáját, s még ha soha többé nem látjuk is egymást, hát legalább itt és most, ahogy lehet, ameddig lehet...

Az ezután következő egynehány percben, amelyektől azt reméltem, emléküket legnagyobb kincsemként őrizem majd szívemben késő öregségemig, érzéseim mintha cserbenhagytak volna. Mondják, olykor a halálos veszedelem órájában az ember mintha nagy messzeségből szemlélné a tulajdon testét s mindazt, ami történik vele. Igaz, az első szempillantásban, amikor éreztem, hogy kísérőm nem taszít el magától, hanem viszonozza ölelésemet, minden porcikámban eláradt a boldog megkönnyebbülés hulláma – s megvallom, még valami diadalféle is, hogy lám, mégiscsak sikerült a terem –, utóbb azonban a lelkem mintha elzsibbadt volna, s mintha végtelen magasból, közömbös szemlélként tekintett volna le testem örömeire és fájdalmára. Csak amikor már minden véget ért, s kísérőm ernyedten hevert a karomban, akkor tört rám nagy erővel s egyazon szempillantásban az öröm és a kín, a beteljesült szerelem boldogsága s egyszersmind a közelgő elválás fájdalma, s e percben nem vágyódtam már semmi egyébre, csak arra, hogy még sokáig, igen sokáig így tarthassam szerelmemet mozdulatlanul a karomban, hogy elaludjunk nyomorúságos fekhelyünkön, és talán soha többé fel se is ébredjünk...

Kisvártatva azonban kísérőm kivonta magát karomból, fölült, s egy darabig ott maradt ülni a szalmazsák szélén. Félénken megérintettem a vállát, azt remélve, felém fordul, de egy vállrándítással lerázta a kezemet, fölállt, az ajtóhoz ment, s kilépett a kunyhóból. Nem időzött sokáig odakinn, s jóllehet én már bizonyos voltam benne, hogy egyetlen szó nélkül faképnél hagyott, és soha nem látom többé, rövidesen visszatért, kezében az egyik csorba cserépedénnyel.

– Mosd meg magad! – mondta, és a vízzel teli edényt lerakta a szalmazsák mellé a lábamhoz.

Kapkodva fölálltam, s háttal neki tisztogatni kezdtem magam a metszően hideg patakvízzel, melynek lecsorgó cseppjei halványveresre színeződve hullottak a kunyhó földjére, s ettől nekem, nem tudom, miért, az jutott hirtelen az eszembe: ha csakugyan létezik az a bizonyos csavargó, bizonyára azt gondolja majd e nyomok láttán, hogy róka vagy menyét végezhetett itt valami apró állattal, talán mókussal vagy pelével.

A mosdást bevégezvén az edényt oda ejtettem a sarokba, több hasonló lom tetejére, magam pedig leereszkedtem a szalmazsák peremére, karnyújtásnyi távolságra kíséromtól. Egy ideig csak ültünk némán, mivel egyikünknek sem akarózott megszólalnia.

Végezetül kísérom törte meg a csöndet.

– Sajnálom – mondta. – Szólnod kellett volna... Nem tudhattam, hogy te még... Né-ném valami katonáról beszélt – folytatta, mert értetlen arcomról alighanem leolvashatta, hogy szavainak jelentése homályos előtttem. – Azt hittem, hogy te már nem... Hogy neked már mindegy... Hogy amúgy sem vagy leány többé...

Most már megértettem, miről beszél, és a lelkemben föllángoló fájdalom és a harag erőt adott hozzá, hogy megszólaljak. Szememet a földre szegezve, de azért elég szilárd hangon megkérdeztem tőle: most, hogy már tudja, tévedett, mit szándékozik tenni annak érdekében, hogy jóvátegye tévedését?

– Te is csak olyan vagy, mint a többi! Te is sarokba akarsz szorítani! – tört ki belőle, hangjában olyan őszinte gyötrellemmel, hogy kis híján elszégyelltem magam gonoszságomért. De ezután eszembe jutott tulajdon helyzetem, megkeményítettem a szívemet, s azt válaszoltam, hogy nem én szorítottam sarokba, hanem a körülmények és tulajdon viselkedése, s ismét nekiszegedtem a kérdést, mit szándékozik tenni az érdekelmben.

Nem válaszolt, csak ingerülten, türelmetlenül dobolt ujjaival a térdén. Elnéztem kicsiny és erőtlen, leányosan keskeny kezét, amelyben korábban annyit gyönyörködtem, s amelynek formájáról korábban úgy véltem, gyöngéd s érzékeny szívre vall, most azonban úgy láttam, sokkal inkább gyávaságról és kegyetlenségről árulkodik.

– Nem tehetek semmit – szólalt meg kísérom egy idő után, s a szemé sarkából rám lesett, hogy lássa, számíthat-e részemről a fölindulás valamely hevesebb kitörésére, s hogy arcomról egyebet nem, csak néma haragot és fájdalmat olvashatott le, megismételte: – Nem tehetek semmit...

– Indulnunk kell! – szólalt meg kevéssel később. Fölállt a szalmazsákról, s kezét nyújtotta, hogy fölsegítsen, de tüstént el is eresztette a kezemet. – Mit mondasz majd otthon, hol jártál?

Vállat vontam, s elindultam utána kifelé a kunyhóból.

– Pfüj, micsoda helyekre keveredem! – szisszent föl, amikor a nyitott ajtón át beáradó fényben még egyszer, utoljára körülnézett iménti menedékhelyünkön, s indulatosan belérúgott a háromlábú asztalba, amely e heves mozdulattól porfelleget pöffentve magából összeomlott.

Odakinn időközben elállt az eső, de a patak vize sárgásra válva, földuzzadva és megzavarosodva siklott a köveken. A fölázott földön lépdelve cipőm újra meg újra beléragadt a sárba. Időről időre meg kellett állnom, hogy lerázzam róla a súlyos sárkoloncot, mert már alig bírtam tőle emelni a lábam. Kísérom szótlanul jött mellettem, hangtalanul fütyörészve, s egy vékony ággal, amelyet valamelyik száraz fáról tört le, elhaltában a fák törzsét és a kiszáradt kórokat csapdosta.

Amikor elértünk az Arany Sas fogadóhoz – a báméskodó tömeg már szerteszéledt,

csak a fejetlen lúd függött ott még mindig a zsinegen, bár időközben nyakcsonkjának csapzott tollain és alatta a porban a vér már feketére alvadt –, kísérőm megállt, s kezét a karomra tette, hogy engem is visszatartson.

– Innen egyedül kell továbbmennem! – mondta, s pillantása kerülni igyekezett az enyémet. – Jobb, ha nem látnak együtt... Megszólnának téged – tette hozzá, látva ajkam megvető rándulását.

Miközben az erdőn áthaladtunk, úgy tűnt nekem, haragnál és megvetésnél egyebet már nem érzek iránta, de most, hogy eljött az idő, amikor mindörökre el kellett búcsúznom tőle és hozzá fűzött reményeimtől, szívem mégiscsak összefacsarodott a fájdalomtól, és könnyekre fakadtam. Átkulcsoltam a nyakát, és sírástól el-elcsukló hangon kérdezgettem, látom-e még valaha az életben.

– Jól van, no! Ej, ne sírj már, azt nem bírom elviselni! – mondta szemlátomást gyötörődve, mert korábbi némaságom nyilván elhitette vele: túl van a nehezén, s nem kell újabb érzelemkitöréssel számolnia. – Majd üzenek neked a nénémemtől! – csitítgatott kissé lágyabb hangon, amelyen azonban érzett a türelmetlenség. – Jó lesz így? Rövidesen, persze, rövidesen – tette hozzá, s közben szórakozottan veregette a hátamat, mint valami síró kisgyermeknek.

– Menj már, az isten szerelmére! – tört föl belőle végezetül zaklatott, elgyötört hangon. Eltolt magától, s bár elég gyöngéden, de azért erélyesen taszított egyet rajtam, hogy induljak már. Vontatott léptekkel elindultam a Felső kapu felé: vártam, hogy talán utánam kiált, de mindhiába. Mielőtt a kapun beléptem volna, még egyszer, utoljára hátrapillantottam, s láttam, hogy még mindig ott áll a vendéglő kerítésénél, s befelé nézelődik: talán éppen a fejetlen ludat vagy a délutáni multság egyéb maradványait bámulta. Megérezhette a pillantásomat, mert egy szemvillanásnyi időre ő is felém fordította a tekintetét, s amikor a szemünk találkozott, kissé meghajtotta a fejét, s jobbját megemelve olyanféle mozdulatot tett, mint amikor valaki bókolva köszöni meg táncosnéjának a táncot. Ahogy tűnődve végigjártatta rajtam a pillantását, az volt az érzésem, úgy néz rám, mintha máris múltjának valamely visszajáró emlékképe volnék, s talán nem is a legkellemetlenebbek közül való. S láttam, hogy a bársony álarc szalagja, melyet nem oly régen, a konyhóban gondatlanul zsebre gyűrt, még most is ott tekergőzik kifelé feketén a zsebéből. Alighanem ő is csak ekkor eszmélhetett rá, hogy még mindig őrizgeti ezt az immár céltalanná lett farsangi kelléket, mert előhúzta a zsebéből, egy pillantást vetett rá, azután elhajította az utat szegélyező kopár bokrok közé.

Ezúttal sem ördögfiak, sem egyéb másvilági lények nem vettek űzőbe hazafelé utamban, talán mert nem látták értelmét az üldözésnek, hiszen így is szinte szaladva tettem meg az utat hazáig, miközben szorongva igyekeztem valami hihető magyarázatot kitalálni hosszas távollétemre. Szememet időről időre elborították a könnyek, mert arra gondoltam, mennyire más kedvben s miféle reményekkel a szívemben tettem meg ezt az utat néhány órával korábban odafelé. S valahányszor a szemem sarkából mégiscsak vettem egy pillantást az utcákat mind sűrűbben ellepő, az esti, mindent megkoronázó multságra gyülekező farsangi népségre, s megláttam, hogy egy ördögfi vagy manó hívogatóan integet utánam, vagy elhatolt a fülemig egy-egy trombita gúnyos vakogása, úgy éreztem, ezek is az én füstbe ment reményeimben csúfolódnak, s csak még inkább megszorítottam lépteimet.

Amikor hazaérve beléptem a házba, visszahőköltem, mert a konyhánk teli volt asszonyokkal, ismerősökkel és idegenekkel. Mindnyájan izgatottan sugdolóztak, s egész tartásukon látszott, hogy türelmetlenül várokoznak valami híradásra. Bűntudatos lelkem

azt súgta, bármilyen hihetetlennek tetszett is ez a gondolat, hogy az én ballépésem híre ért el máris idáig, s most az én visszatértemet várják, hogy amint a kezük közé kaphatnak, a tanács elé, majd meg a városháza tömlöcébe hurcoljanak. Csakhogy az asszonyok ügyet sem vetettek rám, s azok a szavak, amelyeket izgatott suttogásukból kihallottam, inkább együttérzésről, semmint fölháborodásról tanúskodtak. Nagy csodálkozásomra többször is a „medve” szó ütötte meg a fületem, s gyanítani kezdtem, hogy bizonyára ugyanarról a medvéről beszélnek, amelyet kora délután a téren, későbbben pedig a farsangi menetben láttam, de hogy mi köze lehet e bestiának a konyhánkban támadt csődülethez, arra egy darabig semmiféle magyarázatot nem találtam. Kis idő múltán apám sietett keresztül a konyhán a belső szoba felé igyekezve: a patika felől jött, s kezében valami üvegcsét tartott.

– No, megjöttél? Merre kódorogtál? – vetette oda fakó hangon, amikor észrevett, de szerencsémre nem állt meg, hogy kifaggasson. – Anyád szerencsétlenül járt – tette hozzá, mert láthatta tanácstalan ábrázatomon, hogy sehogyan sem tudom mire vélni a konyhánkban támadt csődületet, azután eltűnt a szoba ajtaja mögött.

Kissé fölbátorodva a tudattól, hogy e sokadalom nem énmiattam verődött itt össze, odafordultam az egyik ismerős asszonyhoz, s kértem, mondaná el végre, mi történt. Amikor szavaim hallatán az asszonyok ráeszméltek, hogy még semmit sem tudok a történekről, tüstént körém gyűlt négy vagy öt, s egymás szavába vágva beszélni kezdtek. Szavaikból a következőket sikerült kihámoznom: mostohám, aki a nap java részét odakinn töltötte a kertben, késő délután elindult befelé a városba annak a gazdának a szekérére, aki odafelé is magával vitte, mert még az estéli harangszó előtt szeretett volna hazaérni, tudván, hogy a farsangot búcsúztatók őrzöngése sötétedés után hág majd tetőfokára. Csakhogy a szekérnek útját állta a báméskodók sokasága, akik mind a közelgő farsangi menet látására gyülekeztek össze. Mostohám türelmetlenségében, s mert már amúgy is közel jártak a házukhoz, leszállt a szekérről, azt remélve, gyalogszerrel könnyebben hazajut, s csakugyan, sikerült is átfurakodnia a tömegben, s kilépnie arra az ösvényre, amelyet a báméskodók szabadon hagytak a menet számára, amely éppen ekkor fordult be a szomszédos utcából a miénkbe. Ekkor azonban a medve – s itt az asszonyok két pártra szakadva, egymást gorombán letorkolva civódni kezdtek, vajon valódi fenevad volt-e a szerencsétlenség okozója, vagy egy medvebőrbe bújít, vélhetőleg részeg farsangoló – kivált a menetből, s úzóbe vette mostohámat, ki a tömegtől elkülönülve, magában állott, s könnyű prédául kínálkozott. Mostohám, aki nyilván maga is azt hitte, valóságos, négy lábú fenevaddal van dolga, futásnak eredt. A medve azonban a sarkában volt, s már kis híján utolérte, amikor mostohám fejvesztett rohanásában megbotlott egy kiálló kőben vagy elgurult, üres borosflaskában, és arccal esett a porba. A medve, amely időközben beérte, úgy tett, ahogyan e fenevad állítólag mindig is tenni szokott, ha magát holtnak tettető emberrel találkozik: megszaglásza, majd odébbállt, hogy más préda után nézzen. Csakhogy eközben feltartóztathatatlanul közeledett a menet, s az álarcosok, kik haladtukban bőségesen kortyolhattak a magukkal hozott borosflaskákból, ráadásul álorcájuk keskeny szemnyílásán át föltehetőleg nem láttak többet a világból egyetlen, szemük magasában húzóódó keskeny sávnál, nem vették észre a porban heverő asszonyt, s egyik sor a másik után gázolt keresztül rajta. Jó szerencse, hogy mostohámnak, ki estében a bokáját is kificamíthatta, és sehogyan sem bírt talpra állni, mégiscsak sikerült valahogyan négykézláb kikecmeregnie a rajta tapodó lábak sűrűjéből, még mielőtt a veszedelmes gyorsasággal közeledő felcicomázott farsangi szekér kerekei is átgördültek volna a testén. Amikor

elérte a báméskodók elülső sorát, néhány jólelkű asszony a legelöl állók közül mindjárt a segítségére sietett. Betámogatták a kapunkig, ahol azután Ersók, kinek ormótlan tagjaiban egy férfiú ereje lakozott, a karjába vette, behozta a házba, s idebenn ágyba fektette. Mivel erősen vérzett, s nagy fájdalmai voltak, apám kihívta hozzá a városi bábát, s a konyhánkban összeverődött asszonygyülekezet, amelynek tagjai honnan, honnan sem, már korábban értesültek mostohám állapotáról, most azért várákozott itt ilyen izgatottan, mert tudni szerette volna, vajon milyen következményekkel járt mostohámra nézve az iménti szerencsétlenség.

Ott álldogáltam hát én is a többiekkel, s a szoba felé figyeltem, amelynek ajtaja időről időre megnyílt, s hol Ersók loholt ki rajta, kezében a mosdótállal, hogy kiloccsantssa belőle a véres vizet az udvarra, hol a bába, magas, tekintélyt parancsoló külsejű asszony szól ki rajta, hogy forraljanak egy újabb fazékra való vizet, s ilyenkor egyik vagy másik az asszonyok közül kapkodó buzgalommal sietett teljesíteni a kívánságát. Valahányszor nyílt az ajtó, minden jelenlévő arrafelé fordult, s feszült figyelemmel hallgatózott befelé, a szobába, ahonnan ilyenkor tisztán kihallottuk mostohám nyöszörgését és lázas hadrálását, amelyből többször is kihallani véltem a „medve” szót. Másszor meg mintha a „halál”-ról hadart volna valamit – talán a farsangi menet kaszás csontváza jelenhetett meg neki hagymázás önkívületében, amint az asszonyok szoknyája után kapdos.

Éppen azon töprengtem, nem tudnék-e valahogyan észrevétlenül beosonni a belső szobába, hogy tisztára cseréljem sárral befröcskölt szoknyámat és sárkoloncos cipőmet, amikor olyan velőtrázó sikoly hallatszott a csukott ajtón át, hogy mindnyájan összerezentünk. A sikoltást hosszan tartó, szívet tépő jajgatás követte, majd kiszáradva ismét fölbukkant Ersók a mosdótállal, amelynek tartalmát azonban ezúttal nem öntötte ki az udvarra, hanem a tálat lerakta az asztalra, s lélekszakadva loholt vissza a szobába. Valamennyien az asztal köré gyűltünk, hogy egy pillantást vethessünk a mosdótál tartalmára. Én, megvallom, arra számítottam, valami apró bábufélét látok majd, olyasformát, mint egy rendes időre született gyermek, csak apróbbat, de ez a valami, ami ott lebegett a véres vízben, fehér volt, feje idomtalan nagy parányi tagjaihoz képest, ott, ahol a szemének kellett volna lennie, két apró, halavány dudor türemkedett elő a koponyájából, mint a csiga két, félig behúzott szarva, s mindent összevéve inkább emlékeztetett ebihalra vagy ama félig ember, félig hal- vagy békaporontyokra, amelyeket a vízimanó felesége dajkált a karjában, mint emberi csecsemőre. Hallottam, hogy a többiek is lázasan suttognak egymás közt, s intő égi jelről meg természet elleni fajtalanyságról beszélnek valamit, de egy magas termetű, komoly tekintetű, határozott mozgású asszony szigorúan leintette őket. A komoly tekintetű asszony az asztalhoz lépett, felgyúrte a ruhát a karján, benyúlt a tálba a kis fehér szörnyszülöttért, a tenyerére vette, majd elindult vele kifelé, az udvar irányába, de előbb még érelyesen rászólt az egyik, tátott szájjal báméskodó leányra, hogy fogjon egy vizeskorsót, azután jöjjön utána. Amikor kiléptek az udvarra, az asszony ráparancsolt a leányra, hogy a korsóból csorgasson vizet a parányi tetemre, majd a megmosdatott testet kendőjébe csavarta, s elszalajtott a leányt az urához, az asztalozhoz, azzal az üzenettel, hogy sürgősen eskábáljon össze valami koporsónak való kicsiny ládát, mivel „Isten képére teremtett emberi lélek lakozott ebben a szegény szerencsétlenben is, vagy lakozott volna, ha kitölti anyja méhében szabott idejét”. E határozott szavaktól az asszonyok megnyugodtak, s lassanként kezdtek hazafelé szállingózni, kettesével-hármasával egymásba kapaszkodva, talán mert attól féltek, hogy őket is megkergeti valamelyik farsangi bestia, ha egymagukban kapja őket, s ők is a mostohám sorsára jutnak.

Várady Szabolcs

MAGYAR BADAR

A limerik ars poeticáját illetően magyarul két álláspont ismeretes. Az egyik szerint akkor jó a limerik, hogyha jól megrímelik. A másik, ezzel látszólag szembehelyezkedő megközelítés a befogadói magatartásra veti a hangsúlyt: Akkor jó a limerik, ha olvasásuk, s kiverik. Látszólagot mondok, mert a jól megrímeltség nem akadály, ellenkezőleg, elősegítője – szabatosabban szólva: vehikuluma – e fundamentalista igény beteljesítésének. Végül AZ ANGOL IRODALOM RÖVID TÖRTÉNETE című alapmunkát idézem, a műfaj jelentőségét megvilágítandó:

*„Ha Londomból Shakespeare-t kimerik,
mi marad? A limerick!”*

Mi is tehát a limerick? Limerick: város Írországban, a Shannon folyó partján, de a limerick tudós tanulmányozói közül többen is állítják, hogy ennek semmi köze az azonos nevű, gyökeresen angol versformához és műfajhoz, és az elnevezés eredetét a megoldhatatlan rejtélyek birodalmába utalják. Elmekörtáni szemszögből nézve, egy készülő antológia szerkesztőjeként (és, mivel nem, illetve csak kis részben dolgozhattam kész anyagból, felbujtóként, de elkövetőként is) bizvást állíthatom, hogy a limerik egy sajátos betegség. Kórokozója – Basilióval, a gonosz énektanárral szólva – agyvelőbe fészkelődik, menthetetlen benne rezg. A beteg azon kapja magát, hogy fontosabb teendőit elhanyagolva egyre csak rímek után kutat, amelyek egy-egy személy- vagy városnévvel csengenek minél körmönfontabban össze (kínrímek előnyben), teszem azt: *Evelyn* és *levelin*. Levelibékán tudniillik. Vagy, népies költőnél (és miért ne? legfeljebb a nevet bizonyára szép számmal viselő menyecskék Áválinnak ejtik): valaki levélíró személynek vagy valami levelet hajtó növényféléségnek a levelin (ejtsd: látváln). Ott kegyeg továbbá a beteg fejében egy ritmus, amit az a formula indukál, hogy „*Volt egy nő, úgy hívták...*”. Teszem azt, ugye, Evelyn. A rímet elsűtni még nem okoz különösebb gondot: „*Békán élt, de csakis levelin.*” Vagy, a népies változatban: „*Elbúsult (örvendett?) mátkája levelin.*” A neheze még csak ezután jön. Nem is azonnal. Előbb egy közjáték: egy újabb rímpár, de egy verslábbal rövidebb sorokban, amely a limerikbe zanzásított cselekményt – miután az alaphelyzet az első két sorban kibontakozott – útjára indítja, sőt lehetőleg mindjárt a bonyodalomról is gondoskodik. (Teszem azt: „*Váltogasd varanggyal! / mondták. – S van aranyhal!*” Illetve: „*Azt írta a selyma: / Bugyit ne viselj ma!*”) Hogy aztán a mindent eldöntő utolsó – és az elsővel azonos terjedelmű és rímű – sorban eljuttassa a minél váratlanabb (és valljuk be töredelmesen: gyakran minél illetlenebb) csattanóig. Mármost megtalálni azt a rímet, amely egy tulajdonnév kínrímjére még egy lapáttal rá tud tenni, és ezt a rímet úgy tálalni a sor (és a limerik) végén, mint ha egyenest oda teremtették volna – ebben rejlik az igazi nehézség, ez nem hagyja nyugton a szerencsétlen limerikbeteget. Én például vagy tíz éve töröm a fejem ezen az Evelynen. Valaki ajánlotta Llewellynt, csak az a bökkenő, hogy a walesi író nevét Lúelinnek ejtik, ami persze még mindig rím, de éppúgy nem az igazi, mint a másik kettő, ami fölmerült: kebelin és... vazelin.

Talán feltűnt az olvasónak, hogy bizonytalankodom a helyesírásban: hol limericket írok, hol meg limeriket. Majd kiderül, miért. A limerick angol, talán a legangolabb, némelyek szerint az egyetlen tősgyökeres angol versforma. Noha az egyik elmélet szerint, amely az ír városhoz köti e versforma elnevezését, háborús veteránok egy régi francia formát vittek magukkal Limerickbe 1700-ban. Ott aztán társaságban felváltva énekelték a limerickeket – állítja Langford Reed –, és kórusban a refrént, amelynek utolsó sora a hallgatót arra buzdította, hogy látogasson el Limerickbe, és ennek köszönheti a nevét ez a versforma. Olyan limericktörténész is akad azonban, aki egészen a középkori angol KAKUKK-NÓTÁ-ig (*Sumer is i-cumen in*) megy vissza e jellegzetes strófászerkezet eredetének kutatásában. És egy 1322-es kéziratban talált verse az oroszán csodálatos erejéről még inkább limerick szabású. Maga I. Erzsébet királynő is írt állítólag egy (majdnem) limericket. Sokan Edward Lear tartják a műfaj koronázatlan királyának, de a limerickformát némely kutató a LEAR KIRÁLY-ban is kimutatta (ahogyan más Shakespeare-darabokban is). A XVII. századi Herrick ebben a formában írta egyik legszebb, leggyöngédebb versét, a THE NIGHT-PIECE, TO JULIÁ-t. Itt persze csak a strófászerkezetről van szó. Herrick versét senkinek sem jutna eszébe limericknek nevezni, és nemcsak azért nem, mert a limerick megszabott terjedelme öt sor, ahogy a szonetté tizennégy, ez pedig négy ilyen versszakból áll. Magát az elnevezést közzóként csak 1898-ban iktatta be az angol nyelvbe a nagy Oxford-szótár. Ugyanebben az évben egy bizonyos J. H. Murray „illetlen nonszensz versként” határozta meg a limericket, és érelyesen leszögezte, hogy Edward Lear verseit tévesen nevezik limericknek. Maga Lear csakugyan nem használta ezt a kifejezést, abszurd miniatűrjeit következetesen nonszensz (vagy ahogy Kosztolányi magyarította a szót: badar) verseknek nevezte. Abban is eltér a limerick főntebb ismertetett szerkezetétől, hogy nála elmarad az utolsó sorban csattanó meglepetés. Helyette az első sor ismétlődik meg, csak a „*Volt egyszer*”-t váltja föl egy jelző, amely – persze kellően badarul – minősíti azt, aki az első sor szerint „*volt egyszer*”. Például a Cape Horn-i öreget, aki szerette volna, ha sohasem születik meg, csak üldögélt a karosszékbén, amíg bele nem halt a kétségbeesésbe – az a búbánatos Cape Horn-i ember.

*“There was an Old Man of Cape Horn,
Who wished he had never been born;
So he sat on a chair,
Till he died of despair,
That dolorous Man of Cape Horn.”*

Az effajta nyájas, méla badarság nemegyszer karcosabb változatokra ingerelte a többi – rejtett – limerickszerzőt, akik között állítólag maga Algernon Charles Swinburne járt az élen. A mélabús Cape Horn-inak a paródia szerint be is teljesült volna a vágya, ha apja idejében észreveszi, hogy a guminak ki van szakadva a vége:

*“There was a young man of Cape Horn,
Who wished he had never been born;
And he wouldn't have been
If his father had seen
That the end of the rubber was torn.”*

A limericknek – így hangzik az egyik meghatározása – három fajtája van: 1. a nők jelenlétében is elmondható limerick, 2. az olyan limerick, amelyet nő nem hallhat, de papi személy még igen, és végül 3. A LIMERICK. A műfaj egyik fő szakértője és a legnagyobb, kizárólag *bawdy*, azaz trágár limerickeket tartalmazó gyűjtemény összeállítója, Gershon Legman a limerick alapjellegét azokból az eszelős dalokból vezeti le, amelyeket a bolondokházából szabadon eresztett félmeztelen vándor koldusok énekeltek a XVI. század végén (ilyennek álcázza magát Edgar a LEAR KIRÁLY-ban). Ez is nonszensz, de egészen más, mint az Edward Lear-féle. S ebben a limerickmetrumban szólalnak meg a XVII. század más vándor gajdosainak ajkán minden illemnek fittyet hányva olyan, akkoriban még tilalmas témák, mint például a dohány dicsérete, ebben gúnyolják a puritánokat, és ekkor jön szokásba a limerickstrófa angol bordalok refrénjeként is, csaknem száz évvel megelőzve az ilyen kórusok feltételezett gyakorlatát az írországi Limerickben, továbbá a tulajdonnevek használata kezdő rímshóként, a személyre szóló politikai, vallási szatírákban.

A szabadszájú, nemegyszer obszcén limerickek és más gúnyversek buja tenyészetének, mondja Legman, az első angol irodalmi diktátorok, Alexander Pope, Joseph Addison és dr. Samuel Johnson uralma vetett véget a XVIII. század közepéig. A limerickforma visszaszorult a gyerekmondókákba (*nursery rhymes*), és majd' egy évszázad elmúltával ebből az irányból kezdte meg új karrierjét, egyelőre *nonszensz* címszó alatt. Az első gyűjtemény 1821-ben jelent meg Londonban, *THE HISTORY OF SIXTEEN WONDERFUL OLD WOMEN* címmel, és a tizenhat csodálatos öregasszony limerickben előadott történetét egy év múlva tizenöt úriember adomái és kalandjai követték, köztük az egyik, a tobagói beteg ember esete ösztönözte azután Edward Lear-t, hogy badar verseit limerickmértékre szedje. Első ilyen kötete, az *A BOOK OF NONSENSE* 1846-ban még nem keltett különösebb figyelmet, de 1863-as újranyomása már arra lelkesítette a népszerű humoros hetilap, a *Punch* szerkesztőit, hogy felszólítsák az olvasókat: rímekkel tegyék halhatatlanná Anglia összes helyneveit. Ez az első limerickláz hamar kifulladt a *Punch*-nál, és csak 1902-ben élesztették újjá, de addigra már az egyetemeken és egyházi körökben is rákaptak a limerickre, a publikálható *clear* és a csak szájhagyomány útján terjedő *bawdy* változatára egyaránt, az óceán mindkét partján.

Az illedelmes limerick gyártása tömegmértéket öltött, amikor a lapok versenyeket hirdettek meg, és különféle cégek magas jutalmat tűztek ki a terméküket legszellemebben népszerűsítő limerick számára. Ilyenkor általában meg volt adva az első négy sor, és a legjobb utolsó vitte el a pálmát, de volt olyan verseny is, amelyben az előre gyártott csattanóhoz vezető legjobb utat kellett megtalálni. A malac, a trágár, a sokak szerint „igazi” limerick csak a XX. század második felében jutott nagyobb nyilvánossághoz, amióta a négybetűs szavak eltűrik az angol nyomdafestéket. Legman nagy antológiája, a *THE LIMERICK* először Párizsban jelent meg 1953-ban; legnagyobbbrészt órális gyűjteményekből közölt, több mint 500 oldalon, 1700 disznó limericket, fényes igazolását adva annak a tételnek, miszerint a *bawdy* limerick az értelmiség folklórja. Egy másik kitűnő antológiaszerkesztő, W. S. Baring-Gould is azzal kezdi a műfaj áttekintését (és apológiáját), hogy aligha él manapság olyan művelt ember, aki ne őrizne emlékezetében legalább egy – illedelmes vagy illetlen – limericket, és nagy valószínűséggel nem könyvben vagy folyóiratban olvasta, hanem szájhagyomány útján jutott hozzá. „*A limerick, mint olyan, autentikus folklór – kulturális örökségünk eleven része.*” Baring-Gould természetesen az angolszász világról beszél, és Legman is, amikor fölteszi a kérdést, hogy van-e jövője a limericknek, és igennel felel rá, siet hozzátenni: „*termé-*

szetesen csakis angolul”. Jóllehet, mondja, vannak külföldi limerickek is, de csak a „protoangol” nyelveken, hollandul és németül, és ez is mind utánzat vagy fordítás. A francia limerickek angol anyanyelvű költők tört franciasággal írt, többnyire borzalmas munkái. Louis Untermeyer így vélekedik: „*Egy másik nyelv szűrőjén áterőltetve a limerick kivetkőzik önmagából, sava-borsa odavész.*”

Régóta furdal a gondolat, hogy hátha mégse.

Először is, Legman adatait némileg ellensúlyozzák Langford Reedéi, aki – mint említettük – az írországi Limerickben vélte megtalálni a – francia földből odaplántált – angol forma őshazáját. Idéz Boswell JOHNSON ÉLETE című, Angliában alapvető művének egyik lábjegyzete nyomán egy 1715-ben tökéletes limerickformában írt francia epigrammát, továbbá a “*Hickory, dickory dock*” kezdetű limerickmondóka francia változatát. Ír nyelven is tömérdek limerick íródott, pontosabban dalolódott a szerelem, a hazaszeretet és a szeszes italok tárgykörében a XVIII. században (és fordult le később angolra). És ami az alábbi német limericket illeti (amelyet Walter Dietze 333 LIMERICKS című, Lipcsében 1977-ben [!] kiadott bámulatosan alapos antológiájában találtam), aligha tekinthető holmi sápadt utánzatnak:

*„Es saßen am Ufer des Indus
Drei philosophierende Hindus.
Ihr Problem war fatal,
Denn sie fragten voll Qual:
,Bist ich es, sind er's, oder bin du's?‘“*

Fordítsa le, aki tudja.

És ha már a németeknél tartunk, másodszer, Goethétől tudjuk, hogy szürke minden elmélet, de zöld az élet aranyfája (akármit jelentsen is ez). És eszembe jutott Evelyn. De az élet aranyfájának ez esetben öt ága van, és a negyediken fennakadtam. Nem mintha nem lehetett volna már akkor magyarul is olvasni limericket. Gergely Ágnes és Tellér Gyula lefordított néhányat Edward Leartól (Gergely Ágnes azóta harmincat Leartól és még jó sokat jó sok mástól, zömmel a „tisztákból”), és a szájhagyomány vagy az íróasztalfiók is őrizhetett néhányat az akkor még nyomdafestéket nálunk sem tűró fajtából (például azokat, amelyeket Faludy György magyarított, de csak mostanában jelentek meg).

Milyen legyen a magyar limerik? (Amúgy magyarosan most már, „c” nélkül.) Ami a versmértéket illeti, az angolban ez sok ingadozás után a jambikus kezdetektől fokozatosan kristályosodott ki a ma általánosnak mondható anapesztikus formában. Az *a* rímű sorok többnyire a rímadó tulajdonnév hosszától függően nyolc-tíz szótagosak, a *b* ríműek jellegzetes hossza öt vagy hat szótag. Az első sor gyakran ezt az egyszerű képletet variálja: “*There was a young/old girl/man/lady of/named...*”, és ehhez jön még egy tulajdonnév, földrajzi, ha “*of*”, személyi, ha “*named*”. Volt egy nő/úr, lakhelye/úgy hívták... Meg lehet csinálni éppenséggel szabályos anapesztusban is: Egy nő, akinek neve Sára... Egy úr, a lakóhelye Szatymaz... (A sor elejéről hiányzik ugyan egy rövid szótag a teljesen szabályos anapesztushoz, de ez így van az angolban is, és arra a gondolatra, hogy emiatt valaki netán daktilusnak vélheti a formát, Gershon Legman egészen kijön a sodrából.)

Az angol limerick folklorisztikus burjánzását bizonyára nagyban elősegíti, hogy énekelni is lehet. Nagy öröömre valaki az Interneten kisütötte, hogy a magyar limerik

(abban a formában, ahogy én próbálkoztam vele) jól énekelhető az „*Asszonykám, adj egy kis kimenőt*” közismert dallamára. („*Volt egy nő, úgy hívták, Emese...*” Dalmával már nem olyan könnyű.) Nekem magamnak eleinte az az alighanem osztrák vagy sváb eredetű, gyerekkoromban hallott nóta járt az eszemben, amelyik úgy kezdődik, hogy „*A Dunában úszik egy hal*”. De csak homályosan emlékszem rá. Állítólag így folytatódott (feleségem állítja, hogy a mamája így énekelte): „*sétálva fiaival*”. Az első limerikszerűség, ami megfordult a fejemben, igazság szerint nem is az Evelyn volt, hanem valami ilyesmit dúdolgattam magamban:

„*Ki áll a hullámok taraján?
Nem más, mint Herbert von Karajan!
Ott áll és vezényel
mind a két kezével.
Hollári-hollári-hó!*”

Akárhogy is, a magyar limerik természetesen más, mint a sok száz éves múltú, szerteágazó gyökerű angol limerick. Nincs múltja, csak mintája. De most, hogy eszembe jutott a fent említett dal, már ebben sem vagyok egészen biztos. „*A Dunában úszik egy hal*” dallamára nagyon jól lehet énekelni ezt is: “*There was a young student of Johns / Who wanted to bugger the swans.*” „*A Dunában úszik egy sámlis*” – erre meg jól rámegegy például ez: “*An Argentine gaucho named Bruno*” (aki egy dologban biztos volt: a nő finom, a birka isteni, “*But a llama is Numero Uno!*”). Ebbe a sámlis strófába a vidám, alkalmasint már kissé spicces társaság rögtönözve beillesztette valamelyik tagjának nevét, aki a sámlira rá akart állni. „*A sámlis elúszik, / a [mondjuk] Mancsi lecsúszik, / hollári-hollári-hó.*” Esetleg még: „*Ollé!*” Gyanítom, hogy a *clean* felől a *bawdy* irányába tartott a dolog. Volt ilyen strófa is:

„*A Dunában úszik egy pap,
a fenekét [?] süti a nap,
szeli a habokat,
fingik jó nagyokat,
hollári-hollári-hó!*”

Nem állítom, hogy ebből fejlődött volna ki a mai magyar limerik. Ahhoz kétségkívül az angol a közvetlen minta – amelyet azonban semmiképpen sem volna ésszerű túlságosan szigorúan venni, már csak azért sem, mert az angol is sokféle irányban el-eltér a klasszikus “*There was*” sablontól, amelynek kétségtelen hátránya, hogy egy teljes sort elveszteget a főszereplő megnevezésére. Ez persze nem akadály, hogy olyan klasszikus remek szülessenek, mint például a lyme-i öregemberről szóló, aki egyszerre három nőt vett feleségül, és amikor megkérdezték, hogy harmadik minek, azt felelte: „Egy, az képtelenség, a bigámia pedig bűn, uram!”

“*There once was an old man of Lyme,
Who married three wives at a time;
When asked ‘Why a third?’
He replied, ‘One’s absurd!
And bigamy, sir, is a crime.’*”

De legalább ilyen híres a Tiziano esete, amely azzal kezdődik, hogy rímhelyzetbe hoz egy különleges, ritka szót (és mellel virtuóz belső rímekkel is fokozza a hatást):

“*While Tizian was mixing rose madder
His model reclined on a ladder.
Her position to Titian
Suggested coition
So he leapt up the ladder and had 'er.*”

(Amíg Tiziano rózsaszín buzérfestéket kevert, a modellje egy létrának támaszkodott. Testtartása Tizianónak a coitust juttatta eszébe, így hát a létrához rontott, és magáévá tette a nőt.)

A forma lényege a strófaszerkezet: az *aabba* rímképlet és a sorhosszváltás belső dinamikája. És még ez alól is van kivétel. Híres angol példa erre a Skinner nevű ifjonc, aki vacsorára hívott egy ifjú hölgyet, fél kilenckor ültek asztalhoz, és a kétsoros toldalékban – hogy is mondjam – sül el a poén. Talán nem is kell fordítani:

“*There was a young fellow named Skinner
Who took a young lady to dinner;
At half past nine
They sat down to dine,
And by quarter to ten it was in her.
What – dinner?
No, Skinner!*”

Előfordul, hogy a forma fellazítása maga a poén: mondjuk a szabálytalanul hosszú és rímtelen utolsó sor. Vagy például W. S. Gilbert, a Gilbert–Sullivan operett-szerzőpárosból a szövegíró, Lear egyik darabját *rímtelen* limerickben parodizálta. Lear ezt írta, Gergely Ágnes fordításában:

„*Volt egy vén úr, kit eddigelé
igen bántott a lomb közt egy méh.
Kérdezték: »Odadong?»
Így felelt: »Na ne mondd!
Siketít ez a baromi méh!»*”

Gilbert (szintén Gergely Ágnes hangján):

„*Volt egy öregúr St. Bees felé,* [bee=méh]
akit megszúrt a karján egy darázs.
Kérdezték: »Nagyon fáj?»
Így felelt: »Dehogyan!
Örülnök, hogy nem lódarázs volt!»”

De ennél apróbb formai vagy nyelvi szabálytalanság is a humor forrása lehet. A limerick, mondtam, kedveli a kínrím – ennek egyik formája, amikor az egybehangzás érdekében a szerző fittyet hány a grammatika kívánalmainak, mint például a féltékeny lektor esetében, aki az ifjú pécsi hölgynek, mert „*a légyotról ő néha késett*”, megforgatta – de előbb még a szót is kettétörte a másik rím kedvéért, szóval ez a *lektor megfor-* / *gatta* szívében a *késet*. Máskor – sikamlós kabarékuplák régi gyakorlatát hasznosítva – éppen a „valódi” rímszó (mondjuk elegánsan) virtuálissá tétele a cél (és a humorforrás). A kétféle rímhatást egyszerre szemlélteti az alábbi példa:

„Nászútra, azt mondja, Belfast!
Nem csoda, a lány meg felfázt.
Kicsi kéj, az se volt,
a tüzt a víz elolt.
Mondjátok meg! Ezt a balféket!”

Ez utóbbit talán nevezhetnénk mandinerrímnek, javasolja Mesterházi Mónika.

És van itt olyan limerik is, amelyik minden metrikai kötöttséget negligál, az illendőség határait is messze túllépi: *A gaz nőgyógyász*, a tervezett (és az Európa Könyvkiadónál megjelenendő) kötet egyik legellenállhatatlanabb darabja.

Milyen legyen tehát a magyar limerik? A kérdés idejét múlta, hiszen *lett* magyar limerik – hogy milyen, azt már ítélje meg, egyelőre ebből az ízelítőből, az olvasó.

NEGYVENNÉGY MAGYAR LIMERIK

Bertók László

Ült egy új raktárs a cellában.
Körben a régiek, ahányan:
„Ki dugott dutyiba?”
„A konkurencia...
Olyan pénzt nyomtam, mint az állam.”

*

Volt egy ős, úgy hívták, Botond.
Kanállal ette a betont.
Egyszer úgy begerjedt,
két kézzel bevett egy
bizánci érckaput... „Na ne mondd?!”

Bognár Róbert

Így szól az asszonka: „Elemér!
ugorjá le má' egy elemér'!
Ha jó a vibrátor,
nem kellesz... ámbátor
ma este mindkettő belefér.”

*

Járta a világot Bölcs Ödön,
náthás volt Karakószörccsön.
Kamatyolt a jaki-
ban, s mondja *valaki*:
„Alul is, fölül is szörccsög ön.”

Csengery Kristóf

Volt egy elítélt, Marcella.
Szólt: „Hideg ez a szar cella.
Ajánlom, fűtsenek,
különben elmegyek.
Vár rám egy békés parcella.”

*

Volt egy nő, úgy hívták, Emma.
Azt mondta: „Nos, jó. De nem ma.
Majd ha a jégverem
plusz iksz a négyzetten
szorozva zé minusz gamma.”

Gergely Ágnes

DISZKURZÍV

Egy hölgy, kihez közel a d'Orsay,
bekopogtatott: „Van, kérem orrspray?”
„Hölgyem, semmit se tartok,
csak fülsprayt à la Van Gogh.”
„Eh! Orrspray nélkül mit ér a d'Orsay?”

KÖDBEN

Egy úr így szólt: „Sassnitz-Trelleborg!
Én nem értem, e hajó merre hord!
A kapitány kába,
megy Dél-Afrikába,
kiabálhatom, hogy: Sassnitz-Trelleborg!”

* Kupleráj. (A szerk.)

Imreh András

Élt egy lány, úgy hívták: Ernő.
Nem volt egy kimondott delnő.
Bár a sors mostoha,
jobb későn, mint soha:
sírján ma fű helyett mell nő.

*

Szomszédom jó ember, de jelenleg
börtönben ül, mivel túl sok jent vett.
Irigység, gonoszság:
ilyen ez az ország –
itt mindig mindenkit feljelentek.

*

Van egy hely, úgy hívják: Nagylak.
Házain nincsenek ablak.
Fűtési szezonban
ebből csak haszon van –
így írta tegnap egy szaklap.

*

Egyszer egy úr – neve Goldmann –
Broccolit keres a boltban.
– Megmondtam én már, Gold-
mann úr, ez kóser bolt:
Pattisohn van meg Mángold van.

*

Fura egy hely ez az Alcsút.
Kifele semerre nincs út.
Mondom: – Ez hogy lehet?
Nem tűnt fel bejövet!
S kínomban köptem egy karcsút.

Kántor Péter

Volt egy nő, úgy hívták: Mi lesz már?
Volt harisnyája vagy kilenc pár.
 Abból nyolc elszakadt,
 egy szürke megmaradt.
Egy szürke harisnya minek már?

*

Volt egyszer egy Ernő vagy Gábor.
Nem volt az sem kőből, sem fából.
 Ha egy jó nőt látott,
 mindig felkiáltott:
Elég már a politikából!

Kovács András Ferenc

POSZTROMANTIKA

Levágták már Gérard de Nervalt...
Költő volt, ám zsenáns, enervált.
 Kopott utcalámpán
 lógott búsan, csámpán.
Azóta még inkább rezervált.

IRODALMI DIVATOK

Megint sikk morogni Babitsra:
„Nyekergő, kínrímes farigcsa!
 Lírája kétes, tört.”
 ...Akárha ékes tört
fitymálna fenetlen fabicska.

ÚJ NYUGAT

Marhára ráment Ady Endre
a vadiúj dúvadi trendre:
 pörölte véreit,
 vörös fehéreit.
Nem hajtott turbós happy endre.

Lator László

TRÁGÁRIÁCSKÁK

*Vitamottó: Akkor jó a límerik,
ha olvassák s kiverik.*

Volt egy úr, lakhelye Apostag.
Nők mondták, kit meghág, lapost kap.
Ezért, ha, vén ördög,
lik végett sündörgött,
gorombán farkára tapostak.

*

Ifmered a pöfe Gabikát?
Nem vifelt fohafem rabigát.
Döngetni nem kellett
fe kaput, fe mellet,
ő tárta ki farkig a likát.

*

Van egy úr, egy kópé cseszneki,
bárkivel nagy kéjjel cseszne ki.
De mikor egy nővel
nem igekötővel
próbált, az azt mondta: *ezt neki!*

*

Egy nemtő (nő? nem nő?) Olivér,
odavolt bizonyos Zoliér.
De Zoli nem csípte:
Mit bizzegsz? Mírt ípp te?...
Hiába, nem úr, csak prolivér.

Mesterházi Mónika

MAGYAROS

Volt egy város, Karakószörcsök,
élt ott egy csomó aranyhörcsög.
Az egyik sört ivott,
hozzá gyümölcshabot,
azóta rángatják a görcsök.

*

Van egy hely, bizonyos Csikéria.
Megterem ottan a csikória.
Hanem csak vigyázzál,
ne sokat gatyázzál,
mikor a hasadat csikaria.

Nádasdy Ádám

Különös ifjú volt Armand:
úgy tudott csak, hogyha hárman.
Aznap a csehóban
nem volt, csak egy jó kan –
„Nem baj, majd beszáll a bárman!”

*

Töprengett a strandon Kiss Erik:
milyen, ha a vízben kiverik?
Megrémült: ha föláll,
elkapja a Köjál,
a James Bond, a Poirot, a Derrick.

*

Volt egy srác, úgy hívták: Benedek,
semmi sem volt neki meredek.
Így szólt a drabális Zsolthoz:
„Izgat, ha mellettem horkolsz,
én meg csak nézlek és meredek.”

*

Élt egy úr Nemesgulácson,
megakadt szeme egy ácsón.
Suttogott az ablakánál:
„Ó, ha rám csak annyit szánnál,
amennyi kifér a rácson!”

Orbán Ottó

A GAZ NŐGYÓGYÁSZ

Volt egyszer egy gaz nőgyógyász. Gaztette,
hogy az ujjá helyébe a f-t tette.
„Betudható-e az asztmánknak,
hogy úgy érzem, mintha b-nának?” –
kérdelte a nő a gaz orvostól, aki épp azt tette.

A POSTA APOSTAGON

Duna mentén híres község Apostag,
a Diners Clubban minden helyi lakos tag.
Gond egy szál se, probléma
csak abból van, hogy néha
hetekig nem talál oda a posta(g).

A CSÍKOS FENEVAD

A dzsungelben lófrált egy nigger,
hol rátámadt Sir Khán, a tigger,
s azóta e fekete
szörnyen dadog: „Te...te...te” –
mondja, és e közben tikkel.

Szónyi Ferenc

Van egy szép habléány, Abigél,
lánysága *pünktlich* a habig ér,
azon túl habasszony...
Na most? Ússzon? Basszon?
Ívódik habhosszat, amíg él.

Tatár Sándor

KÉT CRIMERICK

Volt egy báj' ifjú hölgy Pécssett,
a légyottról ő néha késett,
míg egy féltékeny lektor
nem túré már és megfor-
gatta szívében a késet.

*

Egy ifjú széplélek Cegléden
elábrándozott a lepkéken,
s túl sötét utcába tért be –
dealerek golyója érte!
Ennyit most órála sebtében.

Timár György

Jó rabbink fiának Solymáron
orra csak csöpög és foly nyáron.
De a sok limerick
engem már kimerít,
így hát nincs poén itt, sojnálom.

*

Huszonnégy tonnát Houston
málaiból lenyúz Tom
egyetlen egy nap.
S ha elhagy egy na-t,
úgy is marad még 20 ton.

Vadász Géza

Tanti még sosem járt Moszkvában.
„Mennék, csak bírná a rossz lábam!”
Vigasztalja Iván:
„Ne sírjon, tantikám!
Lényeg, hogy Moszkva járt magában!”

*

Kérdik a gavallér Xavért:
„Ön gáláns, minden nőt megért!
Mért térdel eléjük?
Tiszteli erényük?”
„Á, dehogya! Csakis a szagért!”

*

Pirosba öltözött Piroska,
így tévedt végül a tilosba.
S mi történt? Borzalmas!
Jött egy ordas farkas...
Piroska pedig – hamm! Bekapta.

OPERETT

Szobalány: kötényke, tálca.
Szemérmét nem fedi álca.
Felnéz a karmester:
megáll az orchester,
és égnek mered a pálca.

Várady Szabolcs

Tél volt, és rádöbbsent Petőfi:
elfogytak az összes befőtti.
Semmi sem állandó!
Ezt kompenzálandó
úgy döntött: szobáját befűti.

Varró Dániel

Volt egy úr, lakhelye Komárom,
útra kelt egyszer egy homáron.
Kérdezték: „Élelmes?
Fürge és kényelmes?”
„Nem – mondta –, de azért komálom.”

*

Volt egy úr, lakhelye Párizs,
rászóltak: „Fogyjon le máris.”
Onnantól nem evett
feltéthez köretet,
„Pá, krumpli – mondta – és pá, rizs!”

*

Volt egy úr, lakhelye Mozambik,
fenéken harapták a zombik.
Faggatták: „Nagyon fáj?”
Azt mondta: „Ugyanmár.
Eleve is volt már azon lik.”

FIGYELŐ

MI, KRITIKUSOK

Somlyó György: *Philoktétesztől Ariónig I–II*
Jelenkor, Pécs, 2000. 456 + 448 oldal, 2800 Ft

Valami az arisztokráciáról. Hogyan lehetne megfogalmazni, hogy ki az arisztokrata? Talán úgy, hogy akinek a családneve nemcsak saját magát jelenti, hanem elődök sorát vagy egy jelentős elődöt, és ez kötelezettséget ró a név mai „viselőjére”, és problémát ad fel neki, melynek tudatában van. A név viselője: már ez a kifejezés is megmutatja, hogy itt valami transzindividuális reprezentációról van szó, amely, úgy látszik, megmaradhat vagy feltámadhat, miközben más reprezentációk (például egy társadalmi réteg, egy hivatásrend, egy nemzet „képviselője”) nagyon kétséges ambícióvá váltak.

A mai magyar irodalomban két arisztokrata van: Esterházy és Somlyó. Esterházy Péter sokáig nem tűnt arisztokratának, mígnem a HARMONIA CELESTIS-ben saját családját, elődeit tette költői anyagává és problémájává. A név kötelezettsége egyszer csak – könnyen kimutatható, itt nem tárgyalandó parodizáló, travesztáló előzmények után – megjelent az életműben; függetlenül attól, hogy ennek az előkelő és történelmi névnek évszázadok (legalábbis kettő) óta alighanem az író az első nemcsak híres, hanem jelentős viselője.

Somlyó György apja Somlyó Zoltán. „Vagy tíz-tizenöt éve lehetett, hogy a magyar költészet ma is ifjú, de már akkor is nagy öregnek számító »first man«-je... [Illyés Gyula] azzal vigasztalt meg életem egy nehéz pillanatában, hogy »régii magyar nemesség« birtokosának nevezett – természetesen apám után.” (I. 273.) Ez önmagában mégsem jelentene sokat, hiszen Karinthy Ferencnek tán még nagyobb géniuszt, Karinthy Frigyes volt az apja, de – mint írásaiból tudható – a fiú szélsőségesen individuális módon örök versenytársnak, nyomasztó árnyéknak tekintette az apát. Lehet, Somlyó is megpendített hasonló hangot első megmaradt versének kezdő so-

raiban: „Szeretnék nagy költő lenni, / mint Byron, Baudelaire s az apám.” (I. 8.) De az az érzés, ami ebben a naiv két sorban kifejeződik, óhaj és nem kötelezettség; a nagy (és ami itt ezzel egyet jelent: „átkozott”) költők rendjébe nem a jólszületettség alapján történik a felvétel. Későbbi viszonya apjához – noha erős érzellemmel telített, mégis – reflektált, s józanul mérlegeli a Nyugat artisztikus fővonalától való eltéréseinek előnyeit és hátrányait. Sőt kritikájában mélyebbre is ás: „Túlfűtött, paroxisztikus kifejezőmódja, a vershez való végletesen szenvedélyes viszonya is magában hordja a banalitásba vagy triviálisba zuhanás folytonos veszélyét.” (I. 255.) „Egyrészt: talán ő a leg-»dekadensebb« magyar költő; a halál-szerlem rokonságot, a »fekete-piros« színösszeállítást, a szavak mámorát talán ő vitte a legvégsőig a magyar költészetben, a fiatal Adynál is tovább, a fiatal Kosztolányinál is ríkítóbban, akinél mindig ott van a parnasszista csiszoltság és valami klasszikus egyensúly idézőjelessége. Másrészt: viszont, s ezt eddig kevésbé méltatták figyelemre: a túlzó túlfűtöttség mélyén ott bujkál s nemegyszer tiszta szólamként fel is csendül a dal; a dal és a mese; a modern költészetből e sokáig száműzött vagy tudat alá szorult »könnyű« nemtők, akik egy időre a vidéki parlagiasság vagy a városi brettli prédái lehettek. Hogy később visszaköveteljék varázsukat.” (Uo. „A MAGYAR KÖLTŐK KÖZT...”)

Nem lehet mondani, hogy bárminő értelemben apja követője volna. Nem individuális jellegű igenlés vagy tagadás jellemzi ezt az apa-fiú viszonyt, hanem a problémához fűződő transzindividuális kapcsolat. Ezért a kritikus és esszéista működésében jelen van egy bizonyos kiterjesztett „vérségi” köteleességvállalás, amely nemcsak Somlyó Zoltánra, hanem a költői modernség egész első magyar nemzedékére vonatkozik. Familiáris viszonyban van a Nyugattal. Kosztolányi: DESIRÉ BÁCSI, s a magyar panteon egy jelentős része: bácsi. Babits-élményét, későbbi Babits fi voltát némi büntudat színezi, mert Babits nem becsülte apját: mint afféle kisebb és elvetélt Kosztolányit vette semmibe. Egy harmadik apa lehetőségeként Milán bácsi – Füst Milán – jelenik meg. Jól értsük, mégsem

a memoár intimitása teremti meg az esszéisztika közegét, nem az az individuális motívum, hogy ő, Somlyó György, nagy idők tanújaként, nagy ember fiaként, a *par excellence* fiúként, legifjabbként még ismerte a bálványokat. Hanem valóban sorskérdésükkel, a *nyugatossággal* áll vérségi kapcsolatban.

Somlyó kritikusí, írói, irodalmi problémája nyilvánvalóan a világirodalom. „*A világirodalom fogalmának megalakulásával s a világirodalom tényének kialakulásával és ki nem alakulásával... a világirodalom új elképzelésének tudata is részt vesz az irodalmi alkotások létrejöttében; illetve ennek a tudatnak a fonákja: a világirodalomból való kimaradás tudata.*” (II. 125.) Mikor volt *up to date* a magyar irodalom? És mit is jelent ez voltaképpen? Somlyó számára a világ kulturális centrumaival azonos időt. Persze ez is kettéválik abból a szempontból, hogy az alkotó vagy a befogadó idejére gondolunk. „*Mikor majd Kassák 1915-ben a Tettben azt írja: »Elszigeteltségünk csak Magyarországra szól«, azt akarja némi illuzionisztikus büszkséggel kifejezni, hogy az ő mozgalmuk által, a magyar kultúra egész történetében először; ugyanazt az időt éljük, amit a körülöttünk levő világ és irodalom.*” (I. 172.) S azt is, tegyük hozzá, hogy Kassák szerint a magyar befogadó viszont nem éli ugyanazt az időt; ezért elszigetelt az ő mozgalma hazájában. Hogy Kassák a magyar kultúra történetében először lett volna egyidejű alkotó, az ugyan valóban illúzió. „Egyidejű” Janus Pannonius, Balassi, Zrínyi, Pázmány; Csokonai aufklérista rokokója, Vörösmarty romantikája, Petőfi népies republikanizmusa. Másfelől a XIX. század végének, a XX. század első felének számos alakját bámulatos és ma majdhogynem elképzelhetetlen eligazodás jellemezte a kortárs nemzetközi irodalmi jelenségek között, amit más egyéb mellett a mai magyar irodalmi elitnél összehasonlíthatatlanul gazdagabb nyelvtudás is megalapozott. Somlyó Adyval kapcsolatban hangsúlyozta, hogy nem a költő, hanem a kritikus teljesen egyidejű korával, elutasításaiban és elismeréseiben is „szinte hibátlan” (I. 188.). De hát sok mindenki mást, későbbiek is lehetne említeni, magáig az 1920-ban született szerzőig bezárólag, akinek lenyűgözően sokrétű *homme de lettres*-műveltségét egyre nagyobb értéknek tartom, ahogy alkotóképességét, érdeklődését és a magas kultúra iránti lelkes áhíthatat megőrizve lassan a legfiatalabból a legöregebbé, *típusában* utolsó mohikánná válik.

A most egyszerre beláthatóvá váló majd' hat évtizedes kritikus pályája egységes lendülete, az imponáló műveltség találó, nem öncélú használata, az ápolts stílus és a kissé puha (szándékosan nem kiélező) fogalmiság együttesen gondoskodik arról, hogy Somlyó jelen kritikusanak ne horgadjon fel a vitakedve. Ezért csak csendesen vetem közbe, hogy ahogy a nemzeti öncélúság utópia, és a „helyi fény” (Németh Lászlótól idézi Somlyó – I. 36., 37. és másutt is) nem világíthat be mindent, úgy az „egyívé tartozó európai irodalmi közösség” (I. 81.) is utópia, mert az „egységes idő” a kultúra központjaira sem jellemző. Somlyó előbb idézett gondolatmenetét azzal lehetne kiegészíteni, hogy már a világirodalom fogalmának kialakulása is az idők heterogenizálódásának és pluralizálódásának tünete volt. A világirodalom korszaka korántsem egységesítette az időt. Nem csak nemzedéki kérdés, hogy ugyanabban az empirikus időben és ugyanabban a kultúrában – George Kubler *AZ IDŐ FORMÁJA* című könyvének kifejezésével élve – mégis más-más „szisztematikus korban” működhetnek művészek.

Másfelől a provincializmus bizonyosan elmaradottság, s ennnyiben időzavar, időprobléma. Somlyó három különböző írásában is idéz egy Ady-gondolatot – egyszer a következőképpen: „*»mintha nem is telt volna még el száz esztendő – ahogy 1905-ben, a Schiller évfordulón írja –, mert nálunk hosszabbak az órák.*» *De a világ megindult, legalábbis Európában, az egységes idő útján; a nemzeti glóbuszok tarthatatlansága egyre nyilvánvalóbb. Aki a »hosszabb órák« honában él, egyúttal kényszerül a más idejű nagyvilágban is élni. Ady egész idegzetével átéli a tragikusan összeegyeztethetlent: »Sok szomorú okból még mindig nem lehet nekünk sokkal újabb régiókban jármunk, mint amelyeket nagy Schiller száz évvel ezelőtt bejárt.*» *Sem az elmaradottsággal nem lehet többé egy ütemre élni, ha már felismertük azt, sem egyszerűen átigazítani óránkat a megismert gyorsabb fejlődéshez. Ez a feloldhatatlan feszültség adja az Ady-mű állandó izgalmát; de mintha a vers sokszor inkább áldozatul esne egyik vagy másik oldalának; a próza inkább tudna – mindig mindkét oldalát érzékelve – úrrá lenni fölötte.*” (I. 195. A SZÉP ÉS NEM-SZÉP IRODALOMRÓL.) Somlyó közismert fenntartásai az Ady-lírával kapcsolatban részben reprodukálják mesterei tartózkodását, részben pedig teljesen következetesek abban a tekintetben, hogy ő a helyi fénytel szemben az egyetemes megvilágítást keresi (s ezt találja meg – fedezi

fel – Ady prózájában). Másvalaki – megvallom, én is – ebből a gondolatmenetből Ady *költészetére* nézve homlokegyenest ellenkező következtetést vonna le. Azt mondhatná, hogy Ady éppen azzal csinált nagy lírát a provinciális időzavarból, megkésettsegből, hogy a kultúra centrumaiban esetleg már nem *up to date* irodalmi irányzatnak (a szimbolizmusnak) új költői lehetőségeit bontakoztatta ki a periférián, amelyek egészen más irányba vezettek, más energiával voltak telítettek, mint stiláris előzményei. S miközben nemcsak prózában, hanem versben is vallotta, hogy „*Petőfi szavánál van szükség jobb szóra*” és „*Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja, / Hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istenül*”, mindez példa lehetne arra, hogy az időnek – az irodalmi, művészi időnek is – sokféle természete van, mely közül csak egy a lineárisan előrehaladó.

Ám ha valaki így érvelne, *ezt is megtalálná* nagyjából Somlyónál egy másik, későbbi írásában (HOLNAPTÓL – MÁIG. A MODERN MAGYAR KÖLTÉSZET KEZDETEI ÉS AZ IDŐ). Az egységes idővel szemben ő maga is olykor az idők megsokszorozódása mellett voksol, s tudja, hogy minden egyes költői teljesítmény „*A sokféle Időnek egyje*”. Így tekintette értékesnek Somlyó Zoltánnál a már „elavult” *Lied* fölelevenítését, példázva egy körkörös művészeti időszemlélet lehetőségét, sőt aktualitását.

Somlyó Györgyöt alapvető szenvedélye azonban az „újhoz” fűzi (gyűjteményének több ciklusa viseli ezt a címet); esztétikája progresszista, avantgardista jellegű. Olyan kritikusi életformát alakított ki és tarthatott fenn majdnem megszakítatlanul kivételesen több mint egy fél évszázadon keresztül, amelyek tétje „*megteremteni azt a belső világirodalmi közeget, amely korunkban minden nemzeti irodalom fejlődésének feltétele*” (I. 42.), és ezért legfőbb feladata az, hogy bemutassa a költői világra állását; kritikailag honosítsa és lefordítsa a kortárs és a legmodernebb klasszikus költőket. Valéry, Pessoa, García Lorca, Desnos, Saint-John Perse, Rafael Alberti, Pablo Neruda, Octavio Paz, Aragon, Borges, az új franciák, számos jelentős amerikai vers stb.: mindenki tudja, hogy a velük való találkozást Somlyónak köszönhetjük, s illő, hogy ezért a roppant teljesítményért köszönetet is mondjunk. A *Holmi* szégyene, hogy igyekezete ellenére nem talált kritikust a fordítói életmű, a SZÉLRÓZSA

(I. KLASSZIKUSOK, Tevan, 1993³, II. Az UTAZÁS. FRANCIA KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA BAUDELAIRE-TŐL NAPJAINKIG, Tevan, 1995², III. XX. SZÁZAD, Tevan, 1998³) kötetekre, de olyan szégyen, amely a magyar irodalmi műveltség süllyedéséről is elárul valamit.

Mivel Somlyó az alábbi Németh László-idézetet is – az előző Adyhoz hasonlóan – többször alkalmazza, föl kell tételznünk, hogy benne valami nagyon a szívéből szólót talált: „*Aki az íróban természeti tüneményt lát, vulkánkitörést, gejzír-fakadást, elvakul az írói nagyság másik tényezője iránt, amely őt kora kultúrájába szövi. Elfelejtí, hogy az író törekvéseinek az emelkedettsége is tehetség, olykor tehetség a tehetség helyett: egy Kazinczy, Kölcsey nemcsak halványabb egyéniségek és élesebb ízlésalakítók, hanem épp azért halványabb egyéniségek, mert élesebb ízlésalakítók.*” (I. 200.) Somlyó ízlésalakító vállalkozása a nyugatias, a világirodalmi időnek megfelelő, nem helyi érdekű, hanem egyetemes hangú költészetet szorgalmazza. Nem értéknek, csak magától értetődő feltételnek tekinti, hogy valami lokális, és elveti, ami elavult. Mégis, legjelentősebb kritikai teljesítményei azokhoz az esetekhez fűződnek, amikor e törekvése elé akadályok torlódnak. Ezek az ő gyűjteményének – kritikus életművének – igazi *pièce de résistance*-jai. Ezekben mutatkozik meg a *költészet idejének* mély problémája.

Vegyük 1982-es HALLGATNI ARANY című tanulmányát, ezt a ragyogó kritikát és ragyogó irodalomtörténetet. (Meghökentő, hogy az igazán kitűnő Arany-kutató szakma – legáltalában tudomásom szerint – nem vette észre.) A bonyolult tényállás egyenesen Somlyó problémájának közepébe vág, de *facitja* már korántsem egy-, hanem gazdagon sokértelmű. A XIX. század második felében a világirodalom hierarchizálatlan, kölcsönös, szabadkereskedelmi, két- és többirányú közlekedési modelljét (amelyet oly nyilvánvalóan tanúsítanak Goethe híres nyilatkozatai e tárgyban) felváltotta az egyenlőtlen, egyirányú modell. Soha nem látott erővel jelent meg a kulturális centrum fogalma, és Párizs valóban a század fővárosa lett. Weimar (és Széphalom) ilyenről nem is álmodhatott. A kulturális centrum elismerésének ellentételeként létrejöhett – s Magyarországon nem kisebb költőben, mint Arany Jánosban – „*a világirodalomból való kima-radás tudata*”. Azt lehet mondani, hogy Somlyó

ezt a tudatot vizsgálja *in statu nascendi*. A genesis feltárása irodalomtörténeti (s nem kevésbé pszichohistóriai) teljesítmény, de a probléma fennmaradó aktualitása a több mint egy évszázaddal ezelőtti eseményekről szóló tanulmányt kritikává teszi.

A „kozmpolita költészet” vádjának keletkezését szépen mutatta meg Komlós Aladár VERECKÉTŐL DÉVÉNYIG című 1970-es tanulmányában. A patriotizmussal szembeállított kozmopolitizmus mint rágalmazó ráfogás köztudottan máig nem halt el, alkalmazták a Nyugatra is – sőt egyenértékűvé vált a nyugatos jelzővel –, és végigmérgezte az egész magyar XX. századot. De ennek a kifejezésnek majdnem a kezdetén Arany János áll nagyszerű versével, amelyhez képest Reviczky progresszív – és lojális – válasza („Szép az ének, szent az ének / Drága kincs, ha nemzeti. / De a legszebb dal örökké / Általános, emberi” – ARANY JÁNOSNAK. VÁLASZUL „KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET” CÍMŰ VERSÉRE) csak klapancia.

Somlyó olyan filológiai adalékot állít írása középpontjába, amely ugyan ismeretes volt – Voinovich is beszámol róla a KRITIKAI KIADÁS jegyzeteiben (KISEBB KÖLTEMÉNYEK, 1951. 540.) –, de amelyet mégsem aknáztak ki soha. „Nem szégyellem, nem is bánom, / Hogy, ha írnom kelle már, / Magyaros lett írományom / S hazám földén túl se jár; / Hogy nem »két világ« csodája – / Lettem csak népemből egy: / Ővé (ha van) lantom bája, / Ővé rajtam minden jegy.” Így hangzik a KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET első szakasza. Mit is jelent az idézőjelbe tett „két világ” (amelyre Reviczky is visszatér, mondván, hogy igenis „két világ csodája, «fénye / Halhatatlan éneked”)? Általános értelmén túl mélyre rejtett fájdalom tűnik fel e szavakban, az, hogy tizenhét évvel korábban, 1860-ban a külföld iránt érdeklődő tekintélyes francia irodalmi szemle, a *Revue Des Deux Mondes* recenziése leicsinylő kritikát tett közzé Aranyról, főlébe tornosítva szegény Garay Jánost. Somlyó tehát inkább Arany frusztrációjának saját dinamikájából, mint az újromantikuskok elleni föllépésből, a népnemzeti irányzat kritikájára adott válaszkritikából, körének pressziójából eredezteti e verset. Ezért az ő nézőpontjából kevésbé közvetlen történelmi konzekvenciái a fontosak – hogy Gyulai (aki Schöpflin Aladár megjegyzése szerint Aranyt tekintette kritikai munkássága jogforrásának) és kivált Beöthy Zsolt számárálkba-

pocsként forgatta irodalmi harcaiban –, s kevésbé fontos offenzív retorikája. Lényegesebb, hogy Arany a bántalom után is autoritásnak és fő tájékozódási pontnak tekintette a szemlét; ezt bizonyítják a *Koszorú*-beli közleményátvételek, köztük saját fordítása is. Így mintegy magára vette a „két világ” értetlenségét, amely ugyanakkor – mutatja ki Somlyó – a francia irodalom egy konzervatív állapotának idejét tükrözte, nem képviselte Baudelaire és Flaubert modernitását. Arany tehát – mint befogadó – kapcsolódott a párizsi világórához, de nem ahhoz, amelyet ma annak vélünk, alkotóként pedig programatikusan elvetette azt a lehetőséget, hogy a kis nemzet költője „világ-költő” lehessen. „*Am terjessze a hatalmas / Nyelvé, honját, istenit! / Zúgó ár az, mindent elmos, / Rombol és termékenyít: / De kis fajban, amely ép e / Rombolásnak útban áll: / Költő az legyen, mi népe, – / Mert kivágygni: kész halál.*”

Arany – épp versünkkel kapcsolatban – a nemzetes költészeti irány utolsó mohikánjának nevezte magát. De nagyságát a kortárs újtók nem tudták – igaz, nem is akarták – megkérdőjelezni. Hiszen ez minden irodalomtörténeti ábrázolás bökkenője, hogy hogyan oldhatná meg a kor nyugatosai Arany saruját: Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Dóczi Lajos, Endrődi Sándor, Gáspár Imre, Koroda Pál, Rákosi Jenő, Rudnyánszky Gyula, Somló Sándor, de akár még Reviczky Gyula is? Hogyan lehetnének éppen ők „világ-költők”? Somlyó két megoldást kínál. Egyrészt – egy korábbi cikkében, „A HOMÁLYBÓL” A HOMÁLYBA címűben – rámutat a KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET jogosult címzettjére (noha Arany nem ismerhette), aki Reviczkyéknél inkább megfelel a világ-költő fogalmának, s költészetében a „*puszta elvont ideálnak*” is; aki a modern magyar költészet előfutára: Komjáthy Jenőre. „*Senki hősiességben nem vállalt még elmaradottságot, mint Arany a magyar költészetét; és senki elmaradottságból csodálatosabb kincseket még nem teremtett. De senki sem vállalta hősiességben hasonló elmaradottság idő előtti, épp ezért lehetetlen felszámolásának feladatát Komjáthy-nál.*” (I. 169.) A HALLGATNI...-cikkben pedig rámutat – magára Aranyra: „*látszólag minden tekintélyével az új ellen fordul, miközben ennek az újnak a legmeggyőzőbb kihordója éppen ő maga. Csak úgy, hogy ezt különös módon maga előtt is titkolja, kifelé pedig ép-penséggel a másik arcát mutatja, olykor nem is nagyon kíméletesen. A vers válsága nálunk leginkább,*

fojtottságában is a legnagyobb intenzitással Arany pályáján belül tör ki” (I. 141.).

Am ez az elegáns megoldás még mindig hátrahagy valami nyugtalanító megoldatlanságot, amely semmi másból nem következhet, mint a KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET című vers erejéből. Mert ha lefejtjük róla a használatban hozzáfűződött, alkalmazásával együtt járó sok igazságtalanságot, ha megértjük a zengés mögött a keserűséget, a kudarcból következő dacot, és még azt is beszámítjuk, hogy a vers mindenekelőtt a költőjében magában megszólaló új költő ellen szól, akkor is megmarad valami egyszerű igazság abban, hogy a magyar nyelv legnagyobb költői teljesítményei a haza földjén túl nem járnak, elsőségüket a szomszéd sem sejtí. S éppen a legnagyobb teljesítmények zárulnak be leginkább a kis nyelv börtönébe: Aranyé, Adyé, Weöresé.

Querelle des anciens et des modernes – a régiek és újak harca. Egy másik példa a megnehezített válaszra ebben a súlyos kérdésben Somlyó 1972-es kritikája, a FIÚ-E VAGY LÁNY? MEGJEGYZÉSEK WEÖRES SÁNDOR „PSYCHÉ”-JÉHEZ. Weöres nem volt az új idők új dalainak, az „új lángok, új hitek, új kohók, új szentek”-nek egyértelmű elkötelezettje, szellemi tájékozódásában a modernista ösztönzések mellett nagy szerepet játszottak a modern korszak egészére már a romantikától – sőt Rousseau-tól! – kezdve jellemző antimodern sugallatok, s korán kialakította azt a költői praxist (amelyet aztán a posztmodern kodifikált), hogy az örök avantgarde-dal szemben a hagyomány tetszőleges része mozgósítható. Költői újítása tehát gyakran a régi újralesztése volt. Mint a PSYCHÉ-ben is, ahol kisajátított egy régi, grecizáló magyar költőt a *minores* közül, Ungvárnémeti Tóth Lászlót, és mellé, pontosabban fölé stilizált egy költőnőt, egy hiper-Dukai Takách Juditot, akinek megalkotta abszolút történeti hitelességű (tehát „régimódi”) költői életművét, és szenvedélyt, valamint zsenialitást kölcsönözve neki egyszerűs mind ki is emelte muzeális keretéből és a történelemből (tehát maivá tette). A versekkel és kommentárokkal ugyanakkor megint csak történeti és irodalomtörténeti hitelességgel szötte bele a nem létező poetriát a létező magyar tradícióba, és hozott létre ezzel egy fiktív dokumentumregényt. Íme a példa az irodalmi idők sokféleségére, amellyel játszik Weöres. Ezeknek az időknek az egyike, amelyről nem

tudhatott, hogy amennyire visszalépett saját idejéből, annyira meg is előzte azt. A világóra – a számos világóra egyike – csak később mutatott az *appropriation art*-ra, de akkor Borges régebbi novellája, a PIERRE MÉNARD, A DON QUIJOTE SZERZŐJE, amelyről mi tudjuk, hogy a PSYCHÉ-hez képest csak ötlet, egyszerűben két világ csodájává vált. Mint ahogy Wolfgang Hildesheimer Weöres művénel kilenc évvel későbbi kitűnő MARBOT-ja sem ér fel képzelt kortársához, PSYCHÉ-hez. Am ez olyan titkos tudás, amelyről a nyelvi haza földjén kívül még olyan jártas-keltes és fontos irodalmi barátságokkal rendelkező közvetítő, mint Somlyó sem tudna senkit meggyőzni. A formahű fordítás itt végképp megoldhatatlan nehézségein túl azért sem, mert Cervantesszel vagy a MARBOT esetében Goethével, Byronnal, Blake-vel, Schopenhauerrel ellentétben Kazinczy és Toldy Ferenc nem tartozik az egyetemes kultúra mitológiájába. Ezért is elemezte Somlyó külföldiek előtt Weöres SHAKESPEARE ÉS VELÁZQUEZ SZELLEMEHEZ című versét, s ott adott hangot annak a panasznak (és reményének), hogy „az irodalom mint »(igazán) egyetemes« még mindig várat magára. Holott ennek a megvalósulása immár nem csupán a »nyelvi diszkrimináció« sújtotta irodalmak létérdeke, hanem minden irodalomé, az irodalomé egyszerűen” (II. 127.). A légellenállás azonban szükséges a repüléshez: ezért írta az „útnak” és a „világirodalomból való kimaradásnak” fitytyet hányó Weöres PSYCHÉ-jéről Somlyó egyik legjobb kritikáját – amelynél jobbat az eltelt harminc évben sem írtak a magyar irodalom e főművéről.

Harmadik példám az a hermeneutikai dráma, amely a kötet A FORDÍTÁS PARADOXONAI című ciklusában követhető nyomon, olyan csillogó, tömör hozzászólásokban, mint az 1975-ös A FORDÍTÓ PARADOXONA és olyan jelentős tanulmányokban, mint az 1971-es KÉT SZÓ KÖZÖTT. MEGJEGYZÉSEK A FORDÍTÁS POÉTIKÁJÁHOZ. Röviden arról van szó, hogy Somlyó nem tradicionális fordítói gyakorlatának mindig is volt – s ezután is maradt – egy a magyar fordítói hagyományhoz kapcsolódó eleme, a formahűséghez való ragaszkodás. A 70-es években azonban komoly kételyei merültek fel azzal szemben, hogy a fordításoknak eredeti magyar versekké kell-e válniuk, s mintegy erőteljesen fűrészelni kezdte azt az ágat, amelyen maga is elhelyezkedett: „A francia, angol, német, olasz vers-

fordítások zöme – tudjuk – gyakran csak merő információ a lefordított műről. A magyar versfordításokban viszont – a szót kissé többrétűen értve – mintha túlon túl kevés volna az információ... Nálunk a fordított vers – a legjobb kezén – mindig az eredeti alkotás szintjére emelkedik. De kérdés, nem hasonlítja-e egyben túlságosan magához az eredeti? Azzal, hogy forma és tartalom sajátos egységét vagyunk képesek visszaadni – nem kényszerítjük-e az idegen művekre a magyar költészet sajátos forma- és tartalomvilágát...? (II. 299.) Majd a folytatásban megjelenik a jellegzetes Somlyó-i probléma: „A mi sajátos képességünk a formai-tartalmi egység reprodukálására hovatovább nem akadályoz-e abban, hogy bekapcsolódjunk a világirodalomnak azokba a legújabb áramlataiba, amelyek talán a legizgalmasabbak?” (Uo. és k.) Somlyó e dilemma nyomán jó formulát dolgoz ki, amely így hangzik: „...Barthes szerint »az irodalom azt mondja, amit mond, de azonfölül azt is, hogy irodalom«. A fordításnak azt kell mondania, amit az eredeti mond, de azonfölül azt is, hogy fordítás.” (II. 281.) S ha nem tévedek, fordítói gyakorlatában ekkortól válik rendszeressé, hogy a műhelymunka egyenrangúnak érzett változatait nyilvánosságra hozza, mintegy sugallva minden fordítás lezáratlanságát, hozzávetőlegességét, az újrafordítások rendszeres szükségességét. (Lásd 1995-ös A FORDÍTÁS „PRAE”-JÉRŐL ÉS „POST”-JÁRÓL című írását.) Ám a belátás gyakorlati következményeinek megvannak a maga hagyományos határai, és ezek ott vannak, ahol a magyar olvasó még versnek érez egy fordítást vagy már nem. (A francia, angol stb. fordítások zömét valószínűleg nyersfordításnak érezné.) Ezt a határt Somlyó sem lépte át. Formahű marad és magyar verset alkot, amikor újrafordítja Szabó Lőrinc után Nietzsche NACH NEUEN MEEREN című versét, vagy amikor egy kivételesen éles fordításkritikája végén bemutatja, hogy szerinte hogyan kellene René Chart fordítani. Bizonyosan ez is az irodalmi idő kérdéskörébe vág, és drámainak azért neveztem Somlyó kérdésfeltevését, mert nem habozott a magyar irodalmi nyelv egyik legnagyobb értékének tartott képességét, amelynek szolgálatában telt el az élete, megkérdőjelezni, amikor úgy érezte, hogy a számára legfőbb rosszat, az irodalmi autarkiót, a „sajátidő” eluralkodását szolgálhatja. S ha a magyar fordításirodalomban nem nőtt is az informatív fordítások száma a formahű, magyar verssé hasonlító fordí-

tások ellenében a bejelentés óta eltelt harminc évben, az, hogy az utóbbiak száma is jelentősen csökkent, s a formahűség szép hűtlenségétől szemmel láthatólag elment a költők kedve, összefügghet az általa fölvetett problémával.

Kivételesen éles kritikáról tettem az ímént említést. Valóban, Somlyó költő-kritikus eszménye nem polemikus. Visszatérő idézetei vannak az affirmatív kritika mellett. Arany: „collegiális szerénység”, Mallarmé: „minden verseskönyv jó könyv” (I. 235.), Rilke: „Ó, mondd meg, költő, mit teszel? Dicsérek.” (II. 445.), s – mivel az idézetek meg is találják az embert – Borgestől idézi az ifjabb Pliniust, „hogy a legrosszabb könyvben is van valami jó” (I. 452.). Hamlettel mondja, hogy a színészekkel nem „érdemök szerint”, hanem a kritikus „saját emberisége és méltósága szerint” kell bánni. Az a kritikus eszmény mindazonáltal nem óvhatta meg Somlyót, hogy ismételt polémiák keresztútjába kerüljön. És ez nem is véletlen, hiszen az idő, amelyet kritikai tárgyává tesz – az új és legújabb idő, a *dermier cri*, az elkésettség, az időzavar, a régi dal, az elmaradottság, a másutt gyorsabban, nálunk lassabban haladó idő – a legkényesebb, a legtöbb érzékenységet kiváltó tárgyak közé tartozik.

Radnóti Sándor

KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN: VAGYONREGÉNY – IPSZILON TÖRTÉNET

Magvető, 2001. 354 oldal, 1890 Ft

A formálódó magyar nagytőkés osztály túlnyomó részben negyven-ötvenöt éves, felsőfokú képzettséggel rendelkező férfiakból áll, akik az esetek közel felében a szocialista rendszerben állami vállalatok, termelőszövetkezetek közép- és felső vezetői voltak, állítják Kolosi Tamás és Sági Matild (TÁRKI) szociológusok. Az úgynevezett szocialista szektoron kívülről is érkeztek hasonló korú és képzettségű nagyvállalkozók – elsősorban a nyolcvanas években Magyarországon gyorsan terjeszkedő magángazdaságból. A neves társadalomku-

atatók szerint elsősorban a korábban szerzett mérnöki, jogászai tudásuk, közgazdasági ismereteik, vezetési készségeik, piaci kapcsolataik magyarázzák mindkét csoport üzleti sikereit. Az MSZMP vagy a KISZ apparátusában és vezető testületeiben (viszonylag ritkán) betöltött funkciók, régi politikai kapcsolatok csupán másodlagos szerepet játszottak cégeik, piaci részesedésük gyors növekedésében.

Kolosi és Sági napi sajtóban is közreadott – recenzius kutatási eredményeivel egybecsen-gő – állításai szemernyit sem módosították a külvárosi kocsmákban és az előkelő szalonokban egyaránt észlelhető közvélekedést, mely szerint az országot tönkretévő nomenklatura tagjai, a politikai hűség és nem a szakértelem alapján válogatott volt kommunista vezetők szereztek meg a privatizált állami vagyont, ők az újonnan alapított és gyorsan növekvő vállalatok meghatározó tulajdonosai, és ebből a csoportból került ki a nemzetközi nagyvállalatok magyarországi vezérkarának számos kulcsembere is. A polgárok javát és kegyét kereső újkonzervatív politikusok is biztos sikert aratnak, amikor keményen elítélik a köz-vagyont „Jenyülő” nomenklatura-tökéket, a rabló privatizációt. (*„A privatizált vagyon háromnegyede párttitkárok kezére került.” @Kövé László.*)

Az új tulajdonos-igazgatók, a nagy beruházásokhoz szükséges tőkét felhajtó pénzügyi közvetítők, valamint a befektető csendestársak *kerülik a nyilvánosságot: „a negatív közvélekedés ismeretében a magyar nagytőkések örülnek, ha a nyilvánosság elől elrejtőzve nyugodtan dolgozhatnak”* – írta 1997-ben a közszereplést vállaló kevesek egyike, dr. Nagy Imre, a KISZ KB titkárából a Gyáriparosok Szövetségének alelnökévé lett, *akkor* sikeres nagyvállalkozó.

A rejtőzködés fokozza a társadalmi ártrendeződés nyertesei iránti érdeklődést. A kíváncsi-ság legfőbb oka mégis az, hogy a nagy vagyonok mostani tömeges és egyidejű keletkezése különös, szinte megismételhetetlen jelenség. Egy sikeres magyar nagyvállalkozótól hallottam a vele készített interjú során, hogy: „Ez történelmi lehetőség, ez egy életben egyszer, sok életben egyszer adatik meg. És évszázadok eltelnek, amíg lesz egy ilyen lehetőség.”

Kérégyártó István másodszer is kiadott, hónapokig a sikerlisták élcsoportjában elhelyezkedő könyve, a VAGYONREGÉNY betekintést

ígér a rendszerváltás utáni vagyonszerzés rejtélyeibe. A szerző a legújabb magyar irodalomban kedvelt formát választ: „megtalálja és közreadja” Annának, a rendszerváltáskor a harmincas évei közepén járó (filozófiát is tanult) jogásznak a szocializmus után a formálódó nagyvállalkozói világban szerzett élményeit rejtő naplóját, pontosabban naplóját. A történet egy fontos pontján Anna életútja és ezzel naplója ugyanis kétfelé ágazik. Az elágazás után – a vezetőképzésben bevált esettanulmányokhoz hasonlóan – az egyik szöveg Anna (vagy inkább az egyik Anna) sikeres, a másik a totális kudarccal végződő harcmódorát írja le. A tanfolyamok hallgatóihoz hasonlóan összevethetjük, értékelhetjük a két döntési sorozatot. A szerző közli Katának, a főhősnő volt évfolyamtársának, barátjának és üzlettársának a naplóhoz fűzött megjegyzéseit és kiegészítéseit is. A két (három?) szöveget publikáló szerző (ismert közgazdász oktató és kutató) is belép a történetbe, a tudományos közlés szabályait követő lábjegyzetekkel segít az olvasónak eligazodni a privatizáció jogi és közgazdasági szakkérdéseiben.

A szövegek kapcsolódásait és a szereplők szociológiai jellemzőit a szerző gondosan megtervezte. A szokványostól eltérő információkat nyerünk a *férfiak uralta* vállalkozói világról szóló *női* tudósításokból. A bejárható társadalmi teret szélesíti, hogy Anna vidéki középosztályi családból, Kata pedig a budapesti zsidó-nagypolgári közegekből érkezik a könyv lapjaira. A történet kezdetén Anna egy kisvárosban tanácsi vb-titkár (fiatal olvasóknak: napjainkban jegyző lenne, az önkormányzat adminisztrációjának első embere). Kata egy privatizációs tanácsadó cég tulajdonos-vezetőjeként keresi meg Annát, dolgozzanak együtt. Ő a gyorsabb, korán felismeri, hogy a társadalom gyors változásai közepette addig elképzelhetetlen gazdagodásra van esély.

A *privatizációs tanácsadók* egy 1989 előtt nem létező, sajátos szabályokkal és szokásokkal jellemezhető piacon gyakorolták foglalkozásukat. Magyarországon nem került sor az állami tulajdon ingyenes osztogatására. Az Állami Vagyonügynökség az esetek túlnyomó részében eladta a tulajdonában levő vállalatokat vagy vállalatrészeket. Az állam nem szokványos piaci szereplő, hiszen jogosult nemcsak az adás-vétel módjának, de a benne részt ve-

vők körének kijelölésére is. A magánosításra szánt javak piaca ezért alkalmanként exkluzív, hiszen a potenciális vevők egy részét kizárják a piacról (például külföldiek nem vásárolhatnak földet). Máskor az eladó kikötheti a vevők egy csoportjának elővásárlási jogát (a munkavállalóknak ajánlják fel először kedvezményes áron a részvényeket).

Az Állami Vagyonügynökség által piacra dobott hatalmas mennyiségű vállalat, vállalatrész (épület, gép, földterület) iránt igen *heterogén* vásárlói kör érdeklődött. A vevők és az érdeklődők között taláunk magántulajdonban levő hazai vagy külföldi vállalatokat, de magánszemélyeket is. Megjelentek ezen a piacon a vállalatok és magánemberek koalíciói is, akik többnyire új vállalatot alapítottak a privatizációra szánt javak megvásárlására. A vevő készpénzzel vagy kárptólási jeggyel fizetett, de egyes társadalmi csoportok tagjai kedvezményes hitelekkel vásároltak a privatizációs javak piacán.

Mivel a vevők és az érdeklődők tulajdonszerzési célja igen különböző volt, a privatizáció során szerzett javaktól is jelentősen eltérő hozamot várnak. Ezért a működtetés tervezett időtartama, a várható hozam alapján számolt tőkeérték és ezzel a vevők számára elfogadható ár is sokféle lehetett. Ráadásul nemcsak az ár, de a vevők alkuereje és áruismerete is jelentősen különbözött. Nem elhanyagolható részük alkalmi látogató volt ezen a piacon, aki egyszer lép vagy léphet be, és már ezért sem rendelkezik kellő áruismerettel. A lakását, autóját tízévenként cserélő ügyefogyott és átejthető értelmiségiehez hasonlóan a privatizációs piac számos résztvevője is legfeljebb a kínálat és a kereslet egy szűk sávját ismerte.

Anna és Kata privatizációs tanácsadó vállalata ezen a piacon tevékenykedett. Igyekeztek elnyerni minél több vevő megbízását. Ennek tárgya lehetett a megszerzendő állami vállalat állapotának leírása, a működtetésétől várható haszon alapos becslése, a folyton változó eladási feltételek, a tervezett privatizációs programok bemutatása, de vállalkoztak privatizációs szerződések, tervezetek megírására is. Versenyképességük megtartásának, növelésének elengedhetetlen feltétele volt, hogy megszerezzék a bennfentes állami hivatalnokok tudását. A könyvben izgalmas történeteket olvashatunk arról, hogy a korrupció változatos

módjait alkalmazva hogyan ápolták kapcsolataikat az illetékes ügyintézőkkel, magas rangú állami tisztviselőkkel, parlamenti képviselőkkel. A kapcsolatok ápolására, a hivatalnokok, az érdekeltek tarifa szerinti megvásárlására ösztönözte őket, hogy részt vehettek a privatizációs javak eladásában is. A magánosításra szánt hatalmas mennyiségű jószág gyors értékesítésére képtelen Vagyonügynökség ugyanis versenyzett a tanácsadó cégeket, majd a nyertest bevonta a magánosításba. A tájékozatlan vevő és a túlterheltsége miatt ugyancsak tájékozatlan eladó közé ékelődő tanácsadók – így a VAGYONREGÉNY főhősnője és barátnője – arra számítottak, hogy a megbízási díjából felhalmozott tőkéből állami cégeket vásárolnak majd.

A vállalatokat magánosításra felkészítők piacának telítődését, a multinacionális cégek megjelenését érzékelő Anna később tevékenységet vált. Vállalatának új szolgáltatása a *vagyonértékelés*. A termelő vagy kereskedelmi vállalatoknak hitelt adó (akkor még állami tulajdonban álló) bankok úgy próbálták csökkenteni a kockázatukat, hogy felbecsültették a hitelt kérő vállalat vagyonát – vagy az abból vett minta értékét. A vagyon úgynevezett könyv szerinti értékének, bármily alapos volt a leltár, semmi köze sem volt a cég piaci értékéhez. A különbséget becsülő szakértő vállalat által adott eredmény nagyban befolyásolta nemcsak a vállalat hitelképességét, de a privatizálásakor kérhető árat is. A megbízásokért éles, a megbízó korrumpálásait is feltételező verseny folyt a vagyonértékelők között.

Kata és Anna az Antall–Boros-kormány utolsó hónapjaiban újból szövetkezik. Most már maguknak szereznek vagyont bűnügyi regényekből és rendőrségi tudósításokból ismert módszerekkel. Betöréssel megszerzik versenytársaik pályázatait, fenyegetéssel kiszorítják az árverésekről a konkurenciát. Így lesznek többségi tulajdonosai egy üzletláncnak és egy nagyvállalatnak.

A VAGYONREGÉNY főhősei súlyos árat fizetnek a sikerért. A történet elején még működő házasságaik tönkremennek, barátságaik megszakadnak, Anna és fia eltávolodnak egymástól. Az embertelen hajszában súlyos testi és lelki betegségek támadják meg a két üzletasszonyt, ám az üzleti siker segíthet, hogy magánéletük veszteségeit eltüntessék. *A tulajdonszerzésben*

jártas páros azonban nem rendelkezik a *tulajdon működtetéséhez* szükséges készségekkel és tudással. Gondatlanul választják ki, illetve hagyják a helyükön a vállalatok kulcspozícióban levő vezetőit, nem sikerül megnyerniük céljaiknak a dolgozókat, nem ellenőrzik kellő hatékonysággal a társtulajdonosokat. Üzleti tervük hibás, nem számolnak az átszervezés költségeivel, új, tőkeerős versenytársak megjelenésével. Kata eladja részét Annának. Érti a kockázatot, időben lép ki a vállalkozásból, amely csődbe megy. Anna is rájön, hol és hogyan folyik el a pénz, ám már nem tudja elérni az összeomlást. Veszteséges vállalatai sok millió forinttal tartoznak a szállítóknak és a hitelezőknek. A bajban Katára sem számíthat, aki meghal egy autóbalesetben.

Anna naplója párhuzamos történetként folytatódik. A sikertelen Anna nemcsak anyagi, de erkölcsi megújulásra is törekszik. A csőd-eljárás fejlett piacgazdaságokban ismert és bevált, törvényes módszereit alkalmazza. Gyűlésen szólítja fel a dolgozókat az ideiglenes áldozatvállalásra. Összehívja a fő hitelezőket. Méltányos csődalkut és főként időt kér tőlük, amíg rendezi a vállalat pénzügyeit. Senki sem méltányolja erőfeszítéseit. A bizalmatlan és a pillanatnyi anyagi érdekeiket követő hitelezők nemcsak hangosan követelik a pénzüket, de egyesek közülük életveszélyesen megfenyegetik Annát, majd felbérelt embereik brutális és törvénytelen eszközökkel el is veszik tőle magánvagyonának értékeesebb elemeit. Bujkál előlük, vidéken próbál új munkahelyet találni. Megtalálják, de tovább bujkál. Munka nélküli, teljesen lecsúszott, ideiglenes szállásokon meghúzódó, súlyosan beteg hajléktalanként búcsúzik tőlünk a könyv végén.

A másik Anna nem törekszik erkölcsi megújulásra. A törvényes csőd-eljárás helyett – tanulva a kudarcból – megtalálja a maga Kaya Ibrahimját, egy gyanús múltú és jellemű szerb férfit, akinek eladja a vállalatot adósaival együtt. Adósaít és hitelezőit ő fenyegeti fizikai erőszakkal, őrző-védő emberei segítségével rendezti pénzügyi helyzetét. Új vállalkozásba fog, de tanulva a korábbi kudarcból, most alaposan megnézi, kit állít a vállalat élére. A hasonló piacokon tevékenykedő vállalkozótársával közösen lép fel a szállítóikkal szemben. Nagy piaci részesedésük lehetővé teszi, hogy olcsóbban szerezzenek be fontos cikkeket. Új

lakást vásárol, külföldön nyaral, fiatal szertetője cégének egyik menedzsere. Fiát magához veszi, ő talán egyszer átveszi a vállalatot. Felkeresi egy igen energikus párt fiatal és becsvágyó aktivistája. Pártja támogatásáért cserébe politikai karriert kínál Annának, aki ad pénzt, és komolyan fontolgatja az ajánlatot.

A vázlatos ismertetés is jelzi, hogy a VAGYONREGÉNY inkább az új nagytulajdonos rétegről kialakult közvélekedést, mint a kutatók eredményeit erősíti. Az epizódok nem életidegenek, a magánosítás folklórájának szorgos gyűjtői a törvényeket semmibe vevő vagyonszerzés ennél jóval súlyosabb eseteit is ismerik. Azt sem feledhetjük, hogy Kerékgyártó első között tesz kísérletet a szocializmus utáni átalakulás (pillanatnyi) győztesének a bemutatására.

Mindezt figyelembe véve sem sikeres a vállalkozása. Közgazdász kutatóként aligha vagyunk alkalmasak a mű irodalmi, esztétikai értékeinek elemzésére, de az átlagos olvasó számára sem megnyugtató a mellékszereplők többnyire sematikus ábrázolása, a főszereplők magánéletének felszínes, közhelyes leírása.

Csalódásunk igazi oka azonban az, hogy a szerző nem vállalkozik az „*alkotó rombolás*” bemutatására. J. Schumpeter, a neves közgazdász ezzel a fogalommal jelezte a régi társadalmi szerkezetek lebomlásának és az újak felépülésének folyamatát. Kerékgyártó és az uralkodó közvélekedés főként a rombolásra, a szocializmustól örökölt nehézkes és pazarló vállalati tulajdoni szerkezet szétesésére, szétbomlására, szétlopására figyel. (A *közvetítők*, a privatizációs tanácsadók, vagyonértékelők, pénzügyi közvetítők és a magánosításért felelős hivatalnokok oroszlánrészt vállaltak ebben a korrupciótól, törvénszegéstől és erőszaktól sem mentes folyamatban.)

A magyar magánvállalatok által kínált termékek és szolgáltatások javuló minősége és bővülő választéka, a hiányt néhány év alatt felváltó túlkínálat, a fogyasztók növekvő öntudata és piaci ereje azonban azt jelzi, hogy az új tulajdonosok és vállalatvezetők – hogy helytálljanak a piaci versenyben – korábban felhalmozott tudásukat és kapcsolataikat is mobilizálva, *alkotó módon* átalakították a (most ne firtassuk, milyen módon) megszerzett vagy újonnan alapított vállalatok működési módját. Leépítették a haszontalan és költséges bürokratikus központokat. Gondosan választották

ki munkatársaikat, áttekinthető, a hatékonyságot növelő irányítási és munkaszervezetet építettek fel, a ráfordítás és az eredmény kapcsolatát jól mérő ösztönzési rendszereket vezettek be. Igyekeztek felderíteni a piac bővüléssel kecsgetető réseit. Nemcsak hatalmi játékokkal, de gondosan mérlegelt üzleti terveik sikeres végrehajtásával is növelték vállalataik méretét és piaci részesedését. Az új tőkésosztály tevékenységének erről az oldaláról sajnos alig esik szó a könyvben. Kerékgyártó István következő kísérlete bizonyára mentes lesz az ilyenfajta egyoldalúságtól. Addig is olvassuk újra A BUDDENBROOK HÁZ-at. Kötelező olvasmány marad A KARAMAZOV TESTVÉREK is.

Laki Mihály

HILARY PUTNAM: REPREZENTÁCIÓ ÉS VALÓSÁG

Fordította Imre Anna
Osiris–Gond, 2000. 212 oldal, 1280 Ft

Hilary Putnam nem csupán egy filozófus a sok mai divatos gondolkodó között, hanem a matematikában és az ahhoz kapcsolódó logikában jelentős, alkotó eredményeket elért tudós is. Van ereje ahhoz, hogy saját nézeteit is kritikával szemlélje – ezért nemcsak a jelenlegi gondolataira érdemes odafigyelni, hanem arra is, hogyan alakulnak ezek az idő haladtával. Ezért is volt jó kezdeményezés 1988-ban írt művének kiadása. De könyve azért is jelentős, mert olyan problémával foglalkozik, amely – noha a gondolkodás kezdetei óta ismeretes – ma gyakorlatilag is előtérbe került.

Miről is van szó? A reprezentáció és valóság viszonyáról, arról a viszonyról, ami a bennünket körülvevő valóság és gondolkodásunk – ennek nyomán gondolkodásunk és az általunk befolyásolt valóság – között folytonosan fennáll. Ha ez a viszony tudatossá válik, a probléma a név fogalmi világában és a nyelv alakulásában, szerepében öszpontosul.

Ismétlem: a jelenség ősi. A mi kultúránkban először a GENEZIS-ben szerepel: a terem-

tés és névadás elkülönülő és el nem választott történéseiben. Ott szerepel a névkimondás tabujában, a személyi névadás szertartásainak mélyén, az élő és elhalt nevéhez való rituális viszonyokban, egyes kultúrákban az életkorral, elhivatottsággal, beavatással változó névadásban.

A név és a megnevezett tárgy, személy szétválásának gondolata, a nominalizmusprobléma az elsők között volt a kritikai gondolkodás kezdeteinél. Folytatódott az egyes nevek metasztintjeinek problémájával, a kategóriákkal, azok elválasztott, abszolút vagy viszonylagos létével a platóni ideáktól a relativitásokat megfogalmazó modalitásokig és addig a kallimakhoszi epigrammáig, mely szerint „*még a háztetőn a varjak is a feltételes állítások természetéről kárognak*”. Hérodotosz anekdotákban számol be arról, hogy az egyiptomiak látszólag ugyanazokról a dolgokról mennyire másképp gondolkodtak, mint a hellének. Ennek a gondolkodáskörnek a történetéről terjedelmes könyvet lehetne írni, hiszen a szövegben történő másodlagos reprezentáció – amely valamilyen tükrözése az elsődlegesnek, az agyban történőnek – alapja minden társadalmi együttélés megegyezéseinek, konfliktusainak és kényszereinek.

A számítógépes reprezentáció mindezt különös, új fénybe állítja. Ennek is hosszú az előtörténete, a gép–agy–mechanizmus gondolkodáskörben, itt csak Descartes-ra és De la Mettrie-re utalunk.

Igen ám, csakhogy a számítógép már nem agymodell (csupán), hanem reprezentálójá színte minden információnak, amely a környezetből, más emberektől, a világból érkezik. A gép alapvető visszacsatolója ennek a reprezentációnak, azaz élettevékenységeink jelentős – sokszor sorsdöntő – részének, miközben ez a reprezentáció sem más, mint az agyban történő reprezentáció másodlagos vetülete. A számítógépes hübrisz odáig merészkedik, hogy a gépben – adatsztruktúrák formájában – megjelentett reprezentációt ontológiának nevezi. Ez az ontológia életre is kel, a maga képére strukturálja a valóságot, illetve a valóságban a számítógépet alkalmazó gondolkodást is.

Közben – párhuzamosan is – ellenhatásként is erősödik a pszichológiai megközelítés, még hozzá az egyik táborban a gépiest tagadó, a misztikum felé is hajló nézetekkel, a másik tá-

borban a gépi reprezentációt abszolutizáló csoportokkal, a kemény mesterséges intelligencia híveivel, azokkal, akik a gépi reprezentációt az agy tökéletes modelljének tekintik. Innen az út már csak a sci-fi-irodalom gépi szuperagyai felé vezethet. Erről a vitáról a recenzius is írt azzal a summázattal, hogy mivel a kérdések rosszul vannak fölteve, a vita eldönthetetlen.

E bevezető talán alkalmas arra, hogy meggyőzze az olvasót: Putnam munkája – publikálása után majd’ másfél évtizeddel – elvi érdekességén túl még aktuális is.

A könyv elég világosan két részre tagolható. Az első rész a nominalizmusról szól, bár a szerző kikerüli, hogy nevén nevezze. Vitát folytat Chomskyval, Fodorral, Searle-lel, Blockkal és nem kis mértékben korábbi önmagával is. A vita középpontjában a redukált (redukáló) funkcionalizmus kritikája áll. Kiindulópontja a Brentano és Husserl által indított és manapság újraéledt intencionalitás gondolata, amit napjainkban Dennett fejlesztett tovább leginkább – alkalmazva a tudomány azóta elért eredményeit. Putnam a jel és jelentés viszonyát elemezve megállapítja, hogy tarthatatlan az a velünk született „*lélek nyelve*”-idea, amely a külvilágtól függetlenül, autonóm reprezentációs centrumként működne. Itt persze némileg redukálja a bírálándókat, akik e reprezentációs mechanizmust főleg az egész részeként gondolják – nem pedig mint kizárólagos, készen kapott agyi működést, alapvető innatizmust. Chomsky az univerzális nyelv elméletével távolról sem azt állítja, hogy a teljes nyelvi készség velünk született volna, hanem csak egy evolúciós fejlődésben kialakult nyelvi alapmechanizmusról szól, ami a többi feldolgozó elemeinkhez hasonlóan (például látáselemek) valóban örökölt. Fodor korábbi álláspontja – és nem kevésbé Putnamé – volt erősen innatista, a bírálókat tehát itt az önbírálat keménységét is tükrözi.

A probléma szintén valónk alapkérdését érinti. Ez jelent meg az eleve elrendeltetés és a szabad akarat teológiai, etikai, jogi és pedagógiai vitáiban, még újabb formájában pedig a genetika állandóan formálódó forradalmi eredményeiben. Ma még bizonyosan nem eldönthető, mekkora a meghatározottság és mekkora a szocializáció hatása, hol fonódnak szétválaszthatatlanul egybe.

A jel-jelentés fogalmi definíciós viszonya-

taiban Putnam csak halványan utal arra, hogy itt gyakorlatilag végtelen dimenziójú és dinamikus változó világok ad hoc leegyszerűsített, véges terekre vetített reprezentációjáról van szó, azaz logikailag nyitott világok pragmatikus átvetítéséről logikailag zárt, véges világokba. Hogy erre gondol, az a könyv második részében implicit kiderül. Ennek a kerülgetése sok – talán fölösleges – magyarázkodással történik, az olvasó néha úgy érzi, hogy a valóban tisztelt szerző önkontrollját lazára véve fecseg viszonylag kézenfekvő dolgokról. A fogalmi meghatározások szükségszerű, pragmatikus szegényítéséből és tudásunk véges, de állandóan bővülő voltából következnek a valószínű, a mentális reprezentációnak és nyelvi továbbfejlesztésének tökéletlenségei. Így térnek vissza többek között az ebulidészi paradoxonok (a kopasz, avagy a rakás), és szerepet játszik itt a hazug paradoxona is. A világ teljességének reprezentációja ugyanis nem lehetséges a világ egy rövid életidejű, saját környezetébe bezárt, evolúciósan is meghatározott biológiai képződményében, az emberi agyban. Némileg implicit formában ez is szerepel, amikor a szerző arra utal, hogy a teljességet, azaz a reprezentáció tökéletességét csak egy istenszerű lény valósíthatja meg.

Így válik a mentális reprezentáció tökéletlenné, és így válnak különösen jelentőssé a reprezentáció gyakorlati viszonyai – részben az indexikus összetevő révén. Ez a tanulság egyébként világos minden olyan rendszertervező számára, aki objektumorientált programozással és relációs adatstruktúrákkal reprezentálja a csak részben megragadható, folytonosan változó és elemeiben változó fontossági súlyokkal jellemzett bonyolult rendszereket. A nem monoton logikák gyakorlati kezelése is e reprezentációs korlátokat tudatosítja – racionálisan, filozofikus fájdalom nélkül. Rengeg példát lehetne hozni a meghatározások ememer voltára: az atipikus betegségfajták különválását, a korábbi és a DNS-kódmeghatározáson alapuló biológiai rokonságok ellentmondásait vagy a kémiai tisztaság fogalmának funkcionális változásait, például a félvezetők fejlesztésében. A tudományos modellépítés a reprezentációs folyamatok egyik legszebb példája, de ezekről Putnam már nem szól. Ez a lényege a befogadásesztétikának is, sőt az egész hermeneutikának.

Putnam még egy kört tesz azokkal, akik a

reprezentáció folyékony voltát úgy kívánják megkerülni, hogy szétválasztják egy állandó – a változatlan lényeg leképező – szűkebb és egy változóbb, ködösebb, tágabb tartományra. Megmutatja, hogy ez sem megy, a teljesség összefüggései nem választhatók mereven szét, a két feltételezett reprezentációs rész egymás közötti viszonya is változó.

Így kerül újra elő a jelentés és a fogalmi szerep különválaszthatósága és különválasztandósága. Az első részként kezelhető három fejezet záró megjegyzései tömörítik az eddigi mondanivalót. Itt Putnam arra az értő olvasóra hivatkozik, aki ezt az eddigiekből észreveszi. Ez az olvasó jobban szeretett volna tömörebb, a határozatlanságban (is) határozottabb fogalmazást. A rezümé – az olvasóban nagy egyetértésre találva – az egyirányú, egymagarázatú redukcionista nézetek elutasítása: a világ végtelen és állandóan változó, ennek reprezentációja agyunkban részben evolúciósan meghatározott, részben ugyanannak a folyamatnak révén nyitott, a velünk születettnek, a szocializáltak és a helyzettől függőnek szétválaszthatatlan összefonódó eredménye. A kizárólagos mentális és a kizárólagos komputációs reprezentáció redukciója nem tartható.

A negyedik fejezettel kezdődő második rész lényegesen izgalmasabb, aktuálisabb, mint az előbbiek. A legfontosabb probléma az igazság, azaz a reprezentáció és a valóság, a reprezentáció alapján történő ítélet és a valódinak tekinthető helyzet viszonya. Az összefüggés világos: ha a reprezentáció nem felel meg – és teljesen nem felelhet meg – a valóságnak, akkor megrendül az igazság fogalma és emiatt az ítélet abszolút hitelessége.

A diskusszióban Putnam a diszkvotációelmélet kritikájából indul ki, azaz annak a megfelelőségnek a vizsgálatából, hogy például a „macska” nyelvi jelzése mennyiben idézőjeltelezhető, megfeleltethető-e és milyen feltételek mellett a valóság macskájával. Itt Carnappal is vitázik, aki zárt nyelvi definíció nyomán ad igazságértéket az idézett szónak, azaz a nyelvi környezetet definiálja, és ezután abban elfogadja a szó-jel igazságát. Ez azonban „csak” logikai igazság, a valósághoz való viszonya egy szinttel feljebb kerül, a nyelv definíciójának a kételyeihez. Az egyik legjobb kételypélda a fordításé. Putnam idézi Quine-t A FORDÍTÁS MEGHATÁROZATLANSÁGÁ-RÓL, mi pedig ren-

geteg más példa közül megemlíthetjük Nabokov nagyszerű vallomását akár Puskin fordításáról, akár saját művének saját maga által történt fordításáról.

Még erősebb az a Rorty-idézet, amihez Putnam is csatlakozik, miszerint az „ez igaz” csupán gratuláció azokhoz a mondatokhoz, amelyekkel egyetértünk. Így merül fel a tudományos igazság hitele, más meghatározottsága és „az igazságfogalom utóda”-nak churchlandi kérdése.

Még a hatvanas években Putnam fogalmazta meg elsőként a funkcionalizmus klasszikus formáját, a Turing-gép funkcionalizmust, a szigorú agy-számítógép leképezést. Most bírálja saját korábbi funkcionalista nézeteit. Itt már látja, hogy „a propozicionális attitűdöket nem lehet csak a komputációs állapotaival” azonosítani. Folytatja a bírálatot a szociofunkcionalizmussal, azaz a környezet elfogadott, általánossá vált tapasztalatainak a funkcionális reprezentációs mechanizmusba történő bevonásával. A végeredmény itt is az, hogy a lehatárolások csak a bizonytalanságokat növelik, az egész világ pedig nem illeszthető be egy tapasztalati rendszermodellbe, jelen esetben a hiteles nyelvbe. Magával a bizonytalansággal kapcsolatban is idézi az irodalomból jól ismert aggályokat, azt a pszichológiai tényt, hogy az emberi becslés, amely előítéleteken és tapasztalatokon egyaránt alapul, nem ad azonos eredményt a statisztika és a valószínűség-elmélet számítási következtetéseivel. Itt Putnam hivatkozik Kahnemann és Tversky munkásságára (a 148. oldal lábjegyzetében egyébként Kahnemann neve hibásan szerepel).

A tanulságos konklúzió itt is: „Egyszerűen egyáltalán nincs okunk elhinni, hogy az összes helyes értelmezésben van valami közös, ami végesen megadható.” (162. o.) Ez vonatkozik a pszichológiai megközelítésekre is, a pszichológia sem tud egyértelmű értelmezési kulcsot adni.

Az agyi állapotok különbözőségének elemzésénél a szerző feltételezi, hogy minden ember azonos számítógép a születés pillanatában – és a hangsúlyt a későbbi szocializációs hatásokra teszi (180. o.). Ez a feltételezés sem helytálló, hiszen az újszülöttek lényeges agyi különbözőségekkkel jönnek világra, ám ez a tény csak Putnam érvelését erősíti tovább. Ebben a fejezetben Putnam azt írja, hogy valószínűleg az agy neurokémiai állapotai sem azo-

nosak a különböző egyedeknél. Megjegyezzük, hogy további neurológiai eredmények azt mutatják, hogy nem állapotokról, hanem igen bonyolult, dinamikus folyamatokról, feldolgozási és kapcsolódási, asszociációs fázisokról van szó, azaz az eltérések variációi még sokkal gazdagabbak.

Így az igazság körüli bizonytalansággal kapcsolatban Putnam újra idézi Rorty nyilatkozatát, amely szerint az igazság egyetértés a „*ve-lünk egy kultúrába tartozókkal*”. E sok bizonytalanság után Putnam a zárszóban egy alternatív elképzelés vázlatát igyekszik körvonalazni. Ebben bemutatja vonzódását és ellenérzését egy metafizikai realizmussal kapcsolatosan: vonzódását, ami az intencionalitás természet-tudományos újraértelmezésével igyekszik realista magyarázatot adni, ellenérzését a reprezentációk relativitása láttán. Így távol tartja magát attól, hogy recepteket adjon, de hivatkozik arra a korábbi mondatára, hogy „*az igazság a racionális elfogadhatóság*”. Az általa használt metafizikai realizmusfogalom maga is tükrözi a realizmus ismeretelméleti és ontológiai tartalmának ellentmondását, a világmagyarázat igényét a világmagyarázatra vonatkozó, tudományosan igazolható korlátainkkal szemben. Ez már egy további történet, amiről sokan írtak, a recenzens is elmondta a maga szakterületéből kiinduló és elsősorban a

természettudományokra és főleg információs rendszerekre érvényes nézeteit.

Az emberi szellem történetében a görög szkeptikusok után most másodszer lett kétséges az igazság sziklaszilárdnak hitt fogalma. Válság ez? – kérdezheti az olvasó Putnam könyvének végére jutva. A recenzens véleménye szerint nem, és világosan kiolvasható a könyv utolsó fejezetéből, hogy Putnam sem így gondolja. Nagy intellektuális bátorság ki-mondani, hogy a király meztelen, hogy mennyire törekeny az, amit sziklaszilárdnak gondoltunk. Nagy erkölcsi erő és felelősség ebben a végtelen dimenziójú, sokértékű világban megtalálni a rövid és hosszú pillanatok racionális döntéseit.

A fordítás korrekt, jól olvasható. A fordító jó példát szolgáltat a fordítás nehézségeire az angol belief – hit azonosításánál. Ebben a kontextusban nem a magyar hitnek felel meg, aminek mindig van valami szakrális íze is, hanem ez a bennünk megvalósuló reprezentáció és a valóság viszonya, a mentális tükör. A meggyőződés viszont már erősebb valami. Ilyen szavunk tehát nincs, ezért tovább botladozunk.

A könyv szedése tele van bosszantó hibákkal. Kár, hogy ehhez már hozzá kell szoknunk.

Vámos Tibor

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

